1
1969

MARULIĆ

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Trg kralja Tomislava 21

Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)

Uredničko vijeće:
Zvonimir Čičak, Enver Čolaković, Pere Dulčić, Ivan Golub, Radovan Grgec, Dubravko Ivančan, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Ljiljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig, Ton Smerdel, Dinko Tusun, Mirko Validžić, Marijan Zidarić

Omot: Josip Martinko

Revija izlazi četiri puta godišnje.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uredništvo prima stranke svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopisi se ne vraćaju.

Cijena 8 ND po primjerku.
Godišnja pretplata (za 4 broja) 30 ND, polugodišnja (za 2 broja) 15 ND. Uplaćuje se na tekući račun HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb kod Kreditne banke, Zagreb
301-620/1001
1-4-3769/098

Godišnja pretplata za inozemstvo 4 dolara, uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb
301-620/1001
32009-10-268

Tiskara: Epoha, Zagreb
Savska c. 122

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU — IZDAJE HRV. KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA

BROJ 1 (3) ZAGREB, OŽUJAK 1969. GOD. II

PAVAO VI UMJETNICIMA

... Mi smo, dakle, uvijek bili prijatelji. No, kako se to događa u obitelji i među prijateljima, naši su se međusobni odnosi nešto pokvarili. Naše se prijateljstvo nije prekinulo, ali se malo uzdrmalo. Dopustite nam da govorimo otvoreno! Vi ste nas malo napustili, udaljili ste se od nas kako biste mogli piti s drugih izvora u potrazi, doduše opravdanoj, za izrazom drugih, ali ne više naših sadržaja.

Imali bismo i drugih primjedaba, ali jutros vas ne želimo uznemirivati niti prema vama biti neljubezni. Vi znate da naše srce krvari kada vas vidimo kako se trudite oko nekih umjetničkih izraza koji vrijeđaju nas, branitelja cijeloga čovjeka, njegova integralnoga shvaćanja, njegova zdravlja i stabilnosti. Vi odvajate umjetnost od života, i tada ... Štoviše, ponekad zaboravljate na osnovno pravilo svojeg umjetničkog poziva; ne zna se što želite reći, često ne znate to ni vi sami. Tako dolazi do jezičnoga Babilona, do pomutnje. A gdje je tu onda umjetnost? Umjetnost bi trebala da bude intuicija, jednostavnost i sreća. Vi nam uvijek ne dajete tu jednostavnost i sreću, i mi ostajemo iznenađeni, zaprepašteni i daleko od vas.

No, ako hoćemo biti iskreni i hrabri, priznajmo da smo i mi vama nanijeli boli. Zadali smo vam muke jer smo vam kao prvo pravilo nametnuli oponašanje, vama stvaraocima, uvijek punima života, iz kojih ključa tisuću ideja i novosti. Govorilo vam se: to je naš stil, kojemu se morate prilagoditi; to je naša tradicija, kojoj morate ostati vjerni; mi imamo ove učitelje, koje morate nasljedovati; mi imamo ova pravila, koja ne možete mimoići. Katkada, kao da smo vam stavljali na ramena olovni plašt. Oprostite nam! Da, i mi smo vas malo napustili. Nismo vas upućivali u ono što pripada nama, nismo vas uveli u skrovito područje gdje Božje tajne ispunjaju ljudsko srce drhtajima radosti, nade, sreće i opijenosti. Vi nam niste bili učenici, prijatelji, sugovornici, i zbog toga nas niste upoznali.

Istina, vaš je jezik bio poučljiv za naš svijet, ali je bio nekako sputan, nategnut i nesposoban da nađe svoj slobodan izraz. Tada smo osjećali da nas taj umjetnički izraz ne zadovoljava. Jutros ćemo, barem ovdje, potpuno priznati našu krivnju: mi smo se prema vama odnosili još gore, utjecali smo se raznim surogatima, »kiču«, bezvrijednim i jeftinim umjetničkim djelima zato što (a to neka bude za nas olakotna okolnost) nismo imali sredstava za izvođenje velikih, lijepih, novih i divljenja vrijednih djela. Išli smo i mi krivim putevima koji slabo služe umjetnosti, ljepoti i — što je za nas još gore — časti Božjoj.

Budimo opet saveznici, ovdje, danas; postanimo ponovno prijatelji!

Donosimo jedan dio govora što ga je Pavao VI održao na »Misi umjetnika« u Sikstinskoj kapeli, na Spasovo, 7. V 1964.

Dubravko IVANČAN

USPAVANKA U ZIMSKO VEČE

U sivom nebu
vitki zvonici
nadvisuju gradić.
Iz zvonika
vire krila
anđela čuvara
(Anđeli
uzduž zvonikâ).
Dolje malim
ulicama i mostovima
hitaju okašnjeli
i kriju se u kuće.
Veče. Anđeli
povlače užad
zvonkih zvonova iz kojih
rasiplje se snijeg;
pahulje
lete nad krovovima,
padaju,
zasipaju.
S okolnih brežuljaka
zimska noć
zaogrće mjestance.
Psi su pobjegli
u svoja skrovišta.
Uz peći
gdje jenjaju vatre
predu
dremljive mačke.
Skoro će zaspati
kao i tvoje
igračke: lopta
saonice, patuljci.
Snijeg, anđeli
i zamirući koraci
negdje
napolju. Spavaj!

Ljubomir MARAKOVIĆ

PETAR PRERADOVIĆ
(Svršetak)

Njemačka je romantika (Ludvig Uhland, Heinrich Rickert, von Platen) pa čak i romantički »protivnik romantike« Heinrich Heine) nastavila pjesništvo te vrsti, bilo prislanjajući se na one uzore svojih klasika, bilo slijedeći narodnu pjesmu, koja je svojim pjevnim značajem i kratkoćom popijevke bliža škotskoj baladi, ali zato manje bogata emotivnim elementima. Preradovićevo stvaranje nije obilato baladičnim tvorevinama, ali su u njemu zastupana oba smjera: onaj viši, umjetnički, dramsko-emotivni: Mujezin, Mrtva ljubav, Zmija; — i onaj pučki, u lakom ritmu popijevke: Anđeo Čuvar, Jelica. Nije toga dakle mnogo, ali su u tom skupu dva neosporna bisera čitave hrvatske poezije: Mujezin i Mrtva ljubav. »Mujezin« je po koncepciji epska pjesma, ali tako protkana dramskim elementima, da snažna napetost zbivanja ne popušta ni za čas. Tomu pridonosi u velikoj mjeri prekrasna plastika slika i odabrana ljepota pjesničke dikcije, kojima se dostojni takmaci mogu naći samo u Šenoinim povjesticama. Šenou, koji katkad nesvjesno čini ustupke svojoj rođenoj kajkavštini, nadmašuje besprijekorni tok stihova, kojima pjesnik uspijeva održati od početka do kraja »muški« srok, unatoč oskudnim hrvatskim jednosložnim riječima, na koje može pasti akcent na kraju stiha. Prekrasna slika istočnjačke večeri puna je čarobnog ugođaja, svojom sumornom ljepotom vreloga dana na zalazu stvarajući unaprijed diskretnu pozadinu neminovnoj tragici svršetka.

»Na zapadu nebo planulo u ruj
I gori ko zlato rastopljeno tuj.
A po zlatu plovi uz rumen si blist
Po oblačić koji, ko ružice list.

Vara se Barac, kad govori o realističnosti crtanja — to je čista poetska stilizacija, koja sjeća ne na prirodu, nego na sliku, na dekor, na Mažuranića. Jer kad je Preradović vidio Kairo, i tko ga od nas pozna iz autopsije, da bi mogao utvrditi njegovu realističnost? Preradović dodaje samo topografske bilješke, iz čega se vidi, da je svojim oznakama pejzaža htio dati ne samo lokalni kolorit, nego i sugestivnost plastike. Ali je jasno, da su te bilješke vađene iz leksikona ili, u najboljem slučaju, iz kakva putopisa, radi što točnijih podataka — ali dalje ništa. Orijentalni svijet uzet je vjerojatno s dva razloga: prvo radi fatalizma, koji moralno opravdava pesimističku, upravo nihilističku poantu: »Stalna na tom svijetu samo mijena jest«. A drugo: baš radi te opojnosti istočnjačke slike, koja se još jednom nameće neodoljivom snagom upravo neposredno pred kobni svršetak crtanju sjenice u mujezinovu vrtu:

»Čemin joj i ruže kriju strane sve,
Čemin joj i ruže trune se na tle,
Čemin joj i ruže sačinjaju krov;
Za ljubav i druge sreće blagoslov . . .[1]

[1] Kako nemamo gotovo nikakve dokumentacije o Preradovićevoj književnoj lektiri, ostat će vjerojatno zauvijek neobjašnjen ovaj pjesnikov susret sa španjolskom klasičnom poezijom — ili slučajna, ali upadljiva podudarnost s njom u »čeminu i ruži« kao dekorativnom pjesničkom elementu. »Rosas y jazmines« redovni su ukrasi, gotovo »epitheta perpetua« španjolske klasične poezije, otprilike kao neizbježni »daffodil« i »marigold« engleskog pjesništva. U Calderonovoj drami na pr. »El principe constante« već se u tridesetak stihova prvoga prizora ponavlja:

Još je jedna svojom plastikom neobično sugestivna slika, nekako baš u sredini pjesme: slika stara mujezina:

Odmara se starac. Ko ovca je bijel,
Pod sarukom bijelim bijel mu obraz cijel,
Upale mu oči do očnica dna
Kao dvije iskre u prozora dva,
Duga brada bijela siže mu na pas,
Žica srebra čini svaki joj se vlas.

Obilju ove opisane snage značajno odgovara nadmoćna lapidarnost tragične slike:

Pade i on tužan kao kamen lik,
Mrtve svoje sreće mrtav spomenik.

Začudo je, kako je Šrepel (Izd. M H 4. LXXIII) o svršetku »Mujezina« mogao napisati: »Samo je neobično, da otac u takvoj situaciji umire s apstraktnim uzdahom:
»Stalna na tom svijetu samo mijena jest!« Naprotiv! U tom groznom času, gdje se ruše sve njegove iluzije, nakon one usrdne molitve Bogu i dubokog razmatranja o svijetu, ovo je upravo završna misao čovjeka, koji umire nad ruševinama čitavog vidljivog svijeta, pa mu je izdaja vlastite kćeri samo posljednji udarac, koji završuje njegov gorki obračun sa životom. Neće on »konkretno« tugovati za svojom kćerkom, kad bi je mogao prokleti zajedno s čitavim onim svijetom, nad kojim se sa munare zgrozio. Sve je propalo, i ostala je samo »apstraktna« misao, jer ne treba ničega posebno nabrajati, kad je u nju uključeno sve: stalna na tom svijetu *samo* mijena jest. Da li je tim i Preradović ispovjedio neki svoj pesimizam ili ne, o tom je suvišno govoriti, kad se zna, da je čitav svijet njegova pjesništva prožet neoborivim optimizmom, a i u svojim pismima očituje se on kao »nepopravljivo« uvjeren u bolju (i najbolju) budućnost i pobjedu Dobra.[1] Ali Šrepel ima svakako pravo, kad istom prilikom — protivno od Barca — tvrdi: »Preradović nije realist«.

Ni la púrpura la rosa,
ni la blancura de jazmin — a zatim:
labran estatuas de rosa
sobre templos de jazmines...

To je upadljivije, što nekoliko stihova prije toga naš pjesnik nabraja »kapinike, pome i metljike« kao sliku vrta, ali samo »čemin i ruže«, daju poetičnu sliku intenzivne opojnosti.

[1] P. Grgec nadodaje, da po njegovu mišljenju pjesnik u tragediji starca mujezina prikazuje »propast Islama, a uzdizanje onoga svijeta, koji starac mujezin proklinje: »A tom svemu kriv je taj kaurski gmaz...« Pa kad starac vidi i svoju kćer, kako je poklonila ljubav kaurinu, on to ne može podnijeti, već kao simbol Islama pada mrtav. Meni se čini, da je u »Mujezinu« Preradović god. 1871. istaknuo istu ideju, koja se god. 1867. nalazi u njegovoj pjesmi: »Konac kraju«!

Polumjesec tamni smiren,
Skoro će potamnjet...«

Tako prof. Grgec. Mi smo već napomenuli *isključivost* Preradovićeva stiha, u kojemu je poenta čitave pjesme: »Stalna na tom svijetu *samo* mijena jest«. »Konac kraju« politička je pjesma, a »Mujezin« balada, i to »najčistije vode«, pa mislimo stoga, da se tu ipak radi više o sudbini ljudskoj nego o perspektivama konkretne budućnosti.

Govoreći o pjesmi »Mrtva ljubav«, Šrepel kaže: (M H XXVI) «I mišlju i obradbom zapada ova pjesma među najdraže bisere naše književnosti«, a ni Marković ne može odoljeti »silnom čaru« te »popijevke« (Nar. izd. 26) što, po njemu, »polazi ponajviše od krasnih čuvstvenih hiperbola«. Marković — pomalo školski — polaže težište na analiziranje tropa i figura, ali to je samo vanjski ukras pjesme. Unutarnji je razlog njezina snažnog učinka dinamizam u stupnjevanju tragično-elegijskog osjećaja. Pjesnik se obazire svuda naokolo, kuda bi sakrio svoju mrtvu ljubav, pa napokon završuje potpunim paroksizmom osjećaja, prenoseći je sa zemlje u neizmjernu daljinu — u zvijezde. Ali kao redovito kod Preradovića, gorčini tragike pridružuje se blagi tračak optimizma: »tamo zvijezdom budi, tamo meni žalosnome sjaji«.

Mi smo nazvali »Mrtvu ljubav « baladom. Markoviću je ona »popijevka«. No to ne mijenja ništa na stvari, jer smo već spomenuli, da je balada prvotno pjevnoga karaktera. A što se tiče epskog elementa, on je ovdje anticipiran kao u klasičnoj »analitičkoj tragediji«: smrt ljubljene žene uslijedila je prije same pjesme. U neizmjernosti bola, što ga pjesma očituje, sasvim je svejedno, kakav je tok imala ta ljubav »realistički« prije toga. O ljepoti te divno iscizelirane pjesme bilo bi suvišno trošiti riječi, to više, što smo naveli mišljenje dvojice najmjerodavnijih kritika. Dodat ćemo još samo Šrepelove značajne riječi: »No kad pročitaš »Mrtvu ljubav«, jedva bi vjerovao, da ju je spjevao čovjek, koji je istom dvije godine svećenik hrvatske pjesničke vile«. Preradović je dakle u osvit svoga pjesničkog stvaranja, a i pri njegovu uviru, spjevao dvije svoje ponajljepše pjesme »Mrtvu ljubav« 1845., i »Mujezina« 1871.

Treća balada »Zmija« (1870.) prijelaz je od ovih umjetnički oblikovanih k onima, koje su bliže stilu pučke balade. Ona nije tako osjećajno duboka kao obje prve, a ni dohvatom široka kao »Mujezin«. »Mujezin« prikazuje čitav jedan svijet, čitav jedan životni nazor kao iluziju, dok »Zmija« samo hladno uglavljuje činjenice. Njezin svršetak nije idejna poanta nego otrovan žalac, koji ostavlja u čitaocu dubok dojam, ali ne razočaranja ili tragičnog osjećaja života, nego sarkastičku apoteozu pakosti i zla u svijetu. Jer nije dosta, što je otrovnica, jakim stupnjevanjem lapidarnog crtanja radnje, usmrtila četiri bića, koja pogiboše sasvim slučajno i bez krivnje, nego je još u posljednoj slici, prikazan njezin lik kao bešćutni trijumfator:

A mogili savila se
Zmija na vrhuncu,
I blaži se kao prije
U žarkom suncu.

Nipošto ne smijemo poricati, da je Preradovića u gorkim časovima snalazio »taedium vitae«, kako se vidi iz pojedinih mjesta u pismima Emi. Ali iz toga nikako ne slijedi neki apsolutni pesimizam. Baš umjetnici, koji su znali muževno gledati u oči bijedi i zloći života npr. Schiller, znali su shvatiti i prikazati tragiku čovjeka u toj kobnoj okolici. Ali su pritom ostali nadmoćni u svom vedrom gledanju svijeta. To je starogrčko »pročišćenje osjećaja«.

Rekli smo, da je »Zmija« balada, bliža pučkoj pjesmi baladična karaktera: to čini lak i okretan stih poput popijevke, neopterećenost slikama i jednostavnost dikcije, primjereno neminovnom i brzom toku radnje, koja ne nameće nikakva problema. Spjevana god. 1870., ona je vremenski bliza »Mu-

jezinu«, pa nije isključeno, da su oba ta »egzotična« motiva potekla od kakva čitanja putopisa ili gledanja slika iz Egipta.

Kako je već Herder, a za njim čitava njemačka romantika — u Francuskoj je to učinio tek simbolizam, a u Engleskoj već Robert Burns — uveo narodnu pjesmu kao uzor i ponajaču komponentu novog pjesničkog stvaranja, odrazilo se to napose i kod slavenskih naroda, gdje je narodna pjesma još uvijek živjela punim i snažnim životom. Čak je taj pokus izazvao i toliku slavljenu krivotvorinu »Kraljodvorskog rukopisa«, gdje je izvrsno bio patvoren ton i stil narodne pjesme. Takve su u stvari obje male balade: »Jelica« i »Anđeo čuvar«. U prvoj je zaista vrlo dobro pogođen laki ritam i jednostavni oblik dijaloga s narativnom intonacijom. »Anđeo čuvar« (1864.) slabija je, jer joj kratki stih oduzima epski dah, koji bi bio potreban, da se ispripovijedi radnja, što nije tako tipski jednostavna kao kod »Jelice«.

Ono, što smo mi nazvali parabolom, Marković misli pod »alegorijom«. Alegorija je prvotno jedan jedini pjesnički ukras, jedna slika (više ili manje složena) s prenesenim značenjem. Ali to nije književna vrsta. Alegorija može biti i dramskog oblika (Kraljević Marko) i epskog (Prvi ljudi) i većeg ili manjeg opsega. Ali ako hoćemo označiti posebnu vrstu pjesništva, kakvom obiluje u priličnoj mjeri baš Preradovićevo stvaranje, to mislimo pod tim kratku priču iz ljudskog života, koja osvjetljuje neku moralnu pouku. Besmrtne priče o razmetnom sinu, o milosrdnom Samarjaninu i dr., a i Marulićevih »Pedeset priča« (Quinquaginta parabolae) najbolji su tomu primjeri, koji čine suvišnim svako opširnije razlaganje. A tko se samo sjeti Preradovićevih pjesama kao što su: »Starac klesar«, »Putnik«, »Djed i unuk«, »Braća«, »Zemaljski raj«, »Ruža i ljubica«, »Ribar«, »Dvije ptice«, »Trn u oku«, »Božji sud«, »Vilin san«, »Slijepac Marko«, »Car Dušan«, »San«, »Vila i Lada«, »Bilje«, »Zvijezde«, lako će uvidjeti, da se sve one podudaraju baš u navedenim oznakama i tim najbolje osvjetljuju pojam parabole. Istina, po strogoj bi definiciji »Ruža i Ljubica« i »Dvije ptice« bile basne, ali je njihova blizina čovječjem životu tako jasna, a Preradović se inače nije bavio basnom, te bi bilo suvišno cjepidlačenje, kad bismo ih htjeli izlučiti iz skupine, koja im je i tako bitno srodna.

Među svim tim pjesmama prednjači »Starac klesar« (1862.) kao dostojan takmac »Mujezinu« i »Mrtvoj ljubavi«. Njegova savršenost potječe očito i od njegova sveobuhvatnog značenja: ono se tiče svakog čovjeka, čitavog čovječanstva, pa po tom djeluje neminovnom uvjerljivošću i potresenošću. Tragična poput onih dviju, već je u intonaciji neobično plastična, te se od prvog časa snažno hvata mašte:

U prastaroj kamenari
Starac sjedi sjedobradi
Rukovodi zanat stari . . .

Prava poplava pjesničkih figura, što slijedi iza toga — asindetona, polisindetona, anafora, klimaksa, antiteza — neobično pojačava neizbježnost starčeva poziva i upravo veličanstvenu plastiku slike, a ujedno pokazuje pomnu izrađenost pjesme. Rembrandtovski clairobscur sablasno osvjetljuje zagonetnu sliku:

Kamenari usrijed srijede
Baklja gori luči blijede,
Rasvjetljuje to prostorje.
Bjeljim čini bijelo tvorje.

Poput hrle bujice teku stihovi, krepki, živi, slikoviti, a zatim slijedi to jačim dojmom tragični ritardando, dok »naposljetku svaki susta, k zemlji kamen pritisne ga«. Tumač, koji pjesnik daje u posljednjem odsjeku, nije suhi »moral« običajan kod basana, nego blagi melem na gorku istinu ljudske sudbine, jer uza svu neopozivu krutost zbivanja svijetli »Božja Provid luč u srijedi«, koja »darenicima« omogućuje izbor te čini, da ljudski udes ipak nije slijepa sfinga, iako se pjesma, primjereno svojoj težini svršava turobnim stihovima:

Putujući svaki gine,
Dok u grobu ne počine!

Pjesma »Putnik« i suviše nam zvuči u duši još iz djetinjstva, a da bismo bili kasnije pravo svjesni njezine ljepote. Izišla je u »Zori Dalmatinskoj« god. 1844., odmah u trećem broju iza prvoga, u kojemu je »Zora puca«. Možda još neki stihovi malo mirišu po početništvu, ali iskrenost i snaga osjećaja, te neposredna doživljenost motiva, čine, da sve to zaboravljamo stojeći pred potresnom ispovješću pjesnikove nostalgije. A značajno je, da već u toj pjesmi govori o grobu, kao da sluti, da će gotovo cijeli svoj život lutati po tuđini. Jednostavna slika iz života, kako odgovara paraboli, dobiva svoju plastiku ponajprije polaganim ritmom pripovijedanja i crtanja situacije. Dramatski preokret pripravlja se tankoćutnim stupnjevanjem dijaloga, kod kojega putnikova molba postaje sve skromnija, kako ga tuđa starica upornije odbija. Tada naglo dolazi do snažne peripetije: i toj »bešćutnoj starici«, koja je u svom siromaštvu i nerazumijevanju stranca kruto sebična, pokreće se odjednom majčinski toplo srce, koje u isti mah veže sliku domovine o spomen majke. Ali samo suze jedini su moguć odgovor:

Domovino, majko sreće,
K tebi opet sin se kreće
Od radosti suze lije!
. . . . . .
U tvom polju daj mu groba,
Tvojim cvijećem grob mu kiti!

Tko može tvrditi, da tu pjesnik nije stvorio stihove, koji će doslovno čuvati njegovu vječnu uspomenu u našim dušama?

Upravo je začudo (da ne reknemo apsurdno), kako je Barac mogao inkriminirati stihove o slobodi pjesničkog stvaranja iz parabole »Djed i unuk«, kao da iznose »spoznaje, što ih je školski sustav htio učvrstiti u omladini«, kao da su »sve u nekim granicama, oprezno udešene upravo za školske ciljeve, da ne bude odviše očito, buntovno, uzorno«. Preradović uopće nije pjevao za školske knjige —on je uvijek imao pred očima cijeli svoj narod. Mogao bi se čovjek zaista zapitati, što je tako buntovno učinio u svom životu Barac i oni, koji stvar tako tumače, kad im nisu dovoljno buntovni stihovi:

I ti, prije nego l' tebe sveže,
Guslam lupi o zemljicu crnu,
Da se u prah i trijeske rasprhnu.
Reci njemu: Silni gospodine,
Nad guslami tvoja sila gine:
Ne razumije pjesma zapovijedi,
Slobodna je — svomu glasu slijedi.

Razumiju li takvi ljudi, šta znače riječi: »Guslam lupi o zemljicu crnu, da se u prah i trijeske rasprhnu«. Pjesnik, koji je neposredno prije toga prikazao blagotvorno djelovanje pjesme na buđenje narodne svijesti, na pridizanje klonulih srdaca, na blaženje bijede i sirotinje, na očitovanje najsvetijih osjećaja — svim tim treska o zemljicu crnu. Radije neka svega toga nestane, nego da se pokori tiraninu! Ako to nisu krepke riječi otpora i srčanog prkosa, nego nekakvi stihovi, »napisani za pedagoške svrhe«, onda ni školska ni posliješkolska »pedagogija« zaista nije koristila stanovitim ljudima ... Inače se Preradovićeva neke vrsti »ars poetica«, iznesena u ovoj pjesmi, može usporediti sa Zmajevom proslavljenom »Pesmom o pesmi«, koja je stihovima sugestivna i laka. Preradović je naprotiv dobio na intezitetu misli smjestivši te stihove u okvir posljednje šetnje starca guslara, te ih tako učinivši pjesničkom oporukom. Ruho, koje je naš pjesnik dao svojoj »pjesmi o pjesmi«, odlikuje se svojom tihom elegijskom osjećajnošću, kojom crta slijepoga guslara uz mladog njegova unuka — učenika u divno jutro, koje dijete — novog pjesnika — opaja svojom ljepotom, dok je starcu, u njegovu vječnom mraku, unutarnji pogled uperen u daleku budućnost, u vječnost.

Pjesme »Zora puca« i »Putnik« spjevane su u osmercima —nije li to Gundulićeva zasluga? — dok se u »Djedu i unuku« pjesnik služi desetercem, što se samo od sebe nameće, kad se radi upravo o narodnom guslaru. Ali se mora kazati, da deseterac, koji se tako rekavši i nehotice naslanja na narodnu pjesmu i stilom i dikcijom, tim nerijetko ugrožava monotonijom, odnosno stanovitom tromošću radnje. U »Djedu i unuku« opravdana je, kako smo već rekli, stanovita tromost pokreta, jer starčeva iznemoglost koči hod čak i poletnom unuku. U »Braći« naprotiv, gdje je radnja uzbudljivija, napetija, Preradović je odabrao osmerac, i to još u obliku dijaloga. Tako je zornije i snažnije prikazan sukob između dvojice braće, a tek rasplet — izmirenje zavađene braće na korist domovine — izražen je u duljem govoru mlađega brata. Unatoč tomu, što je »Djed i unuk« zaodjenut u narodno ruho, ta pjesma ima svakako širi zamašaj ideje, jer se može primijeniti na pjesništvo uopće bez razlike narodne pripadnosti, dok se »Braća« odnose na uži krug naših prilika; kako kazuju već i imena osoba.

Druge su parabole različita oblika i različite koncepcije: Neke su lake i kratke poput popijevke, pa su pojedine i uglazbljene (Ribar, Dvije ptice, Ruža i ljubica, Zemaljski raj), druge su jednostavni aforizmi »Trn u oku), ili »pučke priče« s »moralom« na kraju (Božji sud, Car Dušan), formuliranim izrazito poslovički (Čim što stoji to i vrijedi), dok je »Visin san« heroida klasičnog stila. Nijedna od njih ne dosiže umjetničkom vrijednošću onih najboljih, te se doimaju više kao odušci između napora velikoga stvaranja. Dobar ih dio pripada prvom razdoblju pjesnikova stvaranja, kad se, na povlađivanje i oduševljenje javnosti, razmahnuo pjesnikov duh u želji za što većim usponom i što obilnijim stvaranjem — a to i jest potrebna stepenica do potpune životne i stvaralačke zrelosti.

Ostale pjesme — ima ih oko stotinu i pedeset — bez većih djela: Prvi ljudi, Vladimir i Kosara, Kraljević Marko, Lopudska sirotica, Pustinjak — pripadaju *lirici*, i ne želimo ih svrstavati na običajan način po motivima ni po obliku, jer se ni jedno ni drugo ne može provesti bez ostataka, nego bismo, po nekoj unutarnjoj srodnosti, okupili u nekoliko manjih krugova, koji odgovaraju i estetskoj procjeni njihove vrijednosti. Pritom same od sebe otpadaju prigodnice, to jest one prave, naime pjesme, koje se odnose na neku neznatniju zgodu, ili su napisane tako rekavši po narudžbi ili »silom prilika«. To su različiti pozdravi, proslovi, čestitke, nadgrobnice i »datumske« pjesme, a otpadaju dakako same po sebi: Dvoslozi, Zagonetke, Sitnice, koje su uvršćivane u sabrane pjesme samo radi potpunosti, a i inače bi svakako snizile razinu Preradovićeva pjesništva. Jer to nisu Goethe-Schillerove »Ksenije« ni Puškinovi grižljivi epigrami, nego više dosjetke ili zabava u stihovima.

Prvo bi mjesto zauzele pjesme, u kojima Preradović govori o svom pjesničkom pozivu i o značenju pjesnikova stvaranja. To su Pjesnik (1845.), Pjesnikova kob (1849.), Radost i muka pjesnikova (1860.), te Pjesmica (1861.). »Pjesnik« je od njih najznatnija, iznesena već u »Prvencima« kao programatska, a i inače najpoznatija Preradovićeva pjesma ove vrsti. Slika razgovora pjesnikova s »Bijelim sokolom neviđenim«, koji znači inspiraciju, provedena je dosljedno, te daje mogućnost, da pjesnik jednostavno i jasno očituje kobnu opreku između idealizma i realnosti — ideje, koju pjesnik hoće da iznese, i zbiljnosti kao građe, kojom treba da je izrazi — stihovima, koji su već postali poslovični (Pjevat mi se opet hoće, ali ne znam ni sam kako .... Oj pjesniče, nesretniče, suh si listak ti na gori ...). Značajno je, da soko ne daje pjesniku nikakve utjehe niti mu rješava teški problem njegova stvaranja. No uza sve to, pjesma ne znači načelni pesimizam. Pjesnik prihvaća svoj teški poziv, premda ne zna »bi li pjevo ili plako«. Na to se odnosi i znatno kasnije spjevana »Radost i muka pjesnikova«. Ona je u desetercima i u stilu narodne pjesme, pa se ne doima tako duboko kao »Pjesnik«. Pjesnikova riječ, da »krpež mora u svijet slati« navela je Barca — kako smo već spomenuli — na nesporazum, kao da tim pjesnik priznaje svoje vlastito neznanje jezika. Međutim nije teško uvidjeti, da se i ta pjesma odnosi na stvaralački položaj pjesnika uopće: »Uzor« tj. ideal »stoji pred njim jasno, ali tužan ne dostiže, da mu riječju oblik shvati« — a koji bi pjesnik mogao reći, da je zaista potpuno uspio kazati, što mu je u duši bilo? Ne govore li Mussetove »Noći« (Les Nuits) u stvari isto, samo jače i dublje prema snažnom poletu Mussetova genija? Dakako, da Preradovićeva inspiracija nije uvijek jednako jaka, ali je on, uza sve jezične neravnosti pa i pogreške, ipak najjači jezično — stvaralački hrvatski pjesnik, koji je nezavisno od bilo koga, kovao svoju pjesničku dikciju i svoj krepki jezični izražaj. Čini se međutim, da pjesnik ni sam nije bio potpuno zadovoljan s tom pjesmom, jer je ona spjevana god. 1860., izišla prvi put istom u »Vijencu« 1869. U sonetu »Pjesmica« kaže nam pjesnik kao usput, kada se on predaje pjesničkom stvaranju: »Iza dana mučnog poslovanja«. A mi možemo zaključivati iz čitavog rasporeda njegova života, kako ga je ocrtao u pismima Emi, da je npr. u Temišvaru — a vjerojatno i drugdje

— zamišljao svoje pjesme na samotnim šetnjama poslije podne, a navečer bi ih, i opet u samoći svoga stana, izradio. Dakako, da ga je pritom često priječila glavobolja, pa napose bol očiju — vjerojatno u vezi sa živcima, jer se nije s vremenom razvila u kakvu posebnu očnu bolest — a bile su tu i različne društvene obaveze.

Dvije su pjesme, koje naoko ne pripadaju u ovaj sklop, ali ipak nalaze vrlo duboko i daleko opsežne misli o pjesničkom stvaranju. To su ujedno ponajljepše dvije Preradovićeve lirske pjesme: Zora puca (1844.) i Posveta Prvenaca (1844.). Prva je poznata kao »rodoljubna«, a po Narodnom izdanju čak »prigodnica« (jer je izašla na čelu prvog broja »Zore dalmatinske«, spjevana za tu priliku), a Posveta Prvenaca još je više »prigodnog« značaja. Međutim, obje su kao malo koja druga, potekle sa dna pjesnikova srca. U prvoj je pjesnik stvorio svoju prvu zaista samostalnu umjetničku pjesmu. Radost provrele stvaralačke snage blista iz čitave pjesme. »Lagani vjetrić«, što »šapće iz tihana«, ptica, što leti od istoka te »pjeva slatko iz tihana«, vila, što »sijeva iz tihana« — sve te slike, prožete osjećajem uzbuđenog iščekivanja usred »preblagog mira«, što »prekriva dol i goru«, stupnjuju blago ali neobično plastično osjećaj praskozorja. I s dobrim instinktom pjesnik — srećom — ne spominje ni vjekove ropstva, ni mrtvilo — ili čak možda nehaj naroda — kako bi se to obično činilo u patriotskoj budnici. Kao da je tišina praskozorja na morskoj pučini ispunila pjesnikovo srce svojom ljepotom, te on zaboravlja sve teške i ružne dojmove i osjeća samo srh sretnoga buđenja. Ali što je posebna dragocjenost te pjesme, to su stihovi:

Žice same zaigraše
Na guslama djeda moga . . .

Pjesnik je tu na prekrasan način izrazio i atavizam svoga rodoljublja i pjesničkog govora, i spontanost svoje inspiracije. — U »Posveti Prvenaca« »miloj Pavi«, što — hiperbolom zaljubljena čovjeka — »sviju (krasnih domorotki) lijepost ima«, Preradović je pjesnik, koji ipak nije neki »do ušiju zaljubljeni lajtnantić«, nego čovjek, koji sebi već krči put u život i svojim »Prvencima« postavlja čvrste temelje svome pjesničkom radu, što će biti njegov životni poziv. Pjesnik tu kaže:

Sve, što ovdje sastavio jesam,
Sve u Tebi, dušo, izvor ima,
U Tvom kipu kao u zrcalu,
Vidjet možeš svaku ovih pjesam',
Sve s' u Tebi, jer si Ti u svima.

Ti si u svima, jer si duša moja,
Moja miso i moje ćućenje.
Ja sam žica samo ono glasim,
Što u meni budi slika Tvoja.
Ja sam pjesnik samo uz Tvoje pjenje.

I opet ista riječ »žica« podsjeća na spontano »suzvučje«, pri čemu je Pavina ljepota, odnosno čitava osoba medij, po kojemu inspiracija budi stvaralačku djelatnost pjesnikova duha. A to je zaista sasvim protivno uobičajenoj predodžbi o »hladnom« i »objektivnom« pjesniku Preradoviću. Pavina je ljepota — tjelesna i duševna — ona prizma kroz koju se lomila Preradovićeva slika svijeta, blaga, svijetla i ljupka unatoč svim depresijama teških časova. Pave je privela Preradovićevu duhu sva ponajjača elementa kao vrelo njegova stvaranja: njegovu pripadnost Zapadu i njegovu sraslost s Dalmacijom, s morem. Pripadnost Zapadu: premda pjesnik prema općoj struji vremena, napose kod Slavena, upire oči u Istok — »ex Oriente lux« — poglavito u političkom smislu, on ipak ne pokazuje nikakvih dodira s ruskom književnošću i ruskim životom, što za Slavene predstavlja glavni pojam Istoka. On je propjevao njemački i u krugu njemačkog kulturnog stvaranja, a to je — poglavito po Pavi — nadopunio a i korigirao snažni dodir s talijanskom kulturom. Ne bi inače — makar i kasnije — Preradović prevodio baš dva talijanska pjesnička velikana — Dantea i Manzonija i to tako, da se očito vidi, da to nisu »slučajni« prijevodi, nego plod živog sljubljivanja s mislima pjesnikâ i njihovim pojmom ljepote. A oba su ta velika pjesnika izrazito katolički duhovi, i to ponajveći. I ma kako u »Kraljevića Marka« pop Rade dolazio kao pravoslavni svećenik, a često su imena osoba bila iz tog kruga, — pjesnik ni sam nije bio »rođeni« katolik, — i ma kako se on u pjesmi »Dubrovniku« okomio na »crno sjeme Lojolovo«, ipak su njemu bliže i mesijanističke sanje Mickiewicza, Poljaka, katolika, profesora na Sorboni, i blagim svjetlom obasjani pogled na svijet i na vječnost »Božanske komedije« i Manzonija. A pjesme Dalmaciji, Dalmatincima, moru, a napose ona sjajna zdravica moru iz Pustinjaka pokazuju, kako je i pjesniku Pavin uži zavičaj postao duhovnim zavičajem, snažnom komponentom njegova stvaranja. Ne tiče li se »Vladimir i Kosara« legendarnog »dalmatinskog« kralja Vladimira, ne odigrava li se »Lopudska sirotica« na dalmatinskom otoku, a završni prizor »Kraljevića Marka«, koji bi imao biti kruna čitavog djela, na obali mora? I kasno još iza Pavine smrti, on daje redovito odslužiti za nju Requiem, on se nje sjeća i u pismima Emi, iako ga tu stalno zaokuplja misao na novi brak; a i petnaest godina nakon njezine smrti, potkraj svoga vlastitog života, stvara svoju potresnu nujnu pjesmu »Svojoj prvoj supruzi« (1870.) u nezaboravan spomen[1].

Na ovu analizu pjesničke ispovijesti Preradovićeve može se nadovezati nekoliko lirskih pjesama, koje ga prikazuju u **odnosu prema prirodi:** »Idealni pejzaž« — kako bi se reklo slikarskim govorom — iznio je pjesnik u više navrata kao pozadinu ili »kulise« pojedinih pjesama, kojima priroda pojačava osjećajnu stranu. Tako u pjesmama: »Djed i unuk«, »Braća«, »Krasno jutro«, »Veseo danak« i dr. U »Prvim ljudima« daje »rajsku sliku« prirode, složenu od »poetskih« elemenata i čiste fantazije. Takve komponirane slike — poput onih pejzaža, što su složeni u slikarskom atelijeru »iz glave«, a ne neposredno iz prirode, same po sebi naginju na šablonu. Više se približava pjesnik konkretnoj prirodi u zamišljenoj doduše, ali vrlo plastičnoj slici tropske prirode Hadži-Kerimova vrta u »Mujezinu«, i neobično snažnoj prvoj kitici uzburkanog mora u pjesmi »Dubrovniku«. Ali su i to više dekorativni elementi, koji nisu svjedočanstva pjesnikova svagdanjeg dodira s prirodom, i ako su redovno obasuti zlatom i dragim kamenjem pjesničke dikcije.

Neposrednije je pjesnik iznio svoj vlastiti dodir s prirodom u nenametljivim, malim pjesmicama, koje se, bez posebnih efekata, smatraju nuz-

[1] Misao o značenju Pavinu za Preradovićevo stvaranje pobliže je razvijena prilikom pojave romana »Pave und Pero« pjesnikove unuke Paule u studiji: Ljubomir Maraković, Preradović, Hrvatska Prosvjeta XXVI, 8—10, prosinac 1940.

grednim tvorevinama. Pjesnik nam tu, samotan i tih, iznosi nepatvoreni dojam prirode, koji se — po njegovim riječima — zaista »hvata srca«:

Hladno jutro, hladno veče,
Magla obzor zastire,
Rosica se u mraz stječe,
Zelenila nestaje ... (Jesen, 1849.)

Sunce zađe, mrak proteže
Po obzorju svoju moć:
Sanak spušta svoje mreže
i sve hvata — laku noć ... (Laku noć, 1850.)

Oblaci se viju naokolo
Kiša pada
Iznad grana
Sijeva munja, puca grom.

A ja gledam
Mutnim okom
Po širokom
Rasplakanom svijetu tom. (Oluja, 1851.)

O blag je večer to!
Zarana danas svud
Već zaspe slast i trud,
Umuknu brijeg i dô

Nebeski modri hram
Užeže svijetla sva,
I svaka zvijezda sja
Jasnije danas nam ... (Uoči blagdana, 1850.)

Iako se kasnije nabrajanje jesenjih radova u pjesmi »Jesen« doima možda nekako »svagdanje«, a u drugima (kao »Uoči blagdana«) konačna poanta ne diže toliko pjesnički dojam, koliko bismo željeli, ipak možemo žaliti, što Preradović nije dao više ovakvih nepretencioznih, intimnih pjesmica. Ali javnost je očekivala velike i jake manifestacije pjesničkog duha, opće su prilike izazivale pjesnike, da se razračunaju sa svojim vremenom i njegovim težnjama.

A nemojmo zaboraviti ni onaj potresni izražaj najličnije boli pjesnikove, gdje nalazi zaista originalne i neobične plastične slike:

... Drugi dani prozračni su meni,
Bijeli,jasni, uspomenom sveti,
Kroz njih duh moj, ko luč staklom leti:
Ti si jedin sličan crnoj stijeni,
Kroz te misao ne može prodrijeti,
Kod tebe se svaka okameni ...
Moju želju ti stisnu u raku,
Moje slasti ti u jad prevrnu,
Moju nadu ti sagnu na štaku. (Crni dan, 1849.).

Zaista originalna slika stakla, kroz koje prodire svjetlo, i neprodorne stijene, a zatim, u tri posljednja stiha, lapidarno nizanje poraznih učinaka

smrti, gdje kod posljednje (Preradovićev »contra spem spero«) smrt ipak nije uništila nadu, nego ju je »svela na štaku«.

Takvom dubokom tugom i neminovnim tragičkim dojmom odiše i »Zbor duhovnika« iz »Vladimira i Kosare«:

U crno se nebo zavi,
Muklog groma u tutnjavi
Svaki glasak umire.

Rosa lije gorke suze,
Ne ugađa ptici stan,
Svu prirodu bol obuze:
U krvi se svrši dan! (IV. č., 2 priz.).

O pjesmi »Ljubav« (1863.) nismo pobliže progovorili prikazujući Preradovićeve ode, u koje ona po svom općem karakteru pripada. Ali ona se od drugih pjesama te vrsti razlikuje tim, što je izrazito i izravno doktrinarna, te joj i sam pjesnik daje povrh toga propagandistički značaj. U bilješci uz pjesmu dodaje on naime svoj tumač, u kojemu se izričito poziva na osnovne zasade spiritizma, pa čak i čitaocima preporučuje spiritističku literaturu i naznačuje, gdje se ona može naručiti. Ne treba ni kazati, da se u toku te pjesme pjesnik bori, da poetično izrazi spiritističke ideje kao nauk ljubavi. Predmet je bez sumnje Preradoviću i te kako na srcu. Čitavo je njegovo pjesništvo prožeto pojmom i osjećajem ljubavi, ne samo erotske, nego naprotiv čak i mnogo više ljubavi prema svijetu, čovjeku i narodu, a napose one vrhovne, prema Bogu. Ovdje je pjesnik sve to htio zgrnuti u jedno, ali je zato pjesma postala najdužom Preradovićevom pojedinačnom pjesmom (224 stiha u 22 kitice!). Dakako, da tim trpi ona inače uzorna kompozicijska arhitektonika pjesme, koju — s pravom — u više navrata ističe Šrepel, napose u »drugom razdoblju« pjesnikova rada. Jasno je, da i ako se može govoriti o razvučenosti, jer je predmet zaista zamašan, pjesma trpi od toga, što se patos ne može u tako dugu dahu održati jednakom snagom učinka, te prijeti, da će zapasti u apstraktnost i verbalizam. K tomu dolazi, da uz pjesnikov izričiti trud, da nas predobije za spiritističko shvaćanje ljubavi, pjesnik zapada u utopističku viziju budućnosti, kada će se novo doba čovječanstva slaviti »ne topova zaglušnom tutnjavom, jer topova više biti ne će« ... »bratska sloga spajat će sve ljude, pomagati, bit će pomoć njima, usrećivat bit će sreća svima ...« A ni danas, nakon stotinu godina, čovječanstvo ne pokazuje ni najmanje volje, da ostvari tu pjesničku viziju. Kako se ta utopija, koja je konačno označena stihom: »Blago nebo, na zemlji si veće« — metafizički slaže s pjesnikovim osnovnim vjerovanjem u to, da se duša tek poslije smrti uspinje sve više k vrhuncu savršenosti, Bogu, to bi vjerojatno teško mogao riješiti i sam pjesnik.

U pjesmi »Suho drvo« (1863.) istom posljednja kitica sadrži misao, koja bi se mogla nazvati spiritističkom, — ali u smislu Preradovićeva novoplatonskog spiritizma: »Jerbo ništa i nikada s Božjeg svijeta ne propada, već promjenom ima tijek«. »Novomu suncu« jača je i izrazitija spiritistička »profession de foi«, ali je ostala nedovršena, pa se o njezinoj vrijednosti kao pjesmi ne može ništa posebno kazati. Pjesmi — upravo popijevki — »Moja lađa« (1850) pripisuje se redovno posebno značenje, kao dokazu Preradovićeva pesimizma, premda je to jednostavan izraz jednoga bespomoćnog časa napose u osvit apsolutizma, koji je i mogao na čas potresti Preradovićevim, inače ne-

brojeno puta izraženim optimizmom. Taj optimizam nije, dakako, bezuvjetan, ali je neoboriv. On je obasjan blagim svjetlom muževne odlučnosti kao odraz Preradovićeve vjere u Boga. Možda je najljepše sažeto izražen u sonetu »Mlado ljeto« (1860.):

. . . Sretno bilo, zavilo mu ranu
Donijelo mu radosnih promjena!
I donijet će svakom, koji znade
Hvalom primit, što Bog mili dade.
Koji znade zaklonit si luku,
Te mu strasti bura nije kadra
Željam toli prenapeti jadra,
Da se dignu nad Božju odluku.

Ako i jest zemlja uvjerena, da se Sunce mora zgroziti, kako je ona »dozrela jadom i čemerom« (Zemlja suncu, 1850), ipak pjesme kao Nepojamnost Boga (1861),Priznanje (1861), Sveslavlje Boga, Molitva (1861), uz one već navedene govore jasno o čvrstom pouzdanju u dobrotu i svemoć Božju.

To se blago pouzdanje u svijetlu budućnosti očituje i u onom posebnom nizu pjesama, koji vrlo dobro osvjetljuje Preradovićevu tvrdnju, da su mrtvi mnogo bliži i draži negoli živi. Iako on inače tu blizinu mrtvih traži napose u spiritističkom općenju s njima, pak govoreći o svojim pokojnim prijateljima i zaslužnim ljudima, ne zalazi nigdje u područje spiritističkih ideja, kao što je imao i toliko ukusa i uma, da takve ljude nije nikad zazivao kao »duhove«. Zbirka »Milim pokojnikom« (1870—1871.) hoće u prvom redu, da svoj narod osokoli »na putu si u budući spas«. Stoga iznosi tako rekavši kroniku pokojnika, preminulih za života pjesnikova, kao primjere zaslužena i valjana rada za domovinu. Nisu to obične »nadgrobnice«, nego upravo posmrtni razgovori sa svakim pojedincem, o kojega je njega vezalo osobno prijaeljstvo ili poštovanje osobnih zasluga. To je vezanje pjesnikovo ovoga svijeta s onim značajno za njegovo gledanje života, prožeto tihim i sjetnim elegijskim osjećajem, a da ipak nigdje nije klonulo ni očajalo. Tako je opjevao i svoga sina prvenca (Crni dan, 1849., Svomu prvorođencu 1870.), svoju kćerku Jelicu (1870), svoju »prvu suprugu« (1870.), svoju sestru jedinicu (1867.) i napose svoju majku potresnom pjesmom »Majci« (1871), koja se, iako skroz lična, dubinom svoga osjećaja doima kao uzvišena oda majčinskoj ljubavi uopće.

Preradović je svoje **rodoljubne osjećaje** izrazio dovoljno krepko i duboko u svojim odama, himnama i parabolama. Među lirskim pjesmama preostaje ih prilično velik broj, ali se one velikom većinom ne izdižu iznad neke vrsti pjesničkih komentara poput članaka u političkim novinama. Tako: »Naše Gore Listu« (1860.), Bosna (ulomak), obje Napitnice (1846.) i druga, (nepoznata datuma), Konac kraju (1867., sa dobrom završnom poantom), Turske glave (1864.), U smrt Jana Kollára (1852.), Duh slavjanski (1851), Rusinom (1850.), Poljakom (1850.), Pet čaša (1847.), Četiri vrela (1846.), Kosovo polje (1845.), Pčele slavjanske (1845.), Istočne iskrice (1867.). Istakli bismo kao snažnije i izrazitije: vrlo krepke i borbene: »Izdajica« (1845, »Po perju te poznam ptico, sram te budi izdajico«) i »Bilo kad« (1870. Nepomičan budi vojak na svom mjestu, u svom redu, pa pred tobom — bilo kad — poklonit će glavu sijedu ostarjeli i tvoj jad!«); zatim »Molitva« (1861., »Krvcu lije uvijeke za druge, a plaća mu uvijek tužna, Pravda mu je uvijek dužna, Praveđniče, ti joj vraćaj duge!«), pa nježna »Majka kod kolijevke« (1846., »Bog bi

dao samo blagi, da koraci u tvom hodu svi ti vode tvome rodu!«), »Hrvat ili Srbin« (vjerojatno 1863.), odgovor je »nekom prijatelju«, začinjen blagim humorom (»a ti sedlaj noge, ter dojaši amo«) i značajan tim, što se pjesnik tu poziva na svoj vojnički značaj: »I da nisam vojnik, pod tiskom bih plako«, što značajno osvjetljuju našu uvodnu misao, da je Preradović ipak bio i sviješću vojnik.

Ali se ta vrst pjesama, koju bi Nijemci nazvali »Zeitgedichte«, uopće rijetko izdiže nad razinu pučke »budnice«, popijevke, koja u svom času raspaljuje duhove, a kasnije, kad se promijene prilike, ostaje samo u antologijama te vrsti, ili pada u zaborav. Tako Béranger u svojoj žalbi za Napoleonovom veličinom (Les souvenirs du peuple: On parlera de sa gloire . . .), te su čak naši mladi »Ilirci« nosili njegove pjesme sa sobom u džepu; tako Deroulède, pjesnik »odmazde« (La belle fille, En avant!); tako Moritz Arndt (Der Gott, der Eisen vachsen liess, der wollte keine Knechte«), tako Körner (»Du Schwert an meiner Linken«), Hoffman von Fallersleben i dr. Ta je poezija inače nejednake vrijednosti, planula, upalila — pa dogorjela. Te je vrsti i uspjeh našega Ljudevita Gaja s njegovom »Još Hrvatska ni propala«, samo što je ono, za što se on u toj pjesmi zalagao, ostalo kod Hrvata stalno aktualno, pa je tako i pjesma nadživjela mnoge događaje, a i mnoge druge, možda vrednije, pjesme. Preradović nije pjesnik »Marseljeze«, i nijedna njegova rodoljubna pjesma ne »pali« tako, kao svesrdni i dirljivi poklon u »Pozdravu domovini«.

Pišući o većim djelima Preradovićevim — Prvi ljudi, Lopudska sirotica, Vladimir i Kosara, Kraljević Marko — o kojima će ovdje još kasnije biti govora, — svi se kritičari slažu u tom, da je pjesnikov talenat bio izrazito lirski, što dolazi do izražaja u lirski nadahnutim dijelovima, dok epika i dramatika nije Preradovićeva jaka strana, osim u manjem opsegu. No koliko je god njegov talenat lirski, on se ipak ne očituje onim redovito shvaćenim lirizmom: lakim rasipanjem čuvstvenih elemenata i neposrednim, neprikrivenim očitovanjem svojih intimnih osjećajnih ispovijesti. Preradović je u svojoj patetici krepak, muževan, borben, ali u intimnoj je lirici diskretan, povučen, plah, tako, te nema onog bogatog raspona ljubavne lirike kao kod Petrarke ili onog bujnog razmaha kao kod de Musseta, onog bjesomučnog propinjanja kao kod Byrona, onog sladogorkog tugovanja kao kod Leopardija ili drsko-iskrenog paroksizma kao kod Heinea. Sve su to pjesnici, kojima nije bilo žao kazati posljednju, pa i gorku riječ; Preradovića je i posljednja riječ — nakon smrti njegovih dragih — obuzdana i smirena. Dakako, da je uslijed toga većina njegovih **ljubavnih pjesama** indirektna — s narativnom ili deskriptivnom intonacijom, najradije u obliku narodne pjesme i s tipskim njezinim situacijama. Takva su: Djevojkina proljeća (1846.), Primorske pjesmice (1845.), Noćne pjesmice (1851.). U »Noćnim pjesmicama« izrazite su npr. intonacije narodne pjesme: »Bijeli danak pita noćcu crnu« (3.). »Junak spava u zelenoj travi« (4.), »Kolo vode zvijezde jasne« (5.), dok Marković s pravom kaže o »Pjesmama sladogorkim«: ». . . dražesne su humoristične popijevke, vrlo krasna oblika, najpače su im duhovite lirske poante u svakom zadnjem stihu; u svakoj je naime dražesna šala zaoštrena upravo zadnjim stihom, gdjegdje baš zadnjom riječju«. Ne treba ni kazati, da upravo tom persiflažom svoje vlastite ljubavi pjesnik prigušuje svoje čuvstvo autoironijom, samo da ne bude previše indiskretan ili samosvjestan. Ali zato je ipak Preradović umio izraziti i ljubavni osjećaj u neposrednom, opće pristupačnom obliku pravih popijevki, napose u »Svraćanju« (1851.), »Kasno« (1851.), »Mica« (1851.), »Tužna lju-

bav« (1847.), a i u najpopularnijoj: »Miruj, miruj, srce moje« (1845.). Ta se pjesma za dugo vremena uz primjeran napjev ukorijenila tako, da su je mnogi pjevali kao pravu narodnu pjesmu, i ne sluteći, tko ju je spjevao. Takva je sudbina zadesila i neke srpske pjesnike: Radičevića, Jakšića i Zmaja, dok je poznatu »Loreley« Hitler proglasio »narodnom«, jer je bio »prokleo« Židova Heinea. No glas pravog pjesnika nije mogao »utući«, jer ga je već bio usvojio čitav njemački narod. Ako li tražimo kao najneposredniji izražaj Preradovićeve ljubavi one pjesme, koje se odnose na konkretne njegove doživljaje, to ćemo moći uglaviti: »Početak ljubavi« (1845.), »Stalnost i nepokoj« (1849.), te »Onoj« (1865.). (Onoj, koju ljubim, **štujem**), pa one dvije, koje i Marković naziva »Upravo divotnim popijevkama«: »Pitanje (1850.) i »Mrtvu ljubav« (1845.) »njimi samimi stekao si pjesnik neumrlu slavu u hrvatskom narodu« (Nar. izd. 29.).

Izrazito su **didaktičke** dvije pjesme, koje pripadaju među najpoznatije Preradovićeve: »Ljudsko srce« (1847.) i »Pamet i srce« (1840.). Obje se mogu nazvati u sonet proširenim aforizmima, dobro poantiranim, vrlo jasnim i prilaznim, tako da u zaista laku obliku daju ozbiljnu životnu pouku. Preradović se tu pokazao majstorom takva književnog oblika, ali je imao i smisla i ukusa, da se nije dao na stvaranje čitavog niza takvih pjesama, jer bi njihov refleksivno misaoni značaj lako mogao zaći u moraliziranje, koje ugrožava monotonijom i depoetizacijom predmeta (v. na pr. Mirka Bogovića). Preradović je i tu pokazao, da umije sačuvati razinu svoga pjesničkog stvaranja kao zaista nesvagdanji pjesnik.

Od većih djela Preradovićevih, dva su dovršena: **»Prvi ljudi«** i **»Vladimir i Kosara«.** Ovo posljednje zagonetna je postanja, jer se doduše zna, da je pjesnik uzeo osnovnu građu iz Kačićeva »Razgovora«, a možda popunio i iz Orbinija ili kojeg sličnog izvora. Ali što nikako nije jasno, to je to, kako je Preradović došao na misao, da spjeva **libreto za operu.** Poznato je, da redovito glazbenici naručuju pjesnički tekst za svoja operna djela ili ih bar stvaraju u izravnoj suradnji s pjesnikom, a ne da im pjesnici spontano daju ili upravo nameću svoje pjesničko djelo. Opera može nastati samo uskom zajedničkom suradnjom kompozitora i libretista, i samo u tom slučaju može tekst imati svoj »raison d'être«. Je li Preradović ikada bio u užoj vezi s kojim glazbenikom, da bi od njega dobio pobudu ili bar prema njegovim željama i namjerama izradio libreto, napose što se tiče podjele uloga po glasovima, muzičke upotrebljivosti stihova, a osobito narativnih partija, koje su katkad preduge za glazbenu, a napose za pjevačku obradu. Preradović je imao prilike poznavati operu s pozornice u Milanu[1] i u Beču, a tom je prilikom imao u rukama

[1] Na to se uglavnom, po našemu mišljenju, mora svesti plod boravka Preradovićeva u Milanu (osim literature, dakako), naprotiv onomu što tvrdi Barac, da pjesnik »bio u svagdašnjem doticaju s privrednim napretkom u tim gradovima« (str. 302). Austrijski je časnik u ono doba u Lombardiji bio nerado gledan, a osobito su hrvatske čete bile jezgra austrijske vojske u borbi protiv talijanskih rodoljuba. Vrlo je vjerojatno, da su — kao što to obično biva — i carski časnici imali stroge upute glede druženja s talijanskim pučanstvom. U operu su, naprotiv, bez sumnje mogli, a i trebali ići, jer se oduvijek u carskoj vojsci tražilo, da se časnici pojavljuju u punoj odori na takvim reprezentativnim mjestima. Preradovića je, dakako, i kao pjesnika privlačila ta sjajna strana talijanske kulture. Koliko se Preradović u Beču imao prilike upoznavati s »privrednim napretkom«, to nam nije poznato. Ali u kazalište je, već i radi žene, bez sumnje išao, kao i kasnije u Temišvaru, samo što tamo, u provinciji, kazališni repertoar nije bio baš na osobitoj visini.

i libreta opera, koje je gledao. Ipak se, koliko se zna, nitko od naših glazbenika nije zanimao za njegov operni tekst, a kao pjesničko djelo »Vladimir i Kosara« nema značaja samostalne tvorevine, pa nas stoga ovdje posebno ne zanima, osim što je pjesnik tu pokazao dobar smisao za sastav drame, kako je već i Marković svojom analizom dokazao.

Što se tiče »Prvih ljudi», to je svakako djelo, koje je sam Preradović dovršeno predao javnosti, i uz to njegovo »programatsko« djelo. Kako pravo ustanovljuje Barac, nije to nipošto »religiozni ep«, kako je tvrdio Marković, stavljajući ga Mažuranićevu »romantičnom epu« o bok. Znamo, da ni »Smrt Smail-age Čengića« nije ep, a i kod »Prvih ljudi» drago nam je, što se Preradović nije zapleo u opsežnije djelo, na kojemu bi možda, poput Klopstocka, radio dvadeset godina i — neuspio. Sudbina »Lopudske sirotice« i »Pustinjaka« pokazuje nam dovoljno, da vjerojatno uslijed životnih prilika, ali i uslijed karaktera svoga pjesničkog dara — pjesnik ne bi nikad dovršio epsko djelo većeg opsega. A to mu ne bi bilo ni potrebno, jer je ovakvim poemom, kakav jest, dovoljno kazao, što je htio.

Preradović je stvarao »Prve ljude« (1862), iz sve duše — to je zaista bio predmet, koji mu je bio najviše na srcu. Stoga nije pravo, što na pr. Barac prelazi preko tog djela riječima: »Prvi ljudi« . . . , »ostavljaju čitaoca većinom hladnim, zbog istih razloga«. A te razloge navodi pisac u recima prije toga: »Uspjeli su u njegovim pokušajima samo pojedini lirski dijelovi i opisi« (str. 306.). Ne bi li bilo opravdanije reći, da modernog čovjeka ne zanima u tom predmetu ništa osim toga? Nesumnjivo je, da crtajući idealni svijet Zemaljskoga raja pjesnik prikazuje utopističkom maštom sliku savršene prirode, pa zato ne može onako konkretno djelovati kao Demetar svojom slikom Gornje Italije u »Grobničkom polju«, koja je još uvijek najplastičniji pejzaž u čitavom hrvatskom pjesništvu XIX stoljeća, a možda i iza toga. Ali zato ipak Preradovićeva mašta ostaje na visini pjesničkoga gledanja, i da oživi tu čarobnu sliku, nalazi zaista elemente pjesničkoga govora. Koliko je njegov poem uzvišen poklon svemogućem Stvoritelju, njegovoj mudrosti, dobroti i providnosti, to se ipak Preradović nije poput Njegoša (»Luča Mikrokosma«) upuštao u povijest kosmogonije (čemu ne bi dostajalo njegovo religiozno-filozofsko znanje) nego je glavno težište položio na gonetanje budućnosti čovječanstva, gledane u Adamovu snu. Kad Barac kaže, da su u Preradovićevoj umjetnosti »kušali . . . vidjeti izraz Herderovih pogleda na Slavenstvo« (str. 299), to moramo svakako otkloniti izraz »kušali«, jer je izvan svake sumnje, da đak višega zavoda, u kojemu je njemački jezik bio »materinski«, ne bi poznavao Herderove ideje. A kako je Herder stekao i tu zaslugu, da je za svoju zbirku »Narodnih pjesama« predobio čak i Goetheov prijevod »Hasanaginice«, to je očito, da su Herderove misli »o filozofiji povijesti čovječanstva« oduševljeno prihvatili naši preporoditelji, bilo u vezi s poljskim mesijanizmom kao navještajem budućnosti Slavenstva kao nosioca nove, preporodne uloge u povijesti čovječanstva, bilo kao nauku o napretku čovječanstva u smislu prosvijetljenog humaniteta, kada neće biti ni topova ni ratova, nego će svi ljudi biti braća — kako je to Preradović navijestio u pjesmi »Ljubav«.

Druga je stvar idejna osnovica samog djela. No mora se kazati, da je ovdje pjesnik manje propagandistički konkretan nego u »Ljubavi«. On predviđa doduše spas čovječanstva po Križu, ali se ne upušta u mesijanističku primjenu ideje križa, tj. otkupljenja po patnji, na Slavenstvo i tim u vezi na budućnost čovječanstva. Daleko od Njegoševa mračnog determinizma, koji je

izvor i temelj crnog pesimizma »Luče Mikrokozma«, Preradović je u svom svijetlom optimizmu, očaran idealnom ljepotom života u Zemaljskom raju, samo okrznuo misao Istočnoga grijeha, ali ga tom aluzijom ipak navješta: »... te ko slijepci vi bi tumarali ... basrljali, uvijek opadali, a sve s jednog te istog pada«. Preradović u riječima anđela Zemljozora izričito pretpostavlja slobodu volje (»... po mjerilu, kako će da skreta s vama volja, amo ili tamo. Volja nam je Božja vaga sveta«). Pjesnik dakle nikako ne pretpostavlja čovjeka kao roba slijepog Usuda. U Adamovu snu već je anticipirao tešku sudbinu čovječanstva, ali i njezin otkup po Križu i uspon do savršenosti, kada se čovječanstvo uzdiže k nebu kao »mravad maglozviježđu slična u sitnoći«.

Pjesničko je pravo unijeti svoju vlastitu »poetizaciju« u tok biblijskog zbivanja, kako su i činili napose romantici u početku XIX stoljeća, ali i Milton i Klopstock. Tako je »Zemljozor« lijepa tvorevina Preradovićeva, a i stvaranje Eve teče mimo biblijsko pripovijedanje. Ali se inače ne može kazati, da bi pjesnik mimoilazio sam teološki smisao Biblije. Njegov se novoplatonski spiritizam ovdje razaznaje tek izdaleka, ali se ne naviješta izričito i doktrinarno. To priznaje i Šrepel u usporedbi s Miltonom, samo što Šrepel još uvijek — kako smo već istakli — previše toga pripisuje isključivo spiritizmu, te je »spiritističkiji« od samoga Preradovića. Vrlo lijepo kaže Šrepel »ako je Miltonov ep pravilan kristal, Preradovićev je krasan i mirisan cvijet«. Isto je tako Šrepel dobro opazio, da su »deseterci Preradovićevi prema narodnoj pjesmi mnogo teži, oni se gotovo svijaju kao vlaće pod teretom bogatog zrnja.« Deseterac je u našoj preporodnoj lirici često zapreka lakšem i predmetu primjerenijem ritmičkom izražavanju (kako je instinktivno osjetio i Mažuranić, kad se uz deseterac poslužio i osmercem, te tako znatno osvježio i oživio prikazivanje radnje), napose u drami. Preradović ga je ovdje upravo preporodio, jer mu je bogatstvom slika i pjesničke dikcije oduzeo opasnost monotonije, a uz to je vezao stihove u tercine (što, kako nam se čini, dosad nije opaženo), pa tako unio u njih zvučniji elemenat. Tim je ujedno aludirao na veličinu svoga predmeta i želju, da ga što jače uzveliča, približujući ga formalno veličanstvenoj »Božanskoj komediji«. Kad Marković tvrdi, da su »Prvi ljudi« »posve didaktičnoga, filozofičnoga sadržaja«, (Nar. izd. 24) onda svakako riječju »posve« pretjeruje svoju tvrdnju, jer bi mogao stvoriti dojam, kao da ne osjeća, kako su ipak i mašta, a napose čuvstvo, sudjelovali u stvaranju toga poema: čitava pjesma odiše plemenitom i sućutnom ljubavlju prema čovjeku. Njemu hoće pjesnik da otvori daleke i svijetle perspektive u budućnosti kao utjehu za to, što će se — očito — ogriješiti o anđelovu opomenu: »Srkom samo pijte zemlje slasti, ali u njih potonut nemojte ...« Ako, kako kaže Šrepel, i »odvraća naš pogled od prvoga grijeha«, ali ga, kako smo vidjeli, ipak ne prešućuje. On zna, kroz kakve će sve posrtaje i stranputice prelaziti čovjek, ali hoće da ga danteovskom vedrinom svoga duha samilošću okrijepi naprama svim »realizmima« njegova života na zemlji. »Prvi ljudi« lijepa su ispovijest pjesnikove plemenite dobrote i prekaljenosti vjerskoga duha u opreci s Kranjčevićevim »trzajima« očajne uzbune protiv Stvoritelja.

»Kraljević Marko« po vlastitom je priznanju pjesnikovu nedovršen. Zato ga i nije izdavao za svog života. Krivo bi dakle bilo govoriti o njemu kao o drugim, gotovim djelima pjesnikovim, stvarajući o njemu definitivan sud. Štaviše, nije ni jasno, bar na prvi pogled, u kojem je smislu pjesnik djelo držao nedovršenim. Predigra, početak, svršetak, dramski tok radnje — sve je

tu. Ali je nedovršenost djela »iznutra«. Ne radi se tu o tom, da se radnja »zbije« u klasičnu dramsku cjelinu. Preradović je a priori zamislio djelo u slobodnom dramskom obliku, i da su naši kritičari (poglavito Marković i Šrepel) znali za Wagnerov »Parsifal«, ne bi se mnogo morali truditi, da nađu primjeren tehnički izraz za djelo takve vrsti — »Weihefestspiel« kako je rekao Wagner, ili kako se kod nas obično prevodi: svečani posvetni prikaz. Čak i mjesto »prikaza« mogla bi ostati riječ »igra« kao adekvatan izraz. Umjesto toga nastalo je obilaženje oko Mickiewiczeve riječi »misterij«, koju je poljski romantik iskoristio očito zato, što su romantici rado miješali mistiku i misterije i sve, što je u vezi s grčkom riječju »mystos«, nagovještajući prepletanje realističkih elemenata s »tajanstvenim«, fantastičnim. No poznato je, da srednjovjekovni izraz »misterij« nije drugo nego »ministerium«, održana još i danas u »ministriranju«, izražavajući dakle neku pomoćnu radnju službi Božjoj. A tako je i bilo sa srednjovjekovnim misterijima, koji su bili upravo glumljenje obrednih elemenata — muke Isusove i dr. Mickiewicz je očito pod »misterijem« shvaćao slobodniji oblik dramske strukture i jaču, ili pače dominantnu ulogu fantastičnih, misterioznih ili, kako bi njemačka klasična poetika rekla »čudesnih« (das Wunderbare) elemenata. Ne poričemo, da je Preradović crpao pobudu a donekle i uzor od Poljaka, — to je dovoljno osvijetlio Vodnik — ali je ipak na dlanu, da je najslavniji primjer ovakva »slobodnog dramskog oblika« Goetheov »Faust«. To više, što je obrada realističkih elemenata kod Preradovića daleko bliža »Faustu« nego li Mickiewiczu.[1]

Što je pritom zadavalo poteškoće našoj starijoj kritici, to je uglavnom odnos takva djela prema pozornici, jer ako bismo ga smatrali dramom, (kako ga je i svrstao Marković uz »Vladimira i Kosaru«), moralo bi biti izvedivo na pozornici. Zaista je već Šrepel upozorio na to, da se i Goetheov »Faust« nekad smatrao neizvedivim, a ipak su ga već u Šrepelovo doba postavljali na pozornicu. S »Kraljevićem Markom« pokazao je to i Miletić uz upotrebu modernih kazališnih sredstava, provedavši pritom samo neke, potpuno opravdane i ostvarive izmjene: mjestimično skraćivanje teksta, ponešto promijenjeni poredak i preinaka nekih prizora prema zahtjevima pozornice, i da se pregnantnije istakne smisao djela. O tom je sam Miletić, velik štovalac Preradovića, opširno položio račun u svojim dramaturškim zapisnicima (Hrvatsko glumište 1894.—1899., Zagreb 1904.).

Svakako nije bio nitko pozvaniji za taj posao od Miletića, koji je svojom izvedbom na pozornici zaista i imao potpun uspjeh. Ali je bez sumnje značajan putokaz pri tom vrijedna Miletićeva izmjena: Konačni se prizor ne odigrava na Kosovu, nego na Kninskom polju, i umjesto da se Preradovićev tekst recitira, taj je prizor pretvoren samo u »živu sliku«. To znači, da se na hrvat-

---

[1] Prema tome otpada Barčeva tvrdnja, da bi Preradović »Kraljevićem Markom« htio »stvoriti tip slavenske drame, u kojoj bi bili razbijeni svi uobičajeni kalupi dramske kompozicije, i u kojoj bi se miješale mistika i realnost« (str. 296). Uobičajene je kalupe već razbijao i razbio njemački »Sturm und Drang« kao reakcija na strogo shvaćanje triju jedinstava u francuskoj »Tragédie classique«. U to je doba i Goethe stvarao svoj »Urfaust«, koji vuče svoj korijen iz marionetske igre, pri čemu su se pripadnici »Sturm-und-Dranga« pozivali na Shakespearea, o kojemu je Goethe i napisao svoj poznati »letak«. Što se tiče »mistike«, ta se riječ često, pa i ovdje, upotrebljava nejasno pa i netočno. Mistika je točno određen pojam, kojemu u »Kraljeviću Marku« nema ni traga. Tu se očito radi o mitu, a ne o mistici. U slučaju Fausta kao i »Kraljevića Marka« nastojalo se stvoriti djelo, koje se služi dramskim oblikom, ali kosmičkim značenjem svoga predmeta traži široko prekoračenje redovitog shvaćanja drame. Vidi Claudelovu »Svilenu cipelicu«.

skoj pozornici ideja Kosova polja ne bi odrazila kao primjerena manifestacija narodne misli, a osim toga, da Preradovićev završetak nije dovoljno uvjerljiv kao apoteoza narodne slobode. Međutim, ako je jugoslavenska misao već bila pala u prošlost, kad je Miletić postavljao na pozornicu »Kraljevića Marka«, a pravaši dizali »Starčevićev dom« kao simbol svoga najjačeg uspona, — ona je bila živa, kad je Preradović stvarao svoje djelo. No ipak je pitanje, nisu li i političke prilike pod apsolutizmom sudjelovale kod toga, da je pjesnik ostavio svoje djelo nedovršeno.

Mi smo već usput spomenuli, kako nam se čini, da je, bez obzira na sve to, bio najmjerodavniji pri tom sam stvaralački problem. Preradović je imao premalo podloge za uvjerljivost mitskog elementa u svom djelu. Ponajprije, Stevan je, kako nagovještava sam pjesnik na njegova usta, Vilin sin. Ako mu je Vila majka, tko mu je otac? Njegovo podrijetlo visi samo jednokrilno »u zraku«. I Nazorov je Jarilo nahoče (prema tradiciji narodne pjesme, po kojoj je nahoče »dijete sreće«). Ali to je samo vanjska, »realistička« oznaka. Nazor je već samim imenom jasno naznačio mitsko podrijetlo i simboličko značenje svoga junaka. Utva Zlatokrila, Drvo Dafina, Mrakoš, Nav — sve su to mitski elementi, koji uzdižu čitavo djelo na kosmičku razinu, a da pri tom stradanje kmetova u Sinjajevini ne gubi ništa od svog realističnog značaja. Preradović nije umio stvoriti toliko mitskih elemenata, koji bi u jednu ruku mitsku sadržinu djela održali na kosmičkoj razini, a u drugu ruku s njom čvrsto prepleli njegove realističke elemente. Koliko je god Preradović idealist, koji gleda svijet u svjetlu prekaljenu vjerom u Boga i spiritističkim novoplatonizmom, on je u »Kraljeviću Marku« daleko više na tlu realnosti negoli mitske tradicije ili fantazije, koju zastupaju samo Vila i uskrsnuće Kraljevića Marka. A to je svakako premalo, pa je i Miletić uvidio, »kako bi vrhunaravna pojava Kraljevića Marka mnogo izgubila od svog čara, da ju gledamo, kako se kreće i govori s narodom, kao svaki obični smrtnik« (Hrv. Glum. str. 152). Ta se činjenica ne tiče samo pozornice,nego uopće čitave koncepcije djela, pa Miletić pravilnim instinktom uglavljuje, da je »ovaj prizor preširoko raspreden, da bude zaključkom drame, koja je riječima: »Ustao je Kraljeviću Marko« de facto već svoj konac našla«. Tako i jest.

Ali i realistički elemenat donosi svoje poteškoće. Preradović očito nije išao za tim, da stvori djelo, koje stoji isključivo na čvrstom tlu »terre à terre«. To je učinio racionalist Njegoš, koji se nije žacao okruniti svoju apoteozu Crnogorstva moralno (u najmanju ruku) problematičnim djelom krvave »istrage« poturica. Barac je, pod dojmom svoga vremena, napisao čitav slavospjev Preradovićevu naprednom shvaćanju realnog života i njegovih problema. Međutim, kad se zna, da je njegov navještaj narodnog blagostanja nalaz blaga u Banskoj pećini, a to je blago: plug, lopata i motika. Svakome je jasno, da je to više odraz naivnog Rousseauova »povratka prirodi« i mesijanističke slavenske »golubinje ćudi«. Nesumnjivo je, da Preradović u razgovoru popa Rade s »velegradskim« Milom iznosi zdrave poglede na opreku između zdravog sela i pokvarenog grada. Ali u isti mah pjesnik uz moralno propaloga »građanina« Milu prikazuje i moralne propalice sa seoskoga tla: Vasu, Ćiru, Zvijerića i dr. Nitko od njih nije ni dobar ni pokvaren s nekih unutarnjih razloga, koje bi nam pjesnik dublje motivirao. Oni su postavljeni takvi, kakvi su, kao shematski likovi u tipskoj romantičkoj koncepciji. Također je krivo tvrditi (kao što je već mislio i Marković, a poslije njega i Barac), da je pjesnik u svojim osobama dao realističku sliku Bosne. Slika **situacije** naših kršćana pod turskom vladavinom može se zaista nazvati realističkom, pa je zato i prizor kod Paše jedan od najjačih u čitavom djelu. No inače osobe i lokalna obilježja nemaju nikakve specifične bosanske oznake. Dovoljno je makar i površno sravniti tekst »Gorskog Vijenca« s »Kraljevićem Markom«, da se vidi, kako je jezik, kojim govore Njegoševe osobe, upravo često do nerazumljivosti vjerna fotografija specifično crnogorskoga govora. Kod Preradovića nema naprotiv nijedne posebno bosanske riječi ili fraze, nema npr. — čak ni kod Paše — nijedne karakteristične turske riječi — svi oni govore oplemenjenim graničarskim govorom Gline i njezine okolice, gdje je pjesnik najjače i najdulje bio u dodiru sa živom i lijepom štokavštinom, uz najmanje tuđinske natruhe.

Ako je Stevan Vilin sin, morao bi mu otac biti neko božanstvo — jer tko bi to inače mogao biti? Ali je Preradovićevu duhu daleko bilo, da se do kraja poigrava s mitologijom, jer je ipak kod njega dominantan bio pojam kršćanskog i jedinog Boga. Vila je redovni »rekvizit« narodne pjesme, pa kako je Preradović i po kršćanskoj i po spiritističkoj nauci prihvaćao anđele, tako je vjerojatno i ovdje usvajao Vilu kao neke vrsti »Zemljozora« iz »Prvih ljudi«. Ali ta je Vila Stevanova majka, pa bi prema tome Stevan morao biti polubog ili heroj (u starogrčkom smislu), onako otprilike kao Wagnerov Siegfried. Tada bi on upravo bio čovjek (ili nadčovjek) akcije, a ne samo njezin organizator. Mi ne bismo bili u sumnji, da li i on sam (kako se čini) nije na čistu o tom, kakvo je »blago« u Banskoj pećini, nego bi morao narod primjereno pripraviti na to. Već i radi toga bilo bi potpuno opravdano, da se djelo zaključi prizorom u Urvini planini i riječima: »Ustao je Kraljeviću Marko«, jer taj poklik treba da znači buđenje narodne svijesti. Ta svijest nije samo nacionalni osjećaj, nego bi imala biti i svjesno pristajanje uz »program« Banske pećine. A kad tamo — taj isti narod, koji se prilikom otkrivanja blaga razočaran odvraća od Stevana, odjednom ustaje na ujedinjenje i oduševljeno pozdravlja svoga oslobodiltelja. Prizor, kako seljak baca došljakov šešir u more, za pozornicu je slikovit, ali je u biti naivan. Preradovićevo isticanje građanske nošnje kao opreke narodnoj, ima doduše neko simboličko značenje, ali je smješteno u posve realistične prizore, pa zvuči kao praktična programatska misao: »Ustao je Kraljeviću Marko i ne trpi drugoga odijela osim svoga, to jest: narodnjega.«

Što se tiče Preradovićeva realizma, nije ni on ono, što pod tim razumijeva Barac, a i drugi. Preradović nije nikakav realist, a ni preteča realizma kao književnog smjera, kao što to nije ni Goethe, iako ovaj ima prizora kao »izrezanih« iz života. Mi smo već spomenuli kako dijalog teče kod Preradovića, čak i u stihovima, prirodno i gipko, kao pravi i nepatvoreni govor naših Graničara. I njihove misli odgovaraju uglavnom njihovu društvenom položaju i njihovu karakteru. Ali to nije dosta. Osobe su psihološki postavljene a priori, njihov međusobni odnos doktrinarno smišljen, gotovo shematski. To pokazuju već i sama imena: Radoslavić, Zvijerić, Zlodonja i dr. Koliko su god pojedini prizori domaćeg života upravo neodoljivo istiniti u svojoj prirodnoj priprostosti i ljupkoj nepatvorenosti, toliko su Zvijerić, Franjo, Mile apsolutno »crni« likovi, svedeni na svoje tipsko značenje. Vaso i Ćiro imaju nešto problematičnosti: oni su prije bili drukčiji, a sada su se pokvarili, tako-, da poštenjaci kao Stevan i Stanko upravo i ne slute, što se zbilo s Ćirom. Preradovićeva plemenitost i divna nesebičnost vidi se iz toga, što Stevan potpuno ustupa mjesto Kraljeviću Marku, umjesto da on

sam postane narodni junak, te tako dobije zadovoljštinu za onaj prezir i nepovjerenje naroda nakon otkrića blaga u Banskoj pećini. Dramska bi radnja tražila, da se u tom smislu nešto zbije. A tako bi trebalo privesti kraju i Stevanovu sudbinu s Ankom, koja je dosta nastradala u svojoj vjernosti Stevanu. Možda je pjesnik i dobro učinio, što se na to nije osvrtao pišući svečanu igru, a ne dramu iz života. Ali konačna apoteoza ipak je nekako »šuplja«, te prestaje biti život i zaista ne gubi ništa, kad se, po Miletiću, pretvara u »živu sliku«.

Bez sumnje bi pjesnik još bio dotjerao metrički i jezično po koji stih, gdje bi to svakako trebalo, a možemo se domišljati, da ni posljednji prizor nije potpun, jer bi očito iza Bošnjaka trebale doći povorke naroda i iz drugih krajeva na Kosovo polje. Tako moramo uvidjeti, da ima više razloga, s kojih se djelo mora promatrati nedovršenim, upravo nedorečenim, pa ne možemo o njemu ni dati konačnog suda. Činjenica je međutim, da je ono doživjelo častan uspjeh na pozornici Hrvatskog kazališta (u samo jednokratnoj izvedbi), a da nitko nije ni pokušao ponoviti ovakvu izvedbu. Vodnik se tuži, što su god. 1918., prilikom stote godišnjice pjesnikova rođenja, tadanje vlasti zabranile namjeravanu izvedbu »Kraljevića Marka« u kazalištu. Ali je ujedinjenje južnoslovenskih naroda, koje Preradović (dosljedan svomu idealizmu) navješta bez krvi i oružja, dobilo u godinama Prvog svjetskog rata najizrazitiji politički značaj, pa mora svatko nepristran priznati, da bi takav ustupak bio zaista samoubilačka velikodušnost vlasti, koja je ipak još postojala, iako u zadnjim trzajima. Ali zašto poslije 1918. nitko nije ni pomislio na to? Zašto ni poslije 1945?

Protivno »Kraljeviću Marku«, koji je ipak ostao kao zaokružena cjelina, **»Lopudska sirotica«** nije doprla dalje od ulomaka. »Pjesnik nije epa dovršio«, kaže Šrepel (XXXII—XXXIII) »ali je i ovako krnj jedan od najvrednijih bisera hrvatske knjige. Ep je spjevan narodnim desetercem, ali slogom mnogo umjetnijim i bogatijim. Pjesnik je tkaninu izvezao velikim bogatstvom plastike, a uza to je zadahnuo pjesmu, gdje treba, silnom lirskom čuvstvenošću i dramatičnim patosom. »Zato pravo veli Marković« — nastavlja Šrepel — »u svojoj ocjeni ovako: »Po svemu možemo reći, da bi ova pjesma, da nije nesreći nedovršena ostala,bila onako savršen romantični epos, kako je Mažuranićev Čengić aga savršen junački epos narodno-umjetničkoga sloga«. Pjesnik ga — završuje Šrepel — »na veliku štetu nije dovršio. Najvjerojatniji je tome razlog, što Preradović nije bio po svojoj pjesničkoj individualnosti epik«. Oba su kritika međutim zastranila smatrajući djelo, kao što je bila »Lopudska sirotica«, romantičnim epom. Vidjeli smo, da ni »Smail-Aga« nije ep, a tako ne bi to mogla biti ni »Lopudska sirotica«. Upravo je čudno, kako su se pojmovi klasicističke poetike duboko usjekli u teoretske poglede tako izrazita romantika kao što je bio Marković, pa čak i Šrepela, kritika našeg realizma. »Lopudska sirotica« nikako nije građa za ep. Njezin je sadržaj suviše jednostavan za to, bez razgranatih epizoda, bez zamašnosti bilo u osobi junaka bilo u povijesnoj pozadini. Preradovićevi su fragmenti baš zato puni pjesničke ljepote, što je naprosto ljubavna ispovijest, koja sva gori od čuvstva. Preradović je molio za neke potrebne podatke Kaznačića u pismu iz Cremone od 20. svibnja 1853. To je bilo u doba pjesnikove mlade bračne sreće, koju je samo donekle pomutila Čedomilova smrt, ali je bila živa Paula, medij njegove poezije, i troje ostale djece. Pjesnik nipošto ne govori o epu, nego o »jednoj pjesmi«, koju je obećao »na potporu »Nevena« sastaviti«. Marković u svojoj

čežnji za našim reprezentativnim epom ne vidi — kao ni kasnije kod Botića — da bi to bila naprosto novela u stihovima za našu tadanju — a i kasniju — književnost, gdje je još dugo trebalo, dok su se pojmovi oko epske poezije razbistrili. Zato u ovom slučaju nije promašaj, što je lirska strana tako istaknuta gotovo do ekstaze, samo što ne bi bilo lako ostati na razini toga preobilja, te su vjerojatno poslovi i životne prilike kršili pjesnikovo nadahnuće.

Svi se kritici slažu u tom, da je Preradovićev pjesnički talenat bio pretežno lirski, pa da i u njegovim djelima epske i dramske koncepcije prevladava ili najjače dolazi do izražaja čuvstveni elemenat. Nisu rijetki slučajevi ni u svjetskoj književnosti, da su se i veliki pjesnici upuštali u osnove djela, kakva im nisu odgovarala. Značajan je slučaj »Wilhelma Tella«, što ga je Goethe (koji je na svom »putu po Švicarskoj« (Schweizerreise) — ad oculos upoznao krajeve, gdje se ta legendarna radnja zbivala) htio obraditi u obliku epa ali ga je — nakon izmjene misli (u pismima) — ustupio Schilleru, koji je stvorio jednu od najreprezentativnijih drama njemačke književnosti, unatoč prilično »nedramatičnom« značaju motiva.

Upravo deset godina iza onoga pisma Kaznačiću piše Preradović iz Temišvara Trnskom (4. lipnja 1862.), kako je »osnovao ... na veliko jednu pjesmu razrađenu na jedno desetak pjevanja« i kako sada »radi na prvom«. To je **»Pustinjak«.** Da li bi i tu zatajila Preradovićeva »epska žica« i djelo ostalo nedovršeno zato, što pjesnik »po svojoj pjesničkoj individualnosti nije epik«? — Uzaludno bi bilo naprazno nagađati. No činjenica je, da je Preradović u tim godinama već zreliji, prekaljeniji i refleksniji. Čuvstvo dakle vjerojatno ne bi toliko prevladalo, već misao. Djelo bi po svoj prilici — kako misli i Marković — bilo neki osvrt na život, na njegove borbe i iskustva, kao neka sinteza životne filozofije. Sam pjesnik ni tu ne govori o »epu« nego o »velikoj jednoj pjesmi« — dakle bismo imali djelo prosuđivati po njegovoj vlastitoj biti, a ne po unaprijed stvorenim kategorijama. Da bi mu pjesnik bio zaista dorastao, vidi se po prekrasnoj intonaciji ovoga nedovršenog prvog pjevanja. Taj konačni proemium« — kako ga naziva i Marković — smiren je i uravnotežen u dikciji, pun duboka razmišljanja, koje nije apstraktno filozofiranje ni retorika, nego ozbiljan obračun sa svijetom i životom. To se osjeća i po tom, što je unatoč tomu, što je djelo ostalo samo u neznatnu ulomku (prema zamišljenih deset pjevanja), više stihova postalo poslovičnim blagom života (Sve se mijenja, a vječnost je duga, sud sa sudom na prijesto ne sjeda. — Ti da sjaješ! gorjeti je nama, mi hranimo život tvom korjenu svojim umom, srcem i suzama. — Živi, rode i sjaji kroz vijeke svijetlom uma tvojijeh sinova ...). Nakon »propisnog« »argumenta« i »invokacije« pjesnik se, poput sjajnog prelaza u Wielandovu »Oberonu«, obraća svojim »prijateljima« fiktivnim slušaocima ili čitaocima »kojim možda još ni jedna slovka u toj pjesmi ne zveknu po želji«, tj. koji očekuju konkretne likove i neku radnju, te ih poziva na svjež zamah »izleta« niz dalmatinsku obalu, da ih povede svomu »pustinjaku« Relji. Značajno je, da je pjesniku polazna točka Biograd na moru koji »samo bunca još o slavi sada spominjući kraljevske si dvore« — dakle hrvatska povijest. Svojoj lirskoj inspiraciji daje pjesnik oduška u prekrasnoj zdravici Jadranskom moru (»moru budi slava nazdravljena«).

»More divno, more sveto,
Pred nama se širiš eto
Kao tajna kob!
Ljuljačka si komu mila,
Komu hladan grob.«

Ne bez razloga naziva Marković tu apostrofu mora »odom na more«. Ona zaista i zvuči tako, samo što je po svojoj funkciji u pjesmi zdravica, a tome i odgovara kraći, gipkiji stih, koji gotovo podsjeća na popijevku. Marković nagađa, da bi »Pustinjak« bio »pjesnička teodiceja (tj. pravda Božje pravde), poput one filozofične Leibnizove ... ne u suhoparnoj logičnoj savezności, nego valjda u bujnoj raznolikosti tragičnih prizora iz života ljudskoga, u prikazivanju najvećih momenata povijesti ljudske! Boga u povijesti ljudskoj pokazati: to bijaše valjda ideja eposa Pustinjaka« (str. 31.). Prema neznatnosti odlomka, što ga imamo, ne možemo jasno zaključivati ni toliko, koliko je Marković nagađao, ali je njegovo domišljanje vjerojatno. Ako se radi o »najvećim momentima povijesti ljudske«, onda bi to imale biti epizode kao kod Dantea, što nije nevjerojatno, jer se Preradović zaista intenzivno bavio čitanjem Dantea, i kako je poznato (doduše kasnije, ali to ništa ne znači), i preveo dvije epizode iz »Pakla«. Svakako u onom sitnom ulomku, koji je još sačuvan, značajni su stihovi: »Kako s Božjom pravdom to se slaže, opačini da uspjeh pomaže, a da krijepost njoj se pokorava«. U trećem naraštaju, koji donosi »preobraćanje svih vrednota« u hrvatskoj književnosti, Kranjčević će »Prvim grijehom« postaviti to isto pitanje. Njegov će odgovor biti oprečan, pun očajne gorčine i uzbune protiv Boga. To veća je šteta, što Preradović nije dospio stvoriti svoje veličajno djelo, koje bi bez sumnje bilo puno njegove blage smirenosti, afirmacije sklada u svemiru i u ljudskoj duši. Na tom su se pitanju sastala dva velika religiozna genija hrvatske književnosti XIX stoljeća, jedan u afirmaciji, a drugi u negaciji, ali je i jednomu i drugom bilo životno pitanje odnos prema Bogu. Iako ga je Kranjčević poricao, ipak je utvrđivao njegovu opstojnost tim, što se protiv njega bunio. No kad on postoji, tada je Preradovićev pojam Boga ne samo uzvišeniji, nego i savršeniji, dublji i čistiji — »ut possitis comprehendere ... quae sit latiduo et longitudo et sublimitas et profundum... ut impleamini in omnem plenitudinem Dei« (Ephes. 3, 18—19). (»Da možete shvatiti ... koja je širina i dužina i visina i dubina ... da se ispunite svom puninom Boga.«) Iz svega, što je Preradović u svojoj poeziji na bezbroj mjesta, a napose u odi »Bogu« rekao o Bogu, očito je, da bi njegov odgovor na pitanje bio pozitivan, jasan i svijetao.

Velika je šteta, što danas ne možemo dobiti nikakva pojma o Preradovićevoj lektiri. Međutim nam i tu — bar donekle — daju pisma Emi pouzdane pojedinačne podatke. »Najnoviji roman Victora Hugoa »Les Misérables«, što mi ga je posudila kneginja. Tek sam kod početka, ali mi se u njemu sve sviđa: tendencija, stil, sve. Čini se, da je V. Hugo spiritist; po koja jasno izrečena riječ u knjizi upućuje na to i čini se, da roman ima svrhu, da baš jarko crta bijedu ljudi i da potiče na ljubav prema bližnjemu.« (T. 9. I 1863.). »Još uvijek čitam V. Hugoa »Misérables«, sad sam u 7. svesku (ima ih 10), vrlo zanimljivo djelo, ne toliko kao roman, nego radi bogatstva misli i lijepoga načina pisanja, u koji ih odijeva. To kao lijep mozaik, ali ne u antiknom, nego u modernom stilu« (T. 12. III 1863. Vidi se, da se radi o prvotnom izdanju, koje je izašlo 1862., u deset svezaka. Preradović nije dakle ni u kakvu zakašnjenju čitajući to djelo). »Vrlo sam Ti zahvalan, što si mi poslala Humboldtovu knjigu; volim filozofske knjige« (T. 8. III 1863.; velika je šteta, što ne znamo ništa pobliže o toj filozofskoj lektiri). »Što mi pripovijedaš o Chateaubriandovoj supruzi, novo mi je, te snizuje donekle moju simpatiju za toga pisca, kojega vrlo poštujem i cijenim. Čini mi se, da on, poput većine ljudi, nije uzeo sebi za životno pravilo pouke i istine, što ih je iznio u svojim

djelima. Pisao je samo za druge« (T. 19. II 1863. Chateaubriand je bio pomalo čudak i pustolov, ali je bio i predmet mnogih kleveta, kao npr. priče o incestualnoj ljubavi prema svojoj sestri Lucili), » ... i molim Te, da mi kao dar za moj rođendan dadeš Chateaubriandov »Genij kršćanstva« (Le Génie du Christianisme), koje sam djelo i tako htio nabaviti« (T. 4. III 1862.). »Ne mogu Ti kazati, koliko me veseli, što ti se sviđaju »časovi pobožnosti« (Zschokkeovi »Stunden der Andacht«) te iz njih crpeš utjehu i smirenje. To je najbolje djelo svoje vrsti, što ga god poznam, pa premda ga je napisao svjetovnjak, bilo bi na čast svakomu svećeniku, da ga je napisao« (T. 1. V 1862). »Jučer sam prvi put vidio »Kralja Alpa i mizantropa« (Alpenkönig und Menschenfeind). Nisam prije poznavao taj komad i uživao sam u njemu. Toliko humora i toliko istine, povezane provodnom niti lijepoga morala, te čovjek tim može samo postati bolji, kad ponajprije upozna svoje pogreške i uvidi, kako ružno one čovjeku pristaju. Vrlo sam se mnogo smijao, ali kući sam ponio sa sobom nešto turobnosti, a taj je učinak svojstven svim Raimundovim komadima« (T. 7. I 1861.).

Preradović — osrednji pjesnik? Tko to smije kazati? — Dakle — velik? Svakako. Njegovim odama i himnama nema premca u hrvatskoj književnosti ni njegova, ni kasnijega vremena. Nijedan naš pjesnik — od Šenoe do Harambašića — nije to smatrao svojim glavnim i najjačim pjesničkim izrazom. (Ako kažemo, da je to Preradović »smatrao«, ne možemo za to navesti njegove izričite potvrde, ali to slijedi samo po sebi iz toga, što je u takvim pjesmama slavio najuzvišenije pojmove, kojima je disala njegova duša). I uz pjesništvo njegova vremena te vrsti u svjetskoj književnosti, mogu njegove ode i himne stajati dostojno uz bok, iako nećemo tražiti neka mjerila u imeniku velikana kao apsolutnih vrhunaca. U baladama i parabolama — koje su u cijelosti nejednake vrijednosti — spjevao je Preradović nekoliko bisera čitave hrvatske književnosti; u intimnoj je lirici dao nekoliko neospornih dragulja, kojih ljepotu ne mogu poreći čak ni oni, koji u Preradovićevoj patetičnoj lirici vide samo »refleksiju i retoriku«. Što smo izgubili u njegovoj nedopjevanoj i nedotjeranoj ostavštini, može prosuditi samo onaj, koji se — poštovanjem i ljubavlju zadubao u te dokaze njegova stvaralačkog duha — jer to oboje zaslužuje Preradović u punoj mjeri. Što je Preradović mislio o vrijednosti i zadacima pjesništva, to je on i rekao u odnosnim svojim pjesmama, to se i osjeća po ozbiljnosti i zamašnosti predmeta, o kojima pjeva i kako k njima prilazi. Ali su vrlo značajne u tom pogledu dvije riječi, što ih je napisao u bilješci uz svoj prijevod iz Danteova »Pakla«: »Ovaj glasoviti komad iz Danteova »Pakla« ... ima u našem (jeziku) već nekoliko prijevoda. Ipak sam se odlučio i ja, da ga ponašim, ne zato kao da bih ja to bolje umio nego su drugi, već da se i ja nasladim trudom, koga takav prijevod zadaje«. Preradoviću je dakle posebna naslada ponirati u dubinu i ljepotu tuđih pjesama. A to je ono, što znači kongenijalnost. Drugo: »Dakako da na taj način prijevod po vanjskom svome liku ne odgovara talijanskom izvorniku; ali mu tim više možda doliči iznutra, a to je, mislim, prva i glavna stvar pri svakom prijevodu«. Iz te tankoćutne opaske slijedi, da je Preradoviću i kod vlastitog pjesništva u prvom redu stalo do onoga, što njemu »doliči iznutra«, tj., da, premda nikako ne zanemaruje vanjsko ruho svojih pjesama, nego ga naprotiv pomno bira, ipak nikada ne podređuje vanjskim efektima dubinu svoje unutarnjosti, iskrenost svoje ispovijesti. Ako to netko nije htio osjetiti (poput A. Halera), to nije pjesnikova krivnja, nego plod unaprijed stvorenih i silom

naturenih teorija. Tako se i Barcu omakla izričita neistina, kad tvrdi: »Preradović je ipak sve izrekao u nizu monotonih osmeraca«. (Hrvatska književnost, I. 1954., str. 297). I Mažuranić i Šrepel pokazali su, kako čak ni deseterac, koji u narodnoj pjesmi zaista naginje na monotoniju, kod Preradovića nije jednak, nego se na mahove odlikuje takvom puninom i slikovitošću, te čovjek upravo zaboravlja, da je to onaj trohejski epski stih, što ga Nazor naziva »tromim«. A dovoljno je prolistati sam izbor u Kombolovoj »Antologiji novije hrvatske lirike« (Izd. Antologije jugoslovenske književnosti, Beograd, 1956.), da se vidi, kako tu (Mrtva ljubav, Kasno, Svraćanje, Pitanje, Crni dan, Svojoj sestri jedinici, Pjesnikova kob, Iz »Noćnih pjesmica«, Oluja, Uoči blagdana, Laku noć, Moja lađa, Priznanje, Iz »Pustinjaka«) ima najrazličitijih oblika, a najmanje osmeraca.

A tako se u dva maha »porezao« i Kombol, tvrdeći pojnaprije: »Samo je jedan pjesnik onoga vremena umio elemente iz dubrovačke tradicije tako ugraditi u svoj vlastiti izraz, da se ne osjećaju kao arhaizmi, ali je taj jedan bio i najveći od svih, Ivan Mažuranić« (Antologija, str. 6.). Da se tzv. »dubrovčanizmi« kod Mažuranića »ne osjećaju kao arhaizmi«, to neka nam oprosti uspomena pok. Kombola, naprosto nije istina. Zna se, da se takvi oblici moraju u školi redovito posebno tumačiti i opravdavati (»posred tisijeh, glusijeh tmina« i sl.). Nego je istina to, da pijetet, što ga izaziva upravo veličanstveni dojam »Smail-age«, čini, da čitavo to pjesničko djelo prodire svakomu u krv i u meso, te osjeća, da ga je upravo takva morao stvoriti Mažuranić. A mi smo istakli, kako kod Preradovića, koji je tako srodan duhom Gunduliću, uopće nema dubrovačkih arhaizama, jer je Preradović srcem i dušom sljubljen s Dalmacijom, drugujući sa živim Dubrovnikom (Kaznačić i dr.), upotpunio i usavršio svoj štokavski govor onim, što mu je neposredno mogla dati živa Dalmacija, a napose Dubrovnik.

A dalje tvrdi Kombol: »Dok je Preradović nekada bio najviše cijenjen zbog svojih kasnijih oda i himna, u kojima je (slično Schilleru) uza sve formalno bogatstvo u izrazu refleksija i retorika bila jača od lirizma, dotle je nama u svrhe ovakve antologije i inače bliži Preradović četrdesetih godina; kad se njegov osjećajno-fantazijski život odražavao u stihovima neposrednije nego kasnije« (Ant. str. 7.). Kombol se oprezno izražava riječima »u svrhu ovakve antologije«, što bi mu čovjek mogao ustupiti, jer je on zamislio i priredio antologiju onako, kako mu je odgovaralo. Ali on tomu odmah dodaje »i inače«, a to bi značilo, da je to opći Kombolov sud o Preradovićevim pjesmama. No on ga se ipak ne usuđuje izričito i otvoreno iznijeti zato, što neizravno ne priznaje lirikom ništa, što ima uzvišene misli i patetičan ton, ako je to jasno kao sunce i točno određeno svemirskim zakonima. To je opća značajka vremena, kojemu je Nietzsche »ubio Boga«. Inače bi ipak Kombol morao osjetiti, da u toliko Kranjčevićevih pjesama, što ih je on uvrstio u tu istu antologiju, ima isto toliko refleksije i retorike kao i kod Preradovića, možda čak i više, jer Kranjčević katkad nije daleko od poze, čega kod Preradovića nikad nema. A i modernom čovjeku, lišenu jasnih i nepobitnih istina, više godi lutanje, očaj bespuća i kaos pobune, negoli mirni sklad i sređena jasnoća razumom prosvijetljena duha. »Za izraz čovjekova protesta« kaže Barac (Hrv. knjiž. 297.) — zbog poretka u svijetu trebalo je međutim naći stih i riječi snažne, leopardijevske iz kojih bi se razabrao očaj izmučena čovjeka ili njegova mirna rezignacija.« Ali Preradovićeva je bit upravo u tom, što on nije bio očajan, iako ga je život mučio. Preradović je opet i opet isticao

svoje duboko i istinito uvjerenje, da Božja providnost (»luč u srijedi«) vodi konačno sve na dobro. Preradovićeva nepokolebljiva i neoboriva vjera u Boga novijim je naraštajima nedokučljiva i nerazumljiva — i u tom je stvar.

Što se tiče pjesničke veličine, možda je ipak najpravedniji Matoš, kada kaže govoreći o Kranjčeviću: »I ako je među našim prvim snagama dubinom osjećaja i ritamskom silom izraza, on ipak nije duh kao Njegoš, Mažuranić i Preradović«. Nije ovdje na nama, da ispitujemo, šta Matošu znači »duh« i s koliko ga prava on poriče Kranjčeviću. Nama je samo do toga, da istaknemo, kako taj inače strogi sudac stavlja usporedno Preradovića uz Mažuranića i Njegoša, što ne čini ni Šrepel, no ipak kaže: »Preradović je pjesnik budućnosti, pa kao idealista ide ga jedno od prvih mjesta u slovenskom pjesničkom svijetu«.

Ni Marković, ni Šrepel nisu poznavali Preradovićevih pisama Emi, pa čak ni potpunu istinu o Pavinoj tragediji. Vodnik je nešto naslutio o smrti Pavinoj, a pisma Emi bila su čak u njegovu posjedu, no on je vidio u njima samo »spiritističkі« sadržaj i nije ih inače iskoristio. No baš je ta građa bacila divno svjetlo na čitav Preradovićev život i značaj. Ona pokazuje, da Preradovićeve pjesme nikada nisu fraza ni deklamacija, namještena poza ni apstraktno filozofiranje, nego pobjedonosni uspon nad sve ono, što mu je život donosio gorko i mutno. Kobni posrtaji bacali su svoju tamnu sjenu na njegov mukotrpni život — no tko nije u životu lutao i griješio? Ali je pjesnik umio junački snositi nevolje života kao odmazdu za te tamne sjene, umio ih je — u svomu pjesništvu — pretvarati u suho zlato. Preradovićeve pjesme bez sumnje čeka vrijeme, kada će ih opet uzimati u ruke ljudi željni duševne i duhovne okrepe, željni ljepote, koja nadživljuje vremena i sudbine, potekavši od čovjeka, kojemu pjesništvo nije bilo igrarija ni vještina, nego izražaj plemenita duha i velikodušna srca.

Dva su ozbiljnija krupnija prigovora Preradovićevu djelu u stvarnom pogledu. Jedno je odnos prema Crkvi, kako se on očituje u odi »Biskupu Strossmayeru«, a drugo je »Crno sjeme Lojolovo« u pjesmi »Dubrovniku«. Ne treba ni da govorimo o tom, kako Strossmayer nakon Vatikanskog koncila nije bio nikakav otpadnik ni nepokoran sin Crkve. Tko se dakle nečemu takvu nadao prilikom njegova nastupa na koncilu, taj se ljuto prevario. Je li i Preradović bio među takvima? Pjesnik je bio, kako smo vidjeli, religiozan i — upravo — pobožan duh. Uvijek iskreno lojalan nije bio revolucionarac ni u kojem pogledu. Svome je narodu želio bolju budućnost, pače je i proricao, ali ju je uvijek gledao kao plod logične i mirne evolucije. Do svoga ulaska u vojnu akademiju bio je pravoslavne vjere. U ona vremena nije to značilo nikakav sukob s katoličkom Crkvom, nego zaostalost u pogledu vjerskog odgoja. Ne treba ni da podsjećamo na Dositejeve monahe i Njegošev racionalistički skepticizam. Preradovićev je prijelaz bio proveden »silom prilika«, ali ne i kao neko nasilje duha. Teološka bit razlike u vjerskoj nauci nije bila svjetovnjaku — a pogotovo vojniku — ni jasna, ni bitna. A znajući, kakva je bila vjerska obuka u austrijskim vojnim školama, i kakvi su — prečesto — bili tzv. »vojni kapelani«, možemo zamišljati, kako Preradović nije nikada imao ni dublju ni ozbiljniju vjersku poduku. A ni u kasnijem životu nije imao nikoga, tko bi ga autoritetom duhovnika i znanjem intelektualca poučio u tom pogledu. Čovjek se mora upravo čuditi, kako je u svojoj odi Bogu ostao pravovjeran, ne zabludivši ni u najmanjoj crtici. Odakle je crpao potrebno znanje za to? Njegova je duša bila puna žeđi za Bogom i najuzviše-

nijega priznanja o Njemu. Ali moramo ipak zamišljati da je negdje nalazio putokaz i potvrdu za svoje misli — možda u kakvu talijanskom djelu te vrsti. Nije dakle vjerojatno, da je Preradović htio namjerno »napasti« Crkvu slaveći Strossmayera. Da mu je takvo što bilo na umu, mogao bi to bio učiniti u pjesmi »Slovjanski Dioskuri«, gdje bi se mogao osvrnuti na pitanje raskola, odnosno podvojenost slavenskog svijeta. On toga nije učinio. Dao je samo i opet jednu utopističku viziju budućeg svijeta u smislu bolje budućnosti za Slavene. Preradovićeva maksima u stihu »što je dobro, da je samo krasno« pokazuje samo, kako mu je i ovdje na umu moralna veličina i čistoća kao zalog estetskim, i svim ostalim vrednotama. Strossmayerov istup na koncilu odjeknuo je zaista po cijelom svijetu. Je li Preradoviću bilo uistinu jasno, o čemu se radilo? Kakve su to »nespokojne sove, miševi slijepi i druga noćad«, što se raspršiše iz napuklih zidova »vječnog Rima« na biskupovu riječ? O tom pjesnik ne govori ništa. Mi vidimo samo, da je sretan, što se jedan čovjek njegova naroda tako proslavio. To je stara sudbina malih naroda, a napose Hrvata, da su presretni, kad bar netko iz njihove sredine postigne svjetsku slavu. Da takovom prilikom dolazi i do hiperbola, također je poznato. Tako i kad pjesnik tvrdi: »S ponosom sav svijet pripoznaje tebe prethodnikom svog neodoljivoga tijeka pram stalnom, vječitom si cilju uzorna boljka«. Misao o tako nedogledom značenju Strossmayerova stava samo je iluzija. Döllinger je otpao, a Strossmayer je sagradio veličanstvenu katedralu »jedinstvu Crkve i bratskoj slozi«. A činjenica je, da je tek Lav XIII slavno istakao značenje slavenskoga svijeta za Crkvu bulom »Slavorum gentem«, uređenjem štovanja sv. Ćirila i Metodija i sređivanjem »glagoljice« i slavenske službe Božje u katoličkoj Crkvi. Da je to doživio Preradović, bio bi bez sumnje uskladio svoje misli o »vječnom Rimu« i o granicama i značenju veličine njegova vjernog sina Strossmayera.

Što se tiče »crnog sjemena Lojolova«, jedva treba i trošiti riječi. Literarni Dubrovnik onoga vremena bacao je krivnju za svoju nevolju na sve i na svakoga, samo ne na svoje sinove, i na dotrajalost svoje povijesne uloge. Osamnaesto i devetnaesto stoljeće, doba duboke depresije čitavog života Dubrovnika, stvorilo je brojne rugalice i satire, nerijetko začinjene i prostotama i opscenostima, koje se nikako ne mogu složiti s nekadanjim pojmovima »skladnosti« njegovih gospara. Jasno je, da je usred takva cvata cinizma i duhovne oronulosti izblijedjela ili čak potamnjela uspomena na Gundulića, Palmotića, Kašića, Boškovića, koji uz veličinu Dubrovnika predstavljaju i neoborivu slavu isusovačkog reda. Preradović je očito od svojih dubrovačkih prijatelja čuo one otrcane priče o isusovcima kao krivcima propasti Dubrovnika. Istina je, da u njegovo vrijeme isusovački red nije više imao u Dubrovniku onoga značenja, što ga je imao nekad, ali ga nije imao ni sam Dubrovnik.

Možda će tkogod ustvrditi, da ovdje nastojimo obraniti pošto-poto Preradovića i ondje, gdje su ga drugi s razlogom osuđivali. Mi toga ne poričemo; samo smo uvjereni, da ta osuda ne smije biti ni tako oštra ni tako bezobzirna. Iz svih crta njegova bića, a dakako napose iz njegovih pjesama, vidi se, da je bio plemenit i značajan čovjek. Ako je i znao biti odrešit protiv neprijatelja, nikad nije bio nasrtljiv, rušigrad, ni svjesno nepravedan — a o njegovoj upravo besprimjernoj nježnosti prema svojim najbližima dirljivo svjedoče pjesme, namijenjene sestri, ženi i umrloj djeci: Svojoj sestri jedinici (1867., I. 66), Svojoj prvoj supruzi (davno iza njezine smrti 1870., I. 79, dvadeset i

četiri godine iza prekrasne Posvete prvenaca 1846., I. 290.), sinu Čedomilu (Crni dan 1829., I. 15., pa opet 1870., I. 78.) ne mogući ga preboljeti ni za posljednjih godina svoga života; Svojoj kćerci Jelici (1870.? I., 80). A duboko potresna oda »Majci«, stvorena 1871., dakle u posljednjoj godini zemaljskoga života, toliko je čuvstvom silna, puna neizmjerne ljubavi i zahvalnosti, da se upravo ne da »analizirati«. »A sanak blag, glatku ko svilu da uvija tihano i lako, nemilje mi porazmrsi svako Tvome na krilu«. »Majko! mnoge godine slomi ,nagomila već na grob ti vrijeme, ali jošte ne uduši tijeme bol za Tobom mi«. Muževnu dušu pjesnikovu ni taj gorki kontrast između miline djetinjstva i osamljenosti kasne starosti ne nagoni na očaj. »Lik Tvoj mili, majčice moja, nad prošlim mi pomalja se vijekom, ko pun mjesec nad noćnim vidjekom svršena boja«.

I iz listova Emi očituje se nježna briga za svoje najmilije. Već smo naveli list (Zadar 16. X 1860.), u kojemu uspoređuje Dušana sa sobom, kad je bio dijete. Iz Temišvara (13. XII 1860.) izražava svoju radost, što se Dušan lijepo vlada prema Emi iskazujući joj zahvalnost te je svojim djetinjim doskočicama »rastresa i razvedruje«. Upravo je dirljivo, kako se pjesnik zanima za Dušanov prvi ispit: »Na njegov sam ispit i ja radoznao i vrlo bih mu rado pribivao, jer ne mogu sebi nikako predstaviti mališa kao đaka na ispitu. Uopće ne mogu lako shvatiti, kako se on, uza svu svoju živahnost, mogao prilagoditi stezi škole« (T. 21. V 1862.). Raduje se i Miličinoj čestitki, na talijanskom jeziku, gdje mu »dobra mala« iznosi svoje želje (T. 28. VI 1860.). »Pomisao na to dijete ispunja me uvijek ganućem te upravlja moj duh Bogu, da mu zahvali, što mi ju je dao i što daje, da ona napreduje« (T. 30. XII 1860.). Iz Temišvara (15. VII 1861.) zanima se za »odavnu željenu operaciju njezinih očiju«, što će je poduzeti u Pragu, a u logoru u Brucku (16. VI. 1871., na manevrima) upoznat će se s njezinim zaručnikom, kapetanom Pfahlom. O sestri piše (17. III 1860.): »Danas sam primio list od moje sestre, gdje mi se tuži na svoju neprestanu dugogodišnju glavobolju te od mene moli novaca, da može poći u koje kupalište. Sirota je već toliko toga u životu podnijela . . . , sad u svojim starijim danima dok bi bar donekle mogla počinuti od jada i briga, mora fizički trpjeti. Ona nema zaista ništa dobra na ovom svijetu«.

Pa ako smo spomenuli sudbinu njegova potomstva kao odraz onoga, što im je namro njihov nezaboravni otac odnosno djed, sjetimo se i unutarnjeg zdravlja i duhovne čvrstoće, koje je od njega baštinila Paula, najveća njemačko-austrijska pjesnikinja svoga vremena (»Dalmatinski soneti«, »Hvala Božja u planini«) i Petar, skromni feljtonist i pisac lakih drama, ali s pravim preradovićevskim smislom za socijalnu pravdu i pobjedu Dobra u svijetu (»Razumijemo li se?«, »Čovjek bez svjedodžbe«, »Najbolja ideja tetke Olge« i neobjavljena »Revolucija«).

Evo kako je Preradović pisao prilikom nastojanja oko obnove plemstva: » . . . premda ja vrlo malo vrijednosti pripisujem potpuno nezaslužnom plemstvu po rodu, ipak bih želio, da se ispuni Tvoja slutnja, te bih imao zadovoljstvo, što se trag moje obitelji može slijediti 200 godina unatrag (T. 16. VI 1860). A kad se radilo o Regnerovu barunatu: »Šta ima od toga praznog naslova, koji će možda za 100 godina imati tako neznatnu vrijednost, da će biti ismijan svatko, tko bi radi svoga podrijetla tražio bilo kakvu prednost« (T. 13. I 1863.).

Kad je, u nedelju 18. kolovoza 1872. u 3 i 1/2 sata ujutro »nakon duga bolovanja« preminuo u Fahrafeldu kod Vöslaua, u 53. godini života, »primivši sv. Otajstva umirućih«, oplakali su ga udovica Ema (Regner von Bleyleben) i djeca: (od prve žene) Milica i Dušan, (od druge) Milan i Zora.[1]

His life was gentle; and the elements
So mix'd in him that Nture might stand up
And say to all the world, **This was a man!**

(Njegov je život bio plemenit,
U njemu su se tako smiješali
Elementi, te Priroda bi mogla
Da ustane i rekne svemu svijetu:
»To bješe čovjek!«)[2] Julije Cezar

Studija o Petru Preradoviću s bio-bibliografijom Ljubomira Marakovića povodom 10-godišnjice njegove smrti izići će u posebnoj knjizi, u izdanju HKD sv. Ćirila i Metoda.

[1] Doslovni tekst obiteljske posmrtnice, saopćen mi je dobrotom pjesnikova praunuka dra Nikole Preradovića. Pjesnik je dakle umro smrću pravog vjernika.

[2] Prijevod Milana Bogdanovića.

KRALJEVSTVO JE BOŽJE U VAMA
(Svršetak)

VI.
GOLGOTA

Na pozadini mračnog neba, zastrtog teškim oblacima, strše sablasno tri križa na vrhuncu brijega sličnog lubanji, po kojoj je i dobio ime Kalvarija.

Križevi su nam okrenuti leđima, tako da od razapetih vidimo samo ruke, mršave, krvave i izmučene . . .

U čudnom polumraku, koji je pao, premda su tek dva sata popodne prošla, jedva i razabiremo tamo dolje pred srednjim križem Ivana, do kojega stoji ženska pojava s plaštem preko očiju, podržavana od još dviju žalobno ogrnutih žena.

Vojnik sa sulicom u ruci ukočio se desno na straži.

Za njegovim leđima, sav satrven i u suzama, drhće Običan Čovjek.

A Odličan Čovjek i Svećenik stajali su lijevo, sad siđu naprijed prema nama.)

SVEĆENIK: Napokon viši! Možemo odahnuti. Sve dosada strepio sam da se što ne desi!

ODLIČAN ČOVJEK: I ja sam bio nemiran! Narod je prevrtljiv, a mnogima je dobro učinio!

SVEĆENIK: *(ciničkí)* Ti su vjerojatno najglasnije tražili njegovu smrt! Stara priča!

OBIČAN ČOVJEK: Učitelju moj, koliko si govorio i radio, a ljudi ostadoše ipak najgori od svih stvorova koje zemlja nosi! Probodoše ruke tvoje i noge tvoje . . . prebrojiše sve kosti tvoje! . . .

ODLIČAN ČOVJEK: *(tiše)* A Pilat nije htio ispraviti natpisa?

SVEĆENIK: Nije, hulja! Odgovorio mi je ostresito: »Što pisah, pisah!« I eno sad nad glavom ovakva zločinca stoji: kralj židovski!

RULJA: *(nevidljiva tamo dolje pod brijegom na kojemu se diže križ)* Zdravo, kralju židovski!

(Surov smijeh i nejasni poklici.)

GLAS SPASITELJEV: *(s križa)* OČE, OPROSTI IM, JER NE ZNAJU ŠTO ČINE!

(Grohot u masi).

SVEĆENIK: *(pređe na desnu stranu i mahne Vojniku, koji dođe k njemu)* Jesu li osuđenikove stvari zaplijenjene u korist hrama?

VOJNIK: Ničega nije imao, osim odjeće, a tâ po zakonu pripada izvršiteljima smrtne kazne, kako znaš.

ODLIČAN ČOVJEK: Vojnici su već razdijelili njegovu odjeću među sobom, a za haljinu baciše ždrijeb, jer nije bila šivana, već tkana u jednom komadu. Tkala ju je, valjda, njegova majka, koja stoji tamo dolje pod križem.

GLAS SPASITELJEV: ŽENO, EVO TI SINA . . .
IVANE, EVO TI MAJKE . .
(Ivan prigrli Majku)

GLAS LIJEVOG RAZBOJNIKA: Ja neću da umrem, neću . . . Nazarenče, što si kukavno klonuo? Zar nisi Krist? Pomozi sebi i nama!

GLAS DESNOG RAZBOJNIKA: Zar se ni ti ne bojiš Boga, a trpiš jednaku kaznu? Mi pravedno primamo, što smo zaslužili djelima svojim, ali ovaj nije nikakva zla učinio! *(Tiše i usrdnije Spasitelju)* Isuse, spomeni se mene kad dođeš u kraljevstvo svoje!

GLAS SPASITELJEV: ZAISTA TI KAŽEM: DANAS ĆEŠ BITI SA MNOM U RAJU!

SVEĆENIK: *(potrči pod križ lijevo)* Što se razmećeš praznim riječima i još uvijek varaš svijet? Ako si Sin Božji, siđi s križa, i svi ćemo vjerovati u tebe!

ODLIČAN ČOVJEK: *(isto tako desno)* Ha! Ti, koji razvaljuješ hram Božji i za tri ga dana opet podižeš, spasi sama sebe! Drugima si pomagao, pomozi sad sebi ako si Krist, Izabranik Božji!

SVEĆENIK: *(rulji)* Uzdao se u Boga! Neka Ga Bog sad izbavi, ako Ga miluje, jer govoraše da je Sin Božji!

RULJA: Ako si kralj židovski, pomozi sam sebi!

(Veliki žamor i urlici).

GLAS SPASITELJEV: BOŽE MOJ, BOŽE MOJ, ZAŠTO SI ME OSTAVIO?!

OBIČAN ČOVJEK: Gospode, ubrojiše Te među zločince, a Ti moliš za zlotvore! A oni razvaljuju usta svoja na Tebe, smiju se i mašu glavama! I nikoga nema, da se ražali nad Tobom, da Te utješi!

IVAN: Uzeo si na sebe žalost i patnje naše, izranjen si za naše grijehe, izbijen za naše opačine. Kao janje vođen si na zaklanje, i nisi otvorio usta svojih!

GLAS SPASITELJEV: ŽEDAN SAM...

VOJNIK: *(spontano uzme između stvari i alata, koje su ostale na zemlji od razapinjanja, spužvu, nataknе je na koplje, umoči je u posudu octa i prinese ustima Raspetoga).*

SVEĆENIK: *(dok Vojnik to radi, Odličnom Čovjeku)* Čini mi se da ide kraju...

ODLIČAN ČOVJEK: I ja bih rekao! Neće taj više nikoga vrijeđati niti *(Sa zagriženom mržnjom)* poštenim trgovcima stolove izvrtati!

GLAS SPASITELJEV: *(primivši ocat)* SVRŠENO JE!

(Sve više se mrači.

Izdaleka kao da se čuje grmljavina, a i neki čudni vjetar počinje zavijati.)

ODLIČAN ČOVJEK: *(zaplašeno)* Kakvo je to vrijeme danas? Zrak je težak da ga ne možeš udisati! Mrači se, kao da je noć ili kao da je sunce pomrčalo!

SVEĆENIK: Pomrčina ne može biti, jer je uštap! Čudno! I ja jedva dišem! Slabo mi je...

ODLIČAN ČOVJEK: Kako bi bilo da odemo? Mene neka čudna jeza hvata!

GLAS SPASITELJEV: *(posljednjom snagom zavapi)*

OČE U RUKE TVOJE PREDAJEM DUH SVOJ!

OBIČAN ČOVJEK: Naklonio je glavu... Izdahnuo... Jaganjče Božji, koji oduzimaš grijehe svijeta, oprosti i smiluj se nama...

(Kao da se priroda zgrozila nad strahotom tog časa, zaurla najednom vjetar, potrese se silnom tutnjavom zemlja, zagrmješe nebesa, potamni svako svjetlo, tek munje paraju crne oblake i sablasnim odrazom oblijevaju križ...

A kroz paničnu viku mnoštva, koje bježi, i buku elemenata, prodire priznanje Vojnika...)

VOJNIK: Taj je čovjek zaista bio sin Božji!

(Stravična buka dosiže vrhunac...)

ZASTOR SE SKLAPA...

VII.

VRT USKRSNUĆA

Uskrsna nedjelja 9. travnja (16. nisana) 30. godine poslije Krista, a 783. godine poslije utemeljenja Rima.

Rano ujutro.

Nakon stravične buke i mračne olujne noći sviće pomalo jasno i tiho jutro, a poslije onog jezovitog zavijanja i orljave ljudi i elemenata javlja se ljupka i nježna pastirska frulica.

Nebo na obzorju tek je zabijelilo: daleko je još do svanuća!

Običan Čovjek dolazi polagano, prebirući po pastirskoj frulici.

Ogrnuo je ovčju kožu i prebacio preko ramena torbu i tikvicu, da bude što sličniji pastiru.

Negdje se s cvrkutom počinju buditi ptice.

OBIČAN ČOVJEK: *(prekine sviranje pa posluša: čuju se samo ptice. On opet zasvira pa stane i napne sluh: opet se jave ptice, samo još glasnije. Čovjek zavrti glavom)* Pozivu moje frulice odzivaju se samo ptičice, još mamurne od noćnog počinka! Gdje su moji jaganjci? Je li ih san prevario svježinom svanuća ili je brižni pastir nestrpljivom čežnjom pretekao vrijeme?

(Ponovo zasvira.

A za njegovim leđima pojavi se jedan dječak.

Došulja se na prstima malo više prema sredini, pa nijemo domahuje nekome otraga: desno, lijevo, otraga i sprijeda ničу dječje glavice, šuljaju se dječica, dogovaraju se znakovima, pa se uhvate za ruke u polukrugu i prilazeći za leđima Običnom Čovjeku, koji sasvim naprijed svira i ne viđi ništa, zapjevaju poluglasno:)

DJECA: Dobro jutro, dobro jutro Bog ti dao striče,
Sretan tebi, sretan tebi novi dan što sviće!...

(Okruže ga, da povedu kolo oko njega).

OBIČAN ČOVJEK: *(radosno iznenađen zatakne frulicu za pojas i prigne se da zagrli poneko dijete)* Zdravo mi svanulo, cvijeće moje rosno!... Dao Bog, da nam ovaj dan, što sviće, bude uistinu sretan!

JEDNO DIJETE: Zašto si nas tako rano ročio ovamo, striče? Ja bih još spavao!

DRUGO DIJETE: I ja! Pred zoru su oči kao voskom zalite: nikako ih otvoriti!

OBIČAN ČOVJEK: Ne žalite, djeco, ovako ćete prvi dočekati našu sreću!

TREĆE DIJETE: Kakvu sreću, striče?

OBIČAN ČOVJEK: Znate li, što je bilo s vašim ljubljenim Učiteljem posljednjih dana?

PRVO DIJETE: Meni je majčica rekla, da je prije tri dana, onda kad je onako strašno grmjelo i tutnjalo, Učitelj otišao na put, daleko, daleko. I da se neće više vratiti! Ali ja to ne vjerujem: kako se on ne bi k nama vratio, kad nas je toliko volio?

DRUGO DIJETE: Mene baka sve ove dane nije puštala na ulicu. Pričala mi je da Učitelja zli ljudi traže, da mu naškode, pa se morao sakriti od njih. I ona veli plačući da Ga više nikad nećemo vidjeti. *(Gotov da zaplače)* Je l'te, da to nije istina, striče?

OBIČAN ČOVJEK: *(ozbiljno)* Istina je, što vam ljudi kažu, da je Učitelj prije tri dana otišao od nas, ali istina je i to, što vam vaše malo nevino srce šapće da će se On vratiti!

(Sva djeca veselo zaplješću ručicama i poskoče žagoreći.)

DJECA: A kada? Kada?

OBIČAN ČOVJEK: *(čvrsto, ali bez dječjeg veselja: u njemu živi vjera, ali radost se još ne usuđuje provaliti)* Danas, djeco, jer je tako rekao, a mi moramo u Njegovu riječ vjerovati, pa da i stoput teže činjenice navale da je probiju!

(Djeca ga više i ne slušaju pravo: otkad su čula »danas«, grle se, skaču dvoje po dvoje, ponavljajući kao čarobnu lozinku »danas, danas«.)

OBIČAN ČOVJEK: On će dakle doći, a Bog zna, hoće li Ga tko dočekati?

JEDNO DIJETE: Pa i ne treba nikoga drugoga, kad smo mi tu!

OBIČAN ČOVJEK: Pravo, dijete, za to sam vas i digao rano iz mekana zagrljaja sanka. Raziđite se poljem i vrtovima, naberite pune naramke proljetnog cvijeća i procvalih grana, pa čim sunce izviri iza gore, svi trkom ovamo, da zajedno dočekamo Njegov povratak!

DJECA: *(u veseloj graji)* Dobro, dobro! — Hajdmo brže! — Ja ću na ovu stranu! — Ja na onu! — Ti dođi sa mnom! — Ne, sa mnom!

(Sve je to ispremiješano i živo kao živkanje vrabaca na gumnu, ali ne prebučno.

Djeca se razlete na sve strane).

OBIČAN ČOVJEK: *(sam)* Ja se još ne mogu radovati, Gospodine! Čovjek sam, i previše me puta život razočarao. Ali vjerujem Tvojoj riječi i čekam!

(Zasvira opet svoju pjesmicu).

SVEĆENIK: *(ulazi lijevo)* Što ćeš ti ovdje? Tu je zabranjeno zadržavanje, straža je malo niže i ima nalog da svakoga zgrabi, tko se ovuda klatari. Ako što snuješ, varaš se u računu!

OBIČAN ČOVJEK: *(mirno, ali ne preponizno)* Ja čekam sunce: kad ono svane, obasjat će sav svijet, ne moram ga baš ovdje čekati! A što se računanja tiče, ima zacijelo ljudi koji će se prevariti više nego ja u svojim računima!

(Odlazi polagano desno u pozadinu svirajući.)

SVEĆENIK: *(gledajući sumnjivo za njim)* Taj je nitkov nekamo nišanio! Fukara vidi da smo nemirni, pa nam se podsmijeva. Nije zgodno da se toliko pokazujem kraj tog nesretnog groba, ali nemam povjerenja ni u koga, a ne dam da mi netko u posljednji čas okrnji tako teško izvojštenu pobjedu!

ODLIČAN ČOVJEK: *(dolazi desno, prilično zlovoljno)* Dobro jutro, gospodaru! Uranio! Zar ni noćas nisi oka stisnuo?

SVEĆENIK: *(izmotava se)* M-da, noćas sam se dugo molio, a to čovjeku razbije san. Onda sam opet pisao ovaj natpis.

(Izvuče ispod odijela savijenu pergamenu i pruži je Odličnom Čovjeku skupa s ovisokim štapom o koji se dosada tobože štapao.) Istakni ga tu na stazi, da nitko ne priđe grobu!

ODLIČAN ČOVJEK: *(razvije svitak i pročita).*

»Odlukom velikog vijeća zabranjen prolaz do opoziva... Prekršitelj itd...« U redu!

(Zabode usred pozadine štap u zemlju, pa pričvrsti poprečno na nj natpis koji je već nategnut jednim svojim krajem na letvicu.

Kad svrši, vidjet će svi na natpisu židovsku zvijezdu i pismena.

Odličan Čovjek baveći se time pomalo gunđa).

Da ti pravo kažem, ja sam mislio da ćemo se svi odmarati i naspavati

kad se riješimo Nazarenca, a ovo je sad gore nego prije. Ljudi su naprosto izgubili živce poslije one tutnjave i mraka...

SVEĆENIK: Budale! Kao da još nigda nije bilo potresa i pomrčine! To su obične prirodne pojave!

ODLIČAN ČOVJEK: *(polako, oprezno, ali uživajući u tome, da ga muči)* Da, to im i ja velim, samo im ne znam objasniti, zašto se zastor u svetištu nad svetištem hrama razderao na dvoje od vrha do dolje kao paučina, a bio je, kažu, četiri prsta debeo i dvadeset i jedan metar visok!

SVEĆENIK: Čudna mi čuda! Prelomio se od potresa kamen nad ulazom, sve smo to uostalom već popravili!

ODLIČAN ČOVJEK: *(još tiše)* Najgore je od svega, što su se neki grobovi otvorili kad je Nazarenac izdisao, pa se u njemu vide lešine, a svijet tvrdi da ti davno pokojni ljudi, sama sveta i učena čeljad, ustaju, šeću gradom i pokazuju se znancima! Svatko je već nekoga vidio, građani se ne usuđuju po mraku ni u dvorište, a kamoli na ulicu, a po kućama svi spavaju u jednoj sobi da ih kakav pokojnik ne zateče nasamo!

SVEĆENIK: Sve je to koješta! Grobovi su se raspukli od potresa, a priče o sablastima šire zacijelo Nazarenčevi učenici. Dočepam li se kojega, taj će se slabo provesti.

ODLIČAN ČOVJEK: Ne bih rekao: učenici su se razbježali i posakrivali u mišje rupe, nema od njih ni traga ni glasa! Bilo bi najbolje, da se i mi svega okanimo: narod ne voli gledati da se skvrne grobovi pa bili i dušmanski. Uredi svoje račune sa živim, a mrtva pusti na miru, ima tko će mu suditi, vele!

SVEĆENIK: Pa mi upravo za to i čuvamo Nazarenčev grob da ga tko ne oskvrne! Kad ga je jedan njegov učenik živa prodao, mogao bi ga drugi mrtva ukrasti i pred narodom nas optužiti da smo mi pogrdili mrtvaca!

ODLIČAN ČOVJEK: Ili pričati da je Nazarenac uskrsnuo, kako je sâm obećao, ne zaboravi to!

SVEĆENIK: Da, treći dan, a to je danas, sjećam se ja toga, ne boj se! Nek samo taj rok u miru prođe, pa će ga ljudi brzo zaboraviti. Do osam dana ne će ga nitko više ni spomenuti!

ODLIČAN ČOVJEK: Razumije se; svako čudo za tri dana!

SVEĆENIK: Je li kod groba sve u redu?

ODLIČAN ČOVJEK: Sasvim! Pečati, koje smo postavili, netaknuti su, a straža se redovito mijenja i nije dosad ništa primijetila!

SVEĆENIK: Eto vidiš! Svršeno je zauvijek s tim nadriprokom i njegovim sljeparijama!

(U taj čas zatutnji kao grom ili udarac potresa, a jeka se dugo pronosi po čitavoj okolici.

Natpis što ga je Odličan Čovjek postavio, pada na zemlju, a na njegovu mjestu ostaju samo ukrštene letve — kao križ, obasjane jakim svjetlom koje je iznenada sinulo.

Svećenik i Odličan Čovjek instinktivno su se uhvatili jedan za drugoga, da ne padnu).

ODLIČAN ČOVJEK: *(u strahu)* Opet je počelo! Bježmo, gospodaru!

SVEĆENIK: *(drhtavim glasom)* Kud ćeš, kukavice? Nije li i to bio potres?

ODLIČAN ČOVJEK: Jest, ali ja ne volim potres. Osim toga, gledaj: naš je natpis pao, a letve su ostale kao križ... Kao da nam prijete!

SVEĆENIK: *(bijesno)* Kakav križ, kakva prijetnja! Iščupaj i slomi te prutiće da ih pogazim!

ODLIČAN ČOVJEK: Nemoj, gospodaru, ipak su to neke čarolije, ne dirajmo u njih!

VOJNIK: *(dotrči s desne strane, sav izvan sebe i bez kacige)* Gospodaru, dobro da sam te našao! Uskrsnuo je, uskrsnuo, svaka je straža sad suvišna!

SVEĆENIK: *(bijesno)* Tko je uskrsnuo? Kako je uskrsnuo? Što buncaš koješta natašte?

ODLIČAN ČOVJEK: *(navali također na nj)* Jeste li ga bar ulovili? Niste? Zašto vas plaćamo, šeprtlje?

VOJNIK: *(mirno, iako je uzbuđen)* Ljudi, stišajte svoje sitne strasti, gdje se velike stvari događaju! Jest, uskrsnuo je: zemlja se potresla, bljesak s neba sišao je na grobnu ploču i odvalio je, a On je izišao iz groba u plamenu oblaku koji nas je zaslijepio i oborio na zemlju. Tko da ga zadrži? Zar sunčan trak možete uloviti u mrežu ili vodenu bujicu zaustaviti rešetkom? Što može sve ljudsko oružje i snaga kad i priroda drhće pred Njegovom moći?

SVEĆENIK: *(snašao se već)* Dobro, dobro, kasnije ćemo provesti istragu, što se zapravo dogodilo i tko mora za to odgovarati! Ali jedno je sigurno: neka je podvala posrijedi, on nije d o i s t a uskrsnuo! Ti ćeš sad doći s nama i posvjedočiti pred Velikim vijećem da su učenici došli i ukrali njegovo tijelo dok ste spavali! Za to ćeš biti posebno nagrađen, a u protivnom slučaju tužit ću te vojnom sudu zbog nemara na straži i šurovanja s neprijateljima naroda!

VOJNIK: Za tu novu podlost ne računaj na mene! Ja sam častan vojnik, a ne ništarija koja prodaje lažna svjedočanstva! Što sam vidio ja i svi moji drugovi, nikakav me sud neće uvjeriti o protivnom! Oni su već otrčali u grad, čudesna vijest zacijelo već bruji u narodu, a radost se rađa u srcima kao veličajna pjesma koju ništa više neće utišati! *(Ugleda križ od letava i uzme ga.)* Idem i ja da odsad pod ovim znakom vojujem!

(Odlazi lijevo ni ne osvrćući se više na njih s uzdignutim križem u desnici.)

SVEĆENIK: Ovoga smo izgubili, ali ostali će stražari zacijelo primiti novce i govoriti kako im kažemo! Potrči u grad i potraži ih!

ODLIČAN ČOVJEK: *(mirno)* Gospodaru, dosta sam te u toj stvari služio, otpusti me sada! Ne bih se više htio istrčavati!

SVEĆENIK: Što? I ti? Zar doista vjeruješ da je uskrsnuo?

ODLIČAN ČOVJEK: Ne znam ja ništa, gospodaru, niti marim za to, ali sad je svakako nastala nova situacija. Narod će se opet okrenuti Nazarencu, učenici će svakako dići glavu, pa oni, koji su bili protiv Učitelja, mogu loše proći! A meni baš nije do toga! Dosta mi je politike, idem u svoje selo s ovim što sam pošteno zaradio... dok se sve to ne slegne. A onda ćemo vidjeti. Zbogom, gospodaru, i ne zamjeri! *(Ode naglo lijevo).*

SVEĆENIK: *(gušeći se od bijesa)* Same izdajice i strašljivci! Mali ljudi s malim računima! I bolje je da se raspršе! Ali, Nazarenče, tvoj glavni protivnik koga ništa neće slomiti, ostaje na poprištu!

(Odjuri lijevo.

Zastor se u pozadini otvara

Golgotski križ blista u suncu i cvatu proljetne prirode.

Desno utrče u živahnu razgovoru Petar, Ivan i Običan Čovjek).

PETAR: *(nastavlja razgovor započet vani)* I tako su žene u zoru pošle da ponovno pomažu tijelo Učiteljevo, a nađoše grob prazan i anđela u njemu koji im reče: »Što tražite živoga među mrtvima? Uskrsnuo je i ide pred vama u Galileju, ondje ćete Ga vidjeti!«

IVAN: Magdalena ga je već i vidjela. Mislila je da je vrtlar kraj groba, dok ioi se niie odao i poslao je k nama da nam kaže: »Uzlazim Ocu mojemu i vašemu i Bogu mojemu i vašemu!«

(Djeca nagrnu s raznih strana s punim rukama cvijeća i granja.

Okruže skupinu, koja stoji nasred scene: Ivan u sredini, a Petar i Običan čovjek desno i lijevo njemu.)

JEDNO DIJETE: Strašno smo se prepali potresa!

DRUGO DIJETE: Ali sad je svanulo sjajno sunce, i straha je nestalo!

TREĆE DIJETE: *(zabrinuto)* Je li se vratio Učitelj?

OBIČAN ČOVJEK: Još više djeco moja: naš je Učitelj uskrsnuo!

PRVO DIJETE: Zar bijaše umro?

IVAN: Jest, predragi, On bijaše umro u svom tijelu, a i u mnogim našim srcima. Ali sad je svladao smrt i raspršio svaku sumnju i bit će vječno živ u našim dušama kao i u svojem kraljevstvu koje nije od ovoga svijeta!

OBIČAN ČOVJEK: Ipak nas je učio moliti: Neka kraljevstvo tvoje dođe, da na zemlji bude kao na nebu! Kada će to biti?

IVAN: Nije li rekao i to: »Kraljevstvo je Božje u vama!?« A to znači da svaki od nas može odmah ostvariti u sebi i oko sebe dijelak kraljevstva Božjega na zemlji, bude li pamtio riječi, koje nam je On izgovorio, i vršio zapovijedi, koje nam je On ostavio!

(Kao u viziji Ivan digne ruke: ponavlja Spasiteljeve riječi.

Ostali su klekli oko njega u svetu ganuću).

IVAN: Tražite najprije kraljevstvo Božje i pravdu Njegovu, i sve će vam se ostalo dodati!

Vjerujte u mene i u Boga vjerujte!

Ljubite jedan drugoga, kao što sam ja ljubio vas!

Ako pak mene ljubite, držite zapovijedi moje!

PETAR: S Njegovom naukom u misli, riječi i djelu krenimo smjelo križnim putem života, jer sad znamo da kroz ovu suznu dolinu i preko Golgote vodi gore, Ocu našem, koji je na nebesima!

OBIČAN ČOVJEK: Hvala Ti, Bože, što si ovo sakrio od mudrih i učenih, a objavio malenima! Skroman i priprost bio je naš Učitelj, pa ni sad ne traži od nas običnih ljudi ni velike učenosti ni teških dužnosti. Dovoljno Mu je jedno: da Ga ne zaboravimo ni časka!

IVAN: Jest, braćo moja, mislimo na Njega bez prestanka, usadimo u svoja srca istinu, koju nam je On donio, da je Bog ljubav, i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog ostaje u njemu. Ta će nam misao u svakoj zgodi pokazati što moramo raditi! A kad nam bude najteže, osjećat ćemo da Učitelj koraca uz nas, rame uz rame, rukom o ruku, podupirući naše breme svojim svetim križem!

PETAR: A tada sav bijes pakla i svi vihori svijeta neće duboko u nama pomutiti Božji mir ni zaglušiti Učiteljev glas, pun utjehe i obećanja: »Zašto se bojite, malovjerni?...«

IVAN: »Ja sam s vama u sve dane do svršetka svijeta!... A ja sam pût, istina i život!«

SVI: »Nebo će i zemlja proći, ali riječi moje neće proći!«

PJESMA UKRSNE RADOSTI:

Aleluja!

Pjevajte Gospodu pjesmu novu!

Navješćujte iz dana u dan spasenje Njegovo!

Zapovijedi njegovih neću zaboraviti dovijeka, jer mi je po njima život darovao!

Riječ je Gospodnja pouzdana,
svjetlo na stazi mojoj!
Samo u Bogu nalazi mir svoj duša moja,
u Bogu je spasenje moje i nada moja!
Aleluja!

KRAJ!

Mira JURKIĆ-ŠUNJIĆ

IZMEĐU DANAS I SUTRA

Kroz polusan i gluhoću tame osluškujem stišano disanje
i uzdahe kao slutnje jutra.

To moji sad najdraži spavaju u skloništu zaštitnice noći
između danas i sutra.

More su jučerašnjice minule, jutro je daleko ko zvijezda
u milju toga trena;

razbojnik sutra je sad nemoćan jer škrinja je noći sigurna
i čuva mi blaga snena.

Prošlošću od jučer ograđeno, od sutra tišinom i mrakom
vrijeme sad slijepo stoji,

a srce moje smireno u zastaloj minuti vječnosti
sutrašnje jade ne broji.

Zlatko TOMIČIĆ

POVRATAK U POSTOJBINU DUHA

Vratiti se, vratiti: tamo gdje cvate
ruža nebeska, i kamen se bijeli,
gdje je zrak svijetal i svijet jasan,
voda čista, zrak bez kužnih isparenja,
gdje se sve opaja u ljubavi,
u čistoći, u sjaju slobode;
onamo gdje je vidik čist.

Vratiti se u svoj dom,
rodu svom, postojbini Duha.
Naći svoj prapočetak
u travi, janjetu, oblacima;
u izvoru gdje vidjeh svoje lice
dječakom; ovaj put, zauvijek.

Vratiti se suncu očevom
u zelenilo zavičaja,
u svijet svijetli, u sjaj Najvišeg.

(Pariz, rujna 1965)

Ante JAKŠIĆ

DOK SRCE SATA BDI U KASNOM MUKU

Tajanstven šum se iz daljine sliva
i stabla šute ispruženih ruku.
Ja slušam. Grad u hladnom svjetlu sniva,
tek srce sata bdi u kasnom muku.

I mislim, gdje su oni, što su sa mnom
nedužno pošli na života pute.
Jedni su stazom odlutali tamnom,
a drugi, drugi već pod zemljom šute.

A one, što su i sad skromni, mali,
tko tješi mirom saučesnih ruku
i tko im zvijezde nad samoćom pali
dok srce sata bdi u kasnom muku!

Josip BERKA

ČASOVI SREĆE

Moja je duša katkad kao tiha čežnja
koju proljetno jutro otkriva
na vjeđama probuđene djece.
Il' kao zvonka pjesma raspjevanog kosa
što se u svibanjsko jutro razlijeva
po rosnim grančicama jele.
Il' ko osmijeh dječaka
koji veselo pruža novčić siromahu . . .

Lijepi su časovi sreće!
I oni tihi trenuci
što uveče —
kad odu strani ljudi —
ostaju sa mnom
i slušaju
kucanje stare ure
i toplog srca moje drage majke.

Nedjeljko TRAVLJANIN

SAM KRAJ RIJEKE
(Uspomena)

Na požutjeloj fotografiji
stoji malen dječak kraj rijeke
naslonjen na vrbu,
sâm.
Ne mogu zaboraviti
njegov tužan smiješak.
Sutla kraj njega protječe
kao život
koji prolazi zauvijek.

Dječak nije bio uvijek tužan.
Bio je vedar i jak,
bio je moj stariji brat,
stariji po dobroti, ozbiljnosti
i po zvijezdama u duši.
Ja sam prema njemu
još uvijek mlađi brat,
iako dvostruko stariji od njega.

Njega je u rastu zaustavilo vrijeme,
prekinuvši život koji je tek počeo.
I zato tužno gleda dječak
sa slike kraj mutne rijeke,
naslonjen na vrbu
s koje je otpalo lišće.
Rijeka života je protekla,
on je sâm,
gleda u daljinu i smiješi se
Nekome tko ga dočekuje blagim rukama.

Rajko KRALJEV

JANJE

Janje je putujuća i tiha nevinost i blagost.
Ono kao da hoda u sjeni nevidljivog Krista
Otkupitelja.
Njegovo umiljato blejanje: beee (beati — blaženi)
tajanstveno
najavljuje blaženstvo onima koji ga gledaju i
koji ga slušaju.
Njegovo takmičenje u trčanju na osunčanoj
livadi
naliči igranju nadzemaljskih bića.
Kada janje prima majčino mlijeko, često kleči.
Najviše voli stajati uz majku,
jer mu ona pruža sve za život i radost.
Spremno se odaziva na majčin glas
i trčeći joj dolazi na poziv radi hrane.
Najtužnije je janje na Veliki petak, a
na Uskrsnu nedjelju ponosno diže glavicu
smiješeći se prema suncu života.
I kada ga kolješ, ono te ni ne pokušava ujesti.
Peče se na žaru u blagdane preko podnevne
sv. Mise.
Blaguje se
najbolje sa pšeničnim kruhom,
zalijeva se s dobrim vinom
koje je dao jaki tijesak,
bez kape na glavi,
sjedeći, ali s prekriženim nogama.
S janjetovim mekim kostima, ako se zakopaju,
oplođuje se zemlja koja onda daje divno cvijeće i
suncokrete.
Njegove slike nose zastavicu pobjedničkog
i slavnog
Aleluja.

August ĐARMATI

HTIO BIH POĆI . . .

Htio bih poći sam na rodnu grudu
Na tih domjenak s mrtvim drugovima,
Da kao nekad razdragani budu
I da ožive u mašti i snima.

Da čujem frule na obali rijeke,
Glasove zvona za večernjih sati,
Osjetim dah iz prošlosti daleke
Što nikad više neće da se vrati.

Da kažem riječi koje nisam reko,
Otkrijem snove skrivene i nijeme,
Od njih bi ipak razumio neko,
Neko, ko znade ono staro vrijeme.

Tu bih za trenut povratio dane,
Zvjezdanim srebrom osjenčene noći,
Tu bi još jednom kroz lisnate grane
Sjaj ljetnjeg sunca obasjao oči.

Udaljen od boli što očajno prijete
Ko u ona stara vremena daleka
Tu bih opet bio ono malo dijete
Koje mnogo toga od života čeka . . .

Zvonimir HUSIĆ

*
* *

Oponašamo pticu i pad kamena
cvijet i travu što pod ledom čami
svijet nosimo na oba ramena
dok kroz mnoštvo putujemo sami.

Serafin MIČIĆ

NAD MICHELANGELOVOM KUPOLOM

Ostavih đardin i fontane male,
starinske klupe, logiku i teze
samo da vidim te slavne ovale
s ograde cvjetne u Villa Borghese.

Kraj mene žagor ko usred bazara.
Poneko baca boje vrh palete,
a drugi opet što nemaju dara,
bacaju zrnje pticama što lete.

Ja gledam ruže i nebo nad Rimom
te bijelo kube na vječitoj groti.
Kako da vežem to dostojnom rimom?
Ja nemam snage, o Buonarroti!

MOŽDA JE TAKO BOLJE

Galeb se spušta na more
ptice na grane
a nijedna nijedna
na me.

Možda je tako bolje
zbog pjeva nad svijetom
i čežnje
za letom.

OKRENUTE ŠKOLJKE

Sjedim na kamenu
nad školjkama sivim
što su svojim sjajem
okrenute u nutrinju.

O hoće li itko
kad školjke budu mrtve
njihovu zlatnu stranu
okrenuti suncu?

Radovan GRGEC

MODELI, IDEALI I IDOLI

Zanimljivo bi bilo proučiti kako se stvaraju modeli koji utječu na mišljenje i stil određenog vremena. Promatrajući razna strujanja i »mode« kroz povijest, opažamo velik utjecaj ideja i nosilaca tih ideja u životu naroda i pojedinaca. Idejne tvorevine djeluju i neovisno o ekonomskim uvjetima, koji opet utječu na historijska zbivanja i idejna kretanja, na formiranje ukusa i stilova. Ljudska misao, koja stvara sudove, crta sebi svojstvenim postupkom modele i uzorke prema kojima se ravna javno mnjenje, kultura i civilizacija. Neki modeli makrokozma i mikrokozma (npr. Einsteinov svemir, Bohrov atom, kategorije: materija-energija, prostor-vrijeme, itd.) prelaze domete ljudskih osjetila i konvencionalnih dimenzija, ulazeći u carstvo »čistih« ideja čija primjena dovodi katkada do fantastičnih konkretnih rezultata. Razni arhetipi, modeli, slike i obrasci snažno djeluju na ljudsku misao i na afektivnu orijentaciju.

Iz svijeta ideja misaoni modeli ulaze u naš svagdanji život izbacujući na površinu uzorke i slike koje se utjelovljuju i opredmećuju u osobama i stvarima. Tako nastaju ideali i idoli, primjeri savršenstva i nasljedovanja ili objekti nerazumnog obožavanja. Njihovo pozitivno ili negativno djelovanje vidimo u tom da li oni služe afirmaciji osobne slobode, razvitku svijesti i savjesti, ili našu osobnu slobodu sputavaju stanovitim kalupima i predrasudama poput Baconovih idola (idola tribus, theatri, fori, specus).

I naše vrijeme ima svoje ideale i idole, svoje modele i uzorke, koji djeluju na pojedince i mase u pozitivnom ili negativnom smislu. Kao i prijašnja razdoblja povijesti, i naše, bez sumnje, ima svoje dobre i loše strane, svoje hvalitelje i kuditelje. Kažu da je naša generacija slobodnija nego prijašnje od svakovrsnih predrasuda, od alijenacionih djelovanja raznih »tutorstava«, od uvriježenih shema mišljenja i od konvencionalne hipokrizije, ali isto tako kažu da i taj naraštaj robuje svojim predrasudama i idolima, hedonističkim i utilitarističkim »uzorima« užitka i probitka. »Laudatores temporis acti« ističu kako je, na primjer, u njihovo vrijeme mladež bila misaonija i plemenitija, dok današnja »S-S-S-civilizacija« (Sex-Sport-Screen), civilizacija slike i potrošnih dobara, otupljuje i guši idealna oduševljenja i umne sposobnosti generacija, koje su, preživjevši ratne strahote i doživjevši strelovit napredak znanosti i tehnike, izgubile vjeru u čovjeka i u Boga.

Svakako, i naše vrijeme ima svoje značajke, svoje kvalitete i svoje standardne klišeje. Idejnu orijentaciju, sklonosti i ukuse, koji karakteriziraju suvremeni svijet, možemo naslutiti i iz simpatija ili antipatija prema nekim ličnostima i predstavnicima javnoga života. Te ličnosti još uvijek žive u našoj svijesti i u svijesti naše djece kao pokretači suvremenih strujanja i povijesnih događaja više nego kao produkt historijsko-ekonomskih faktora.

Prigodom nekih anketa i razgovora, koji su se odnosili na simpatije i antipatije prema raznim ličnostima, došao sam do stanovitih simptomatičnih odgovora. Anketama, koje su bile provedene u razdoblju od 1965. do 1968, bilo je obuhvaćeno stotinjak osoba, većinom studenata i gimnazijalaca. U lijevu rubriku anketirani su upisivali simpatične, a u desnu antipatične ličnosti, i to bez obzira na to radi li se o povijesnim ili suvremenim ličnostima i bez obzira na to kojoj grani ljudske djelatnosti ove pripadaju. Malen broj listića

i prilično neadekvatan izbor uzoraka ne dopušta mi da rezultate i zaključke tih anketa i razgovora smatram nekakvim meritornim pokazateljem javnoga mnjenja određene sredine. Ipak ti rezultati pokazuju izvjesne tipične i karakteristične reakcije na ovakva i slična pitanja.

Među simpatičnim ličnostima nalazimo poznata imena: Kennedy (30 glasova), Tito (28), Koča Popović (10), Leonardo da Vinci (6), Chopin (6), De Gaulle (6), Churchill (5), Miroslav Cerar (5), K. Marx (4), Shakespeare (4), Guevara (4) itd., a isto tako i među antipatičnima: Hitler (28), Staljin (20), L. Johnson (15), Čombe (7), B. Bardot (5), Šekularac (5), Neron (4), Mao-tse-tung (4), Goldwater (4), itd. Najpopularnije i najnepopularnije ličnosti, kako vidimo, većinom su predstavnici aktivnoga i aktualnoga života. Također se vidi kako velik utjecaj na javno mnjenje imaju sredstva masovne komunikacije: novine, radio, televizija.

Dok su prve tri ličnosti na svakoj strani dobile razmjerno velik broj glasova, ostale ličnosti su rjeđe spominjane. Nakon prvih desetak slijedi čitav niz ličnosti koje su dobile po tri, dva ili jedan glas, bilo kao simpatične (npr.: Van Gogh, Čajkovski, Lumumba, Jesenjin, Prévert, Beatlesi, Adamo, Albert Schweitzer, Dostojevski, Ivan XXIII, Pavao VI, M. Luther King, Charles Aznavour, Isus Krist, S. Radić, kralj Tomislav, Krešimir, Naser, B. Gigli, Roosevelt, G. Philipe, Zambata, Tolstoj, Meštrović, Castro, Einstein, Lenjin, Remarque, Ben Bela, Bach, Hruščov, Hemmingway, Mozart, Cesarić, Sven Lasta, E. Degas, Beethoven, Baudelaire, F. Garcia Lorca, Maksimilijan Kolbe, Gagarin, Šolohov, Kirk Douglas, Michelangelo, L. Pasteur, Matija Gubec, V. Hugo, Lincoln, Kutuzov, Nehru, Krleža, Françoise Sagan, H. Heine, itd.), bilo kao nesimpatične (npr.: Franco, S. Dali, Eichmann, Salazar, Verwoerd, Stojadinović, Classius Clay, Mussolini, Nkhrumah, Ulbricht, E. Taylor, Bismarck, M. Monroe, A. Gide, Herod, Juda, Zola, Enver Hodža, Kim Novak, itd.). Prilično je velik broj kontroverznih ličnosti koje su dobile podjednak broj glasova na jednoj i drugoj strani (npr.: Cezar, Hanibal, Napoleon, Picasso, Diklić, Dedić, Sanda Langerholz, Relja Bašić, A. Ranković, D. Jerković, A. Miller, Beatlesi, E. Murtić, itd.).

Iako aktivni život i heroizam nisu više apsolutni ideali i premda se u sudovima mnogih tinejdžera i mikroejdžera miješaju junaci zbilje s idolima igre i sna, simpatije su još uvijek na strani boraca i angažiranih ličnosti. U izricanju simpatija nalazimo više oduševljenja nego animoziteta u izricanju antipatija. Ženskih ličnosti u gornjem dijelu rang-liste gotovo i nema, ali ih ima prilično mnogo u donjem (tu su, uz već spomenuta imena: C. Cardinale, V. Terješkova, M. Curie, B. Davis, D. Maksimović, Sonja Henie, Lj. Petrović, G. Garbo, Soraja, M. Deržaj, T. Kesovija, Milka Babović, Gaby Novak, Margareta, N. Eržišnik, itd.). U tom donjem dijelu rang-liste, kao uostalom i u gornjem, nailazimo na strašno šarenilo: uz mitološke ličnosti i junake daleke prošlosti nalaze se nogometaši, TV-spikeri, glumice, umjetnici, književnici, učenjaci, pjevači, sveci, austronauti, junaci stripova i fantastičnih romana, kolege i kolegice itd. Čovjek ne može znati je li tu poznatiji Cerar ili Cezar, Mick Jagger ili Nikola Šubić Zrinjski. Tu su junaci aktivnoga života potisnuti od junaka ekrana, koji su popularniji i od sportaša (vjerojatno zbog ženske većine anketiranih), a i pisci i umjetnici prošli su slabije od raznih »starova« i zabavljača.

Razgovarajući s anketiranima ustanovio sam kako nekadanji nacionalni i patriotski, »knjiški« i artistički ideali postepeno blijede, ustupajući mjesto

drugim idealima i idolima, koji se danas mijenjaju brže nego prije. Mladi još uvijek cijene požrtvovnost i nesebičnost, a izražavaju i svoje simpatije prema raznim oblicima društvenoga uspjeha i slave.

Također su izražene simpatije prema raznim oblicima pobune i protesta, ali i samovolje i nasilja. Simpatični su nekonformistički izrazi individualizma i nezadovoljstva s društvenim redom. Vjerojatno mnogi od tih buntovnih i ekstravagantnih tražitelja novoga, koji se ističu svojom kosom, odijevanjem i ponašanjem na više ili manje upadljiv način, imaju nešto da kažu društvu koje je po njihovu mišljenju ostarjelo i okorjelo u egzistencijalnom sivilu, dezorijentirano i ranjeno zagonetkom apsurda. Oni se bore protiv standardnih klišeja i »idiotizama«, imaju svoj rječnik, svoja »pravila«, svoje ideale i idole. Ti su ideali i idoli sad hrabri, drski ili siloviti junaci mašte i zbilje, sad apatični, bezvoljni i indiferentni sanjari. Radi li se tu o iskrenom traženju, o nekom novom »Weltschmerzu«, o bizarnom snobizmu ili jednostavno o želji za isticanjem? Imaju li ti stavovi dublje korijene? Slične stavove i simpatije ne nalazimo samo kod djece i pubertetlija, nego katkada i kod njihovih očeva. Nisu takvi samo nedozreli mladići i djevojke, koji protestiraju protiv malograđanštine, jure na motociklima i plešu moderne plesove, nose polukožne vjetrovke i tijesne traperice s bodežima. Neki zreliji i ozbiljniji pojedinci pokazuju iste sklonosti kao i mnogi dugokosi i prljavi propagatori slobodne ljubavi i pasivne rezistencije, kod kojih na prvi pogled teško razlikujemo spolove, kao i mnogi maloljetni galamdžije s klošarsko-egzistencijalističkom fasadom, bez obzira na to kako se u raznim prilikama i u raznim zemljama zovu (tinejđeri, tediboji, modi, rokersi, Zartliche, hipiji, jipiji, bitnici, bitlzi, halbštarkeri, Halbkopfe, papagalli, scugnizzi, zazzeroni, blousons noirs, teppisti, fradjeri, huligani, stiljage, mambo, taipani, ragari, pavosi, provosi, gamleri, itd.).

Neki su od njih zaista zabrinuti za sudbinu civilizacije luksuza i potrošnje, u kojoj se neprestano povećava bijeda goleme većine i bogatstvo neznatne manjine privilegiranih, u kojoj dvije trećine čovječanstva stalno gladuje. Ima ih i koji se u općem metežu iživljavaju u raznim ekshibicionističkim, oniričkim i perverznim stanjima pod tiranijom seksa, droge i alkohola.

Svi ti utjecaji prodiru i k nama. Uz pozitivne utjecaje moramo, na žalost, konstatirati i svu silu negativnih.

Uza sve proteste protiv malograđanštine, sivoga »običnoga« života, ustaljenoga reda i poretka, oportunizama i konformizama, koliko li ima jednoobrazne »bezobraznosti«, idolopoklonstva i predrasuda u nekim mladenačkim glavama! Onome tko se ne služi njihovim rječnikom, tko nema frizuru ili odijelo po njihovoj modi, tko se ne ravna prema njihovu ukusu, rugaju se i ismijavaju ga. Čudimo se kako to promuklo pjevanje, disonance i krikovi, prljavština i namjerna zapuštenost, kako sve to može biti »perfektno«, »fantastično« ili »krvavo«!

Međutim, slika nije tako crna. Protesti i želja za originalnošću, ukoliko nisu diktirani snobističkim ambicijama, imaju svoje pozitivne strane. Ta se mladež, doduše, oduševljava i za pustolove i gangstere (Skorzeny, Clyde, itd.), ali i za junake rodoljublja i požrtvovnosti. Ipak je u tom šarenilu ponekad i sasvim divergentnih simpatija teško razlučiti idole od ideala, teško je prosuditi koliko su te simpatije promišljene i autentične, a koliko dirigirane magičnim utjecajem sredstava masovne komunikacije, koja, dakako, ne služe uvijek dobrobiti naše vrste.

Iz razgovora s mladima prilikom anketa mogao sam također zaključiti da se na vjeru gleda drugačije nego pred deset, dvadeset ili trideset godina. Religija prestaje biti nešto smiješno ili zastarjelo iako se broj njezinih nominalnih pripadnika donekle smanjio. Zato se povećao broj svjesnih vjernika. Svećenici nisu više karikirane figure liberalističke i socrealističke satire, nego osobe kojima se kao ljudima može vjerovati. Isus Krist nije više mitološka ili legendarna ličnost naših dojučerašnjih školskih udžbenika. Jedan »čupavac«, inače student tehnike, stavio je u rubrici simpatičnih na prvo mjesto Isusa Krista (ali je među antipatične stavio »sve popove koji su Kristov lik deformirali«). Za neke je Isus veliki mirotvorac s najboljim humanističkim programom u povijesti čovječanstva, a za neke predvodnik revolucije koja treba da potrese temelje nepravednog i eksploatatorskog društva (kao u Blokovoj poemi »Dvanaestorica«).

Mladež se danas više ne zadovoljava svakojakim nenaučnim informacijama. Ona traži istinu i autentičnost, objektivnu i nepristranu informaciju i afirmaciju svoje osobnosti, koju uvijek ne nalazi u suvremenim strukturama.

Usprkos svemu tome, naša je generacija izložena djelovanju površinskih i površnih sudova do kojih se ne dolazi mišljenjem nego usvajanjem gotovih formula. Dubinu umnih procesa i kreativnost mozgovnih napora zamjenjuje često olako prihvaćanje privlačivih slika i zvukova preko naše »audio-vizuelne« tehnike »spoznavanja«. Zato su i simpatije usmjerene više prema spektakularnim i atraktivnim »ličnostima«, koje nam se smiješe sa stranica naših ilustriranih časopisa, nego prema ljudskoj osobi kao takvoj, čija se vrijednost očituje obično drugačije od »blještavila« idola.

Najdivergentnije simpatije i ukusi pokazuju nam kako su strasti podijeljene. Strastveni sudovi naše mladeži govore o tom kako relativistički »model« indiferentizma i bešćutnosti nije više u modi kao sredinom stoljeća. Mladi se, doduše, još uvijek rugaju svakom »filozofiranju« i baroknoj retorici, ali se i sami služe sličnim postupcima u vatrenoj i deklamatorskoj obrani svojih stavova, tako da čovjek dobiva dojam kako je njihova »skeptička razboritost« više maska nego uvjerenje.

Na žalost, iz mnogih razgovora moramo zaključiti da su konvencionalna hipokrizija, nesamostalnost i oportunizam često još uvijek vrlo važni faktori u formiranju nazora. Taj je konformizam možda više uvjetovan snažnim utjecajem »mass-media« nego svjestan i promišljen.

Tradicionalne estetske, etičke i kulturno-historijske vrijednosti labilnije su nego ikada prije. Kriza autoriteta je opća pojava. Pitanje je samo koliko u tom obaranju i preokretanju ljestvice vrednota ima iskrenosti. Ipak, iako razni kontradiktorni, vehementni i paradoksalni sudovi i stavovi ukazuju na dezorijentiranost i pomutnju, velika popularnost heroja akcije i humanih angažmana govori o tom kako ideali plemenitosti, poštenja i hrabrosti i danas potiču mlade da im se dive i da ih nasljeduju. Uostalom, u svakoj krizi treba pažljivo promatrati znakove vremena te biti svjestan njezinih pozitivnih utjecaja na rast ljudske ličnosti.

Mirko TALAJIĆ

MOJA KRUNICA

Tvoj Duh, što ravna svijetom mogućnosti,
Iz svoje zbilje sišao je na me.
Da srušiš strašne putokaze tame,
Unosiš svjetlo u noć svih zbiljnosti.

Riječ Tvoju čekam s Tvojom svemožnošću
Na pragu moga siromašnog doma,
Da tvoja milost sada potpunoma
Započne djelo s mojom poslušnošću.

Ti moj si sada! Ja Te primih u se
Da s Tobom budem žuđeni početak
Novog života, sreća svake duše.

Mijo MATIĆ

DALJINA

Zastor od bezbroj nejednakih crta
puče pred mojim očima
i ja ugledah daljinu
još se sjena prebijeno vuče
kud je Ljubav prošla.

I. SUKIĆ

NA ZGARIŠTU MLADOSTI

Večer. Jesenska. Crkvena i zlatna.
Kao i nekada dok smo mladi bili.
U Biokovo potonulo sunce dugo zaspalo nije
na ležajima zlatnim svojim.
Sjever, kao i nekada, stidljivo skida haljine
s umornih loza na brijegu. Kako čudno sliče
te umorne i kvrgave loze
iscrpljenim majkama našim.

Sve je isto, divno isto kao i nekada.
Samo lišće, suho lišće (usahla mladost)
drugačije šumi.
Kako prazno, kako mrtvo šumi.

Sve je zbilja isto kao i nekada. Samo nismo mi.
Gdje su sada prijatelji naši. Prijatelji naši dragi.
Dalje su od vjetrova koji su nam nekad pjevali
pod prozorima.
Jedni su pomrli, a drugi su još dalje od mrtvih.
Pobjegoše i zamrziše na nas
jer ih nismo mogli lažno ljubiti.

Hvala Ti večeri jesenska za ovu bol.
Čista je i draga bila. Jer je prohujala mladost
uvijek tako draga. I nezaboravna.

Jozo MRŠIĆ

ODREĐENJE TRPNJE

budi boem
s mjericom svoje strasti
i putuj životom
bez osjećanja uza
dok bogomoljka jede svoju ljubav
dok pčela uzima danak trutove strasti
i jedan jarbol za raspinjanje
samuje usred mora
s bijelim jedrom spasenja
i mrtvim osmjehom
davnog utopljenika

budi križar
svoje vjere
i njenih mučenika
pred ovim križarskim svijetom
proći ćeš jednom
sve muke pravdina inferna
i kairos kad dođe u nevrijeme
pljuni u prašinu ceste
kojom stigne
jer ti si ga molio davno
da jedna mladost
ne izgubi snagu varke
na izlazu iz Kamengrada
ti si ga molio davno
da vrata u ljepotu
ne otvaraju
anđeli beskućnici

budi ruža
žarkocrveni patnik
svakog mjeseca ljubavi ponovo
i svojih dvadesetipet sunovrata
u vječnosti velikoj
ne daruj pohotnoj ruci

budi boem
varljiva olupina
nasred oceana
i trpnju ako spoznaš
reci je samo vjetru
što nosi izdaleka
pjesme uličara

Anđelo BEGONJA

FATAMORGANA

među dva stara
čempresa britka
sunce je načas stalo

vrano jato nemirnih vrana
sletilo s grana

u mlakama
pile su sunce
pokraj bunara...

EPITAF SNOBOVA

grob
mramorom optočen

u ploču
epitaf pretočen:

ovdje počiva SNOB!

Jozo MRŠIĆ

BUTTERFLY ŽENA OD UVIJEK

čovjek daje ono što ima
žena svemu dodaje žiot
i čeka

to je u ovoj zemlji sudbina

ne plači
ako te mimoiđe rukovet ruža
ne plači
ako te zaborave
ne plači
ako je savdbena pjesma prekinuta
neće ti ptice darovati jutro
ako ne sviće radi ljubavi
ako se brodovi vrate
bez očekivanih lica
ne plači ženo
vrati se u krilo kamenih odaja
čekaj druge brodove
nade mogu vječno trajati
pjevaj pjesme
koje su pjevali momci po dernecima
ne plači
sunce ti neće radovati radost
ako jutrom ne dolaze brodovi
i duge zmije vlakova
ako ceste ne znače
ono što si mislila
kada je ruka mahala svijetu
koji je očekivao putnike
ne plači majko
ženo
pjevaj pjesme
koje su pjevali momci na dernecima
privikni se na crne haljine
i nedjeljni očenaš
u seoskoj memljivoj crkvi
na samotne noći
u kojima ćeš slušati
prijetnje bure
i plač najmlađeg sina
čuvaj u sebi jauk
za sprovode koji dolaze
jauk je dovoljan
pjesmi koju ne možemo dovršiti
ženo hrvatska

Zlatko STANČIĆ

MATI

Bila kao uboga.
S napaćenim leđima.
More od briga.
Suza je okamenila u godine
i jecaj je Suncu dala na njivi.

Kad sam jednom razgrnuo biljke,
kukuruzne su pogače u toplo ljetno
podne
ušle u moja usta.

U čuturici nije bilo vode
pa sam joj donio s izvora.

Prignuta u lice zemlje...
Zeleni pojas o struku
talasao je nemirno polje žita.

Izdaleka, gdje je pogledom
milovala začetu zemlju,
uspravno je stajao kukuruz.

PODNE

Ljuljačka.
Nebo se zamislilo nad papirom novina
i ruka starca zagrlila štap.

»Dooođiii!« — »Iiideeem!«
Javi se iz pijeska lutalica igre
i potrči niz tratinu, nastavi u bijeg.

Ptice raširiše krila u zamišljenom
nebu.

PLAVA HALJINA I JEDNA ŠALA

Pavao se trudio da mu stup električne svjetiljke posluži kao čvrst oslonac. Na ulici nije bilo nikoga osim pijanog čovjeka. Bilo mu je čudno što se nebo počelo bojiti plavo, bojom plave Anine haljine koju joj je kupio prije osam godina kao vjenčani dar.

Sirota! Stup uličnе svjetiljke bio je klizav od kiše i njegova ruka sklizne ustranu. Pavao zatetura ali se uspije održati na nogama. To mu je bilo smiješno i on iskesi lice na šaljiv potez nevidljivog lakrdijaša. Sve je danas bilo tako smiješno i glupo: on sam i one stvari koje su mu sa|pćili u njegovu uredu. On se glasno nasmije iako zapravo nije bio siguran smije li se baš zbog toga ili nečeg drugog.

Pavao začudo nije bio zablaćen iako je na cesti bilo žutih lokava. Činilo se da je upravo izišao iz kluba ili prijateljeve kuće gdje se nešto slavilo cijelu noć. Osim nekoliko manjih mrlja na desnom rukavu moglo se još straga na novom konfekcijskom odijelu vidjeti nekoliko dubokih nabora. Svijetloprugasta kravata se objesila uz njegov vrat i moglo se primjetiti nešto poput obline boce u lijevom džepu. I to je bilo skoro sve. Pavao je svojom vanjštinom odavao pijanog čovjeka koji se ne može naviknuti da bude pijan.

On se ponovo nasmije. Ovog puta je nešto neprijatno lebdjelo u njegovu smijehu. Sad se više nije naslanjao na stup, nekako mu je uspjelo da se odvoji i stoji sâm, malo pognut u koljenima, ponižene glave a ruku spuštenih uz tijelo kao da su to dva kolca. Ususret mu je dolazio jedan čovjek. On je gledao znatiželjno što se to dešava s pijanim čovjekom. Pavao primjeti da mu netko prilazi.

»S'ušaj ti. Zar ti ništa neznaš o mojoj Ani? Sirota«, reče Pavao podižući kažiprst prema čovjeku.

»Žurim«, reče čovjek.

»Dobro, dobro. I ja žurim. Ku'ćeš?«

Čovjek se zaustavi, pogleda pažljivije Pavlovo sumorno lice i pričini mu se na trenutak da je već negdje sreo tog čovjeka.

»Na posao valjda.«

»Ja — danas ne na posao. Pokazat ću ja onima u uredu . . .« Pavao malo uspravi gornji dio tijela.

»Učinili ti kakvo zlo?« čovjek upitno uvije svoje guste obrve.

»Ne, nasamarili samo«, kad je već izgledalo da će prasnuti u grohotan smijeh Pavao se iznenada susteže.

Čovjek se uto sjeti jednog proljetnog dana. Prije dvije ili tri godine. Bila je jedna mlada žena, plavuša, i jedan mladi čovjek. Bilo je proljeće, sve se zelenjelo, zrak i rane lastavice koje su tragale za starim strehama od prošle godine. To dvoje mladih bilo je na livadi u obijesnoj igri s proljetnim danom, sa zelenim vidokruzima koji su se pružali u nedogled. Bili su kao dvije mlade snažne životinje uzbuđene ticalima sreće, izašle na livadu da tu podijele svoju radost s kukcima i životinjicama u travi.

Jest, taj čovjek, to je ona sretna i razigrana životinja s livade.

Čovjek je mislio o tom čovjeku koji se napio. Mora da je jako bolestan. Osjećao je da će se nešto desiti bolesnom čovjeku. Čovjek je imao neugodan osjećaj proroka nesreće.

Pavao je počeo jecati. Usne su mu se tresle kao od groznice, izgovarajući nerazgovijetne riječi. Čovjeku je bilo vrlo nelagodno jer to nije bio jecaj pijanice gdje plače samo vino, u tom plaču je bilo istinske tuge. Iako je bio toplo obučen, čovjek je mogao osjetiti neobičnu hladnoću jutra. Onda je prepoznao kobne riječi:

»Kažu da je Ana mrtva. Gadni su oni drugovi. Uvijek su za šalu, lupeži.«

Pavla je u istom trenutku obuzeo grohotan smijeh, zatim se grohot pretvorio u urlanje i riku životinje, sve u tišini vlažnog jutra, i čovjek koji je stajao kraj njega počeo se lako tresti od užasa. Užas se svalio na tihu ulicu i zaposjeo sav prostor oko bolesnog čovjeka šireći se u talasima kao neumoljiva snaga zemljotresa obarajući ono što bi joj se ispriječilo. Bio je to čas teškog nervnog šoka. Prenapregnuta izobličena masa lica istovremeno je proizvodila groktanje, smijuljenje i divlje cerenje. Čovjek načas pomisli nije li to lakrdijaš pred njim, dobar lakrdijaš koji vješto isprepliće najdublje i najrazličitije ljudske emocije. Bilo je to samo na trenutak. Pavao navali na sebe stisnutim šakama. Čovjek skoči da ga zaštiti od bjesomučnih udaraca.

»Vidio sam je pod kotačem . . . smrskana glava . . . To nije bila ona! Oni su to izmislili, šaljivčine . . .« derao se Pavao luđački dok su ga mnoge ruke šćepale i vukle ustranu.

Kuzma MOSKATELO

OSUDE ILI POHVALE

O našem mladom svijetu

Pod sliku današnjeg vremena — kad bi se ono dalo tako prikazati — skloni smo staviti potpis: *nemir, vrtoglava nesigurnost i optuživanje.*

Evo jedne optužbe iz revije »Educateurs« br. 65/56:

»Nije li istinito i nesumnjivo da je većina djece u naše vrijeme (i one iz boljih obitelji) nedisciplinirano, zajedljivo pa se katkada i otvoreno opiru autoritetu nastavnika, a osobito ugledu ražalošćenih roditelja?

Žalibože, zlo se razmahalo, pogoršalo i žalosno proširilo osobito posljednjih godina: ... U svako je doba bilo malih nepokornika. No tko god je izbliže promatrao današnju mladež, brzo će ustanoviti da je nad mladom Francuskom poput razularenog uragana zapuhao poguban duh nezavisnosti koji dosiže gotovo do pobune rušeći u novom buntovničkom vrtlogu sva načela autoriteta, sve propise reda.

Gotovo u svim, pa i u kršćanskim obiteljima ... djeca, ukoliko se ne utvrde u smišljenu šutnju — što je još gore — natječu se u drskosti i naprasitosti.

Otac s djecom postupa kao s drugovima, kao sa sebi ravnima. S njima raspravlja, dokazuje i dopušta da bude pobijan.

Poznate li mnogo glava obitelji koji se 15-godišnjaku usuđuju reći: »Tako ja želim!« ili »Ja ti zabranjujem!«?

A majka... ona u svojoj slijepoj ljubavi postupa kao da četvrta zapovijed Dekaloga glasi: »Poštuj sinove i kćeri...«

I druga:

»Treba priznati da u naše vrijeme između mladića i djevojaka vlada posve žalosna familijarnost i bezbrižnost. Smijem li reći da su tome ponajviše krive djevojke?

Pod izlikom da su djevojke nekada bile premalo upućene o pitanjima života, prema njima danas nema ustručavanja, pred njima se govori o svemu . . .

Uspoređujući nekadašnji strogi odgoj po kršć. obiteljima s mekanim i mlitavim odgojem naših dana, ne mogu se oteti dojmu da danas postoji neka očita oslabljelost značajeva . . .«

Slažete li se s ovom ocjenom današnje mladeži?

Ali ove riječi su izrečene 10. siječnja 1914. na Kongresu u Parizu. Prve je rekao: sociolog M. F. Nicolay, druge Comtesse de Rochefoucauld.

Mi, dakle, nismo prvi naraštaj koji se uznemirava zbog života mladeži svog vremena

Spomenute prigovore — s nebitnim preinakama — mogli bismo staviti u usta Nestoru pod Trojom pred 3 tisuće g., Horaciju pred 2 tisuće ili pjesniku francuskog spjeva »Sv. Aleksije« pred gotovo tisuću godina — tu se kori suvremeni naraštaj, a žali se za prijašnjim.

Ipak će se mnogi osjetiti ponukan da kaže poput one starice:

»Teško svijetu kada mu suci postanu golobradci, kad kokoši počnu nesti navečer i kad pop bude popodne mašil (misio)!«

Sveopće optuživanje

Mladi su najviše optuživani. U pogledu mladih optužuju se stariji između sebe, optužuju se narodi i države, pa čak i kontinenti.

Francuski sociolog Henri Joubrel u djelu »Loša djeca dobrih roditelja« (Paris 1957) piše da je još g. 1957. u Americi bilo 500 tisuća malodobnika pred sudom, ne tajeći pri tom da ih je i u njegovoj zemlji onda bilo 15 tisuća a spomenuta njegova knjiga o životu neprilagođene mladeži otkriva da među tim mladim prestupnicima ima upravo groznih zločina. Zabrinjavajućih pojava među omladinom, iako u manjem broju, ima i u istočnim zemljama, pa čak i u velikim gradovima onih najistočnijih slabo razvijenih zemalja. Istina, njihovi predstavnici nerado to priznaju, a na Prvom kongresu UN za predusretanje zločina malodobnika g. 1955. u Ženevi i na Međunar. konfer. u Münchenu oni su se rugali moralnim rezultatima zapadnjačke civilizacije navevši da kod njih mladenački prestupi ne opstoje kao društveni problem.

Naše stoljeće koje se zove stoljećem djeteta i s jedne se strane upinje da djeci učini — na žalost, vještački — svijet ljepšim i život lakšim, nesuzdržano izriče nad mladim naraštajem zabrinutost. Kriminalne statistike, osobito film, pružaju obilje podataka za to.

Promatrajući mladež, malodobnike, okupljene uvečer na ulazu pred (skupim!) plesnjakom u Rijeci, u našem velikom lučkom gradu, sjetio bih se riječi već spomenutog Joubrela:»... Pođite četvrtkom poslije podne u malo pokrajinsko kino. Na najskupljim mjestima i pušeći ili ližuć sladoled za vrijeme odmora, mnoštvo mladića i djevojaka (u svojoj dobi zanesenjaštva i heroizma!) oponašaju »amoralan« i blaziran izgled holivudskih vedeta koje su postale njihovi idoli. Sigurno je da oni nakon izlaska neće moći počiniti neko zlodjelo, niti će se, vjerojatno, te večeri predati ćutilnim nastranostima. Ali s njihovim praznim pogledom i licem bez zanosa, oni su već postali bešćutni za pothvate koji su oduševljavali njihove očeve. I neka u takvu raspoloženju iskrsne prilika . . .«

Možete li ostati hladni, imate jake živce

Mladima draga današnja zabava, osobito muzika, nama govori — premda oni poriču da bi kod toga imali takve namjere prkosnom težnjom za ujedanjem. Uzrujava nas njihovo odijevanje, češljanje, brada, kretanje, u kojima smo također skloni vidjeti izazov. Ljubavni prizori malodobnika uzeli su sebi pravo javnosti. Svojevrsna smionost ispoljava se u studentskim brakovima koji danas više ne predstavljaju anomaliju kao nekada kad je to obično smatrano kao izlaz iz manjeg zla.

Djeca su plod svoga vremena i svoje sredine

» . . . uz kućni odgoj, sredina u kojoj se malodobnik kreće — najvažniji je faktor u odgoju mladog čovjeka«. Tim je riječima sudac za malodobni kriminal Željko Minček ponovio (na republ. savjetovanju u o problemu malodobn. kriminala, u Splitu 1965) poznatu istinu.

Koliko malodobnika živi u sredini koja kontrolira njihovo vladanje? Ako bi roditelji i bili kadri voditi svoju djecu, koliko ih je u mogućnosti (česta zaposlenost oca i majke, radno vrijeme koje cijepa jedinstvo obitelji, prečeste rastave braka itd) da to i rade?

Prepušteni su utjecaju svoje okoline i vremena koje je novinar A. Giaconi ove godine obilježio ovako:

»Nasilje, bol svakodnevnice, trzaji straha, pomahnitali prezir hranjen crvima ludila. Strah, strah, bezumlje, laži, halucinacije, okrutnosti. Utovljena tijela, alkoholom natopljena jetra, krv u očima, crvenilo maglene zavjese . . .« (Kronika 68,

I tijesni stanovi se odreda navode kao pojava s lošim učincima: na uski prostor zbita je psihotičnost užurbanog čovjeka — djeca su svjedoci negativnih pojava takva življenja. U takvu stanu i odrasli nerado dugo borave.

Okviri su danas drukčiji. I mi smo se promijenili

Mnogi okviri koji su nekada djelovali na mladog čovjeka usmjerujuće, i ustanove koje trebaju odgojno utjecati, danas su popustili ili su izmijenili postupak. *lice vremena. Dometi br. 1 69)*

Popuštaju i roditelji — Nekadašnje pravilo da dijete ipak treba poslušati starijega, prema onoj — ili se pokloni, ili se ukloni — danas se nerijetko smatra preživjelim. Znanac mi je s velikim čuđenjem pričao o prizoru koji je vidio kad je neka majka svoga dječaka na balkonu i tukla kad je htio izaći bez kaputa po hladnoći. Danas uvjeravamo ili popuštamo. Baka-servisi predstavljaju razumljivu dobrovoljnu kapitulaciju starijih pred studentskim bračnim parom.

Ali kako se pomiriti s pojavom kada se javno, čak u ime visoke znanosti, zastupa misao da mlado stvorenje ne treba sebi ništa u seksualnom pogledu uskraćivati, pa se protivno stanovište smatra zaostalim i »neznanstvenim«?

Sjećam se novinske reportaže o srednjoškolki trudnici — neka vrst obrane. A pred kime — ako danas takvi slučajevi i nisu izvrgnuti osudi javnog mišljenja kao prije? Izgleda dakle kao da se pojava želi podomaćiti.

Prerano sklapanje braka prije je očito osuđivano. Rađanje djece naime iziskuje neku ozbiljnost okvira i mogućnosti za odgoj. Malo koja životinja nosi mlade

sa sobom u tobolcu ili ih vodi u lov ... nego imaju gnijezda. Sve češće po tržnicama i na užarenoj plaži susrećemo najsitniju djecu u prvim mjesecima majci na rukama. Cigani to rade, ali u čistoj prirodi.

Zar se zaista i mi mijenjamo?

Neke činjenice, nov, blaži način njihova tretiranja i u samoj vjerskoj štampi (daleko od nekadašnjeg osuđivanja, gotovo obvezatnog ograđivanja, apostrofe i sl.) ukazuju na opstojanje novih okolnosti koje uvjetuju takav postupak u štampi i popustljivost u ocjeni nekada optuženih pojava. Jednom su moralnost odjeće neki mjerili i prema dužini rukava i suknje (i danas djevojka koja ne popušta odmah svakom hiru vremena, sama pokazuje čvrst zdrav ukus i cijenjenu ozbiljnost), novo doba, čas više čas manje, i to prepušta duhu praktičnosti (u Americi se i neke cijenjene kršćanske supruge i majke pojavljuju u mini-suknji). Ne naglašava se izričito problematičnost naziranja one djevojke (Gl. K. br. 17/67 — 14) iz dobre kršćanske obitelji, koja je na pitanje što misli o tome može li pretjerana golotinja sablažnjivo djelovati na muškarca, s nekom gotovo nestašnom nehajnošću odvratila da ona nije muško i, da ona to ne zna. Danas pišemo o zajedničkom boravku kršćanske ženske i muške mladeži na radovima, o njihovu upoznavanju, pa i o mladenačkim brakovima niklim iz toga (Gl. K. br. 17/9 i 18/13 — 1967).

Vrijeme[1] je donijelo da se svetost autoriteta i u crkvenom životu podvrgava javnoj raspravi i pisanju, i pred mladima. U Linzu su bogoslovi prije svog ređenja molili biskupa neka im izmijeni rektora jer se prije toga neće rediti (Gl. K. br. 7/68 — 5). I sama Papina osoba postala je »znak osporavanja«. (Pavao VI stud. 7. XI 68.)

Raspravljajući javno o pobuni i nezadovoljstvu mladih u otvorenu razgovoru tražimo uzroke, ispitujemo narav pojave. Vjekoslav Bajsić pojavu karakterizira kao problem rasta: »... mlad čovjek mora tek formirati svoj način života, i tu on mora imati slobode da bi mogao svoje sposobnosti razviti u zrelosti. Međutim, današnje društvo toliko je komplicirano, ima tako komplicirana pravila igre da jednostavno guši čovjeka. Mislim da danas mladi čovjek, da bi se osamostalio, da bi došao do nečega, mora proći toliko tih škola, čekanja i molbi, i s te strane neprestano dolazi do spontanog protesta protiv tih struktura...« (Gl. K. 13/3 — 68).

Drugi sudionik u tom razgovoru ide također ususret zahtjevima mladih, opaža da su radi njih potrebne izmjene u liturgiji: »Crkva mora biti toliko široka da u svome krilu dade mjesta i razmišljanju i nemiru i traženju, i počevši od sasvim konkretnih stvari. Nezadovoljstvo se često izražava dosadom. Uzmimo npr. u liturgiji, stil našeg pjevanja.« (J. Turčinović, Gl. L. 13—4). Beletristika i sv. Alojzija posve približava vremenu. To nije blijedi, blagi mladić. W. Hünnerman ga prikazuje kao jedro, žustro i teško ukrotivo dijete.

U ukazivanju na bolje, čistije shvaćanje Evanđelja u štampi se gotovo uobičajilo da se govoreći o situacijama i primjerima olako stavljaju ocjene kao »premalo crkveni«, »malo evanđeoski« i sl.

Tražeći nove vrijednosti lako odstupamo od gledišta da svaki otvoreni, katkada do kraja neobrazložen, kritički nastup — jer ruši jednu podlogu prije negoli si stao na drugu, sigurniju — ne izgrađuje. Iskusan alpinist ne pokreće nogu prije negoli je učvrstio položaj one druge.

No jesmo li zato mi već stigli do one granice kao što je to gdjegdje u zapadnom svijetu, do pojava, na koje je Pavao VI upozorio: »Ima i katolika koji puštaju da ih zahvati neka vrst strasti za promjenama i novostima...« te zaključuje: »Jer to bi — kako se na žalost danas često događa — značilo začeti sumnju i zbunjenost u mnogim vjernim dušama«? (Gl. K. 14/1 — 67)

1. Pred koju deseticu godina ne bi se bio mogao otrpjeti onaj podnaslov u našem Glasu Koncila — **Novo lice** Crkve iz bojazni da će tkogd u onom (Novo lice) naći potvrdu za predbacivanja da Crkva mijenja lice (mijenja zapravo postupak i način rada primjenjuje prilikama). Takva bi bojazan bila shvatljiva u vrijeme kad je liberalizam i, kod nas, kasno prožvakivani volterijanizam katolicima velikodušno prišivao etiketu »furtimaši«. Tko bi bio u vrijeme Vidrićeva »Gonzage« i Krležina »Pana« mogao to smatrati uputnim? Od onda nas, međutim, dijeli pet desetljeća, danas je i ateistima očitije nego nekada da zdravo shvaćeno življenje u celibatu omogućuje slobodan razvoj čovječje osobnosti i pune ličnosti.

Kako obrazujemo?

I štampa i film i televizija pred nedorasle bezobzirno iznose probleme s kojima su se u životu tek sreli, a nekada se o tome raspravljalo obzirno, nasumce. Neki stariji su izrazili bojazan da i razgovori s mladima u Gl. Koncila prelaze granicu. Što istom ako se s time usporede grube neukusnosti koje susrećemo po drugoj štampi (obvezatna izložba ljudskog mesa npr. u »Vjesniku u srijedu«, riječkom »N. listu«, »Areni« i dr. (u filmu) do sitnica analizirani ljubavni prizori. Švođani se »ponose« da su snimili spolni akt) gdje je to mamac na duše i sredstvo dobiti? Velik broj filmova, kakvi su danas, nekada bi se prikazivao za uzak krug odraslih gledalaca.

Kod primanja u osnovnu školu djeca su ove godine trebala odgovoriti i na to po čemu znadu da su muško ili žensko. To bi bio početak »seksualnog odgajanja«. Ako se o nekima od ovih iznesenih pojava može raspravljati, opravdano zabrinjuju one u Danskoj: krajem g. 1968. ondje je tražena zakonska zaštita za rodoskrvnuće i homoseksualnost.

Kako steći orijentaciju?

Bijeg iz Babilona?

Teško se snaći u zaglušnom mnoštvu najrazličitijih utjecaja. Nije li i izneseno Bajsićevo tumačenje na mjestu? I stariji su se povlačili.

Bjegunci iz helenističkog mekoputnošću dezorijentiranog babilona stvorili su cijele samotničke gradove po pustinjama Arabije i Male Azije. I sv. Jeronim je onda iz Rima pobjegao sa svojima u špilju kod Betlehema. I Rudolf Kadlec je jedan od današnjih tisuća takvih... Bijeg u prošlost susrećemo i u američkoj dramskoj književnosti, osobito u komediji. Tu već odavno susrećemo obilje citata iz grčkih i rimskih klasika. Nije to samo ljepota, čar drevne starine, to je potreba za sigurnijim orijentacijama. O herojskoj majci i supruzi Ethel Kennedy — u kojoj je »hrabrost svih Kennedyja« — doznajemo da joj je omiljelo štivo studij grčkih filozofa i klasika. J. Gotovac, ne bez ponosa, ističe da je završio humanističku gimnaziju.

Ne čudim se što još ima vatrenih pobornika klasične naobrazbe. Nedavno sam se ipak sreo s dobrim nastavnikom na višoj školi koji nije skrivao čuđenje (kćerka mu je u tom imala poteškoća) što ono malo latinskog nije iz gimnazije uklonjeno. Još jedini zajednički nazivnik u svjetskoj nauci i ovoj civilizaciji!

Opća životna orijentacija, osjećaj i svijest odgovornosti trebao bi niknuti već od malena iz općeg odgoja, a posebno iz školskog odgoja. Građa s kojom se naša djeca susreću već u osnovnoj školi, preopsežna je, iskusni pedagozi tvrde da je istom natprosječna djeca jedva mogu »svariti«, s razumijevanjem usvojiti. A da bi se postigla odgojna i obrazovna svrha, dijete treba da razumije bit gradiva. Programi, međutim, postaju sve obilniji, predmeti brojniji. Pojedinci ne skrivaju negodovanje što još i film već nije uveden kao poseban predmet...

Obasuti smo kulturnim plodovima i tekovinama znanosti, ali nam to ne koristi kako treba. Razbacuje se. Baš kao i u našoj prehrani koja znade biti takva i preobilna da je organizam ne može korisno upotrijebiti, taloži se negdje kao otrov. Mogli bismo biti zdraviji s manje hrane. Za vrijeme prošloga rata, kad se gladovalo i jelo ono do čega si došao, neke su bolesti (kamenci, srce i sl.) bile gotovo iščezle. G. Duhamel rado iznosi sliku — uzvišena Beethovenova glazba svira se i ponavlja na gramofonskoj ploči, katkada usred buke, malo je tko sluša. Ono što bi trebalo podizati, postaje uobičajno, ne djeluje. Previše je čovjek naglo dobio. »Znanost ne treba nipošto osloboditi duhove prije negoli ukroti nagone... učinila nas je bogovima prije negoli smo postali ljudi.« (Jean Rostand).

A što ako se njene tekovine usmjere u protivnom pravcu?

Nismo mi prvi u povijesti

Teško je suzbiti nostalgiju za starim uzorima.

Mogli bismo se pitati gdje su filmovi o herojima duha, o nesebičnim ljudima? Doista, ima i takvih, ali su zasjenjeni množinom manje odgojnih. Na žalost, film je »rehabilitirao« neke osobe na koje su mladi nekada drukčije gledali. Evo neki od najopćenitijih starih primjera. Trijezno gledanje u povijesti rehabilitiralo je po

Ciceronu ocrnjenog Katilinu, ali film je otišao dalje: rehabilitiran je npr. i Paris i lijepa Helena. A to je učinjeno na štetu svijetlih likova: nesebičnog Hektora, na štetu vjerne Penelope i Andromahe. U umjetnosti je bilo pokušaja da se i Neron rehabilitira.

Mladi ljudi su izgubili nekoliko nekadašnjih uzora, ne dobivši u zamjenu druge tako vrijedne. Svoju potrebu za uzorima zadovoljavaju u odvažnom Tarzanu, Davy Crocketu, ali i u gangsterima James Bondu te u Clydu i Bonnie. Intimno se iživljuju u sebi svojstvenoj muzici i igri.

I današnjica nam pruža uzore na svakom koraku. Velik je primjer Albert Schweitzer, divan filantrop, liječnik među afričkim urođenicima, jedan od najvelebnijih čovječjih drama. Upornim radom postao je slavan učenjak (četiri doktorata) i umjetnik koji je postigao neslućene uspjehe (iz škole je bio upućen s pismom da je posve nesposoban za učenje). Za podizanje bolnice među urođenicima sredstva je sam namicao priređujući koncerte. Francuske kolonijalne vlasti, umjesto da ga pomažu, baciše ga u logor, ali tu je zablistao kao primjer nadljudske duševne snage. Velik, svojevrstan uzor je slijepa američka književnica Hellen Keller. Njezin primjer može oduševiti i najgladnije duše. Rijeka pozna visokog slijepog mladića. Ljudi mu često moraju pomoći kod prelaženja na ulici. Prikraćen veoma mnogo, očit je primjer duševne sabranosti i snage.

Hrvati uživaju glas vrsnih radnika. Širok je svijet, velika naša zemlja, prelijepa, prebogata za željne rada i znanja. Teže je naći rada nego pred 10-tak godina (novine su pisale o 7500 nepodignutih diploma na medicinskim fakultetima). Poteškoće su očite, ali za beamterski način zaposlenja. U drugu ruku mogućnosti za rad su silne, i to ne samo u turizmu. Naš čovjek je primjeran junak rada u svijetu. Njegova obdarenost korisnija bi bila kod kuće. Zašto da taj čovjek, kao Ružička, tek u inozemstvu postaje nobelovac?

Mladi primjere trebaju i vidjeti. — Primjeri najjače djeluju. Uvjeriti se da treba i da se isplati učiniti nešto i za sebe, premda i nije osigurano mjesto odmah nakon škole.

Obitelji trebaju savjeta. Savjeta trebaju svi roditelji s djecom. Mnogi se i pomažu između sebe. U nekim zemljama, kao u Francuskoj, tome poslužuje povezivanje obitelji u obiteljske zajednice. Velika korist može biti od dobre suradnje između škole i roditelja.

Osim redovitog školovanja ima više uspješnih načina da se u djeci pobudi smisao i volja za usavršavanjem, za solidnom izobrazbom, za zdravim duševnim i tjelesnim razvojem.

Valjane sklonosti mladih stiču se u povoljnom društvu, kakvo mogu pružiti: planinarstvo, različite gimnastičke družine, skupine narodne tehnike, ritmičke, folklorne, tamburaške, pjevačke, literarne i druge grupe. To preporučuju svi iskusni pedagozi i prijatelji mladeži. Oni na prvo mjesto stavljaju ljubav prema prirodi, njeno poznavanje. Dublje i ljepše knjige nema od Božje prirode, samo je treba znati čitati. Jedan samo izlet ili dobro putovanje u dobru društvu može biti odlučno za mlado stvorenje. Može naučiti istinu da je priroda najzdravije vrelo životne snage. Vidjeti pripremne radove mladih za neki planinarski slet (npr. onaj na Velebitu) obodruje i staro i mlado.

Isto tako je prijeko potrebno dobro upućivanje u vrijeme puberteta. O tome je župni ured u Bakru izdao izvrsnu knjižicu P. Dufoyera: »Kako sam došao na svijet«.

»Ojačajte svoje tijelo, svoje mišiće, usavršite svoj duh, izgradite svoju pamet i svoje srce, prihvatite svoju odgovornost u socijalnom životu — to je danas vaš glavni zadatak i najbolja priprema za plodnu i sretniju budućnost, koja je pred vama i u vašim je rukama!« poručuje mladima hrvatski dominikanac T. Zovko.

U ovim je bilješkama nabačen i problem ponašanja i golotinje. Katkada se čini da je nerješiv. Težak je. Ne da se odsječno odrediti, treba promatrati okolnosti. Uvoziti svaku novost iz tuđine ne mora biti korisno. Pred 50-tak godina je u evropskom vinogradarstvu skupo plaćena znatiželja s uvođenjem loze amerikanke.

To vrijedi i u modi, i u vladanju. Nije svaka strana kapa za našu glavu, barem ne dok glava ne naraste. Kako odrediti mjeru?

Iskusan čovjek znao je dati ovu uputu ženama:

»Ne, odijevajte (ponašajte) se tako ako ne biste otrpjeli da se druga žena tako odijeva (ponaša) pred vašim mužem. Može se primijeniti i na muškarce. Primijenjeno na djevojke i mladiće, glasilo bi:

»Ne odijevaj se i ne vladaj se tako, ako ne bi mogla otrpjeti da se druga djevojka (mladić) tako odijeva (ponaša) pred tvojim mladićem ili bratom (djevojkom ili sestrom).«

Sebi postaviti pitanje

Uspijemo li kod mladog stvorenja postići da znade trijezno sebe pitati i odgovoriti na takvo pitanje, postavljen je temelj za dobro ponašanje.

Međusobno optuživanje mlade i starije generacije nije pojava tek našeg vremena. Danas, u atomsko doba, ono je dobilo odgovarajući vid.

Svojom »ujedajućom« muzikom mladi, istina, ne žele nas ujedati, svojim bradama i frizurama ne žele prkositi, ali to ipak govori o bolnim disonancama, o raskoraku.

Poteškoće zbog sukoba generacija danas su velike i zabrinjavajuće, ali nema razloga beznađu.[2]

U okolnostima i zamkama koje na današnje mlade stavlja život već od djetinjstva, ne bi se snašlo nekadašnje osjetljivije stvorenje. Vrijeme je sa svojim novim zamkama i otrovima donijelo drukčije naravi i novija obrambena sredstva. I danas mladi imaju sjajnih uzora, samo za njih trebaju doznati. Potrebno je da im se ti uzori na suvremeni način približe.

Koliko mi kršćani u književnosti i filmu imamo vrijednih zaista umjetnički prikazanih djela? O nadljudskim misionarskim naporima i njihovu civilizatorskom djelu imamo tek blijede isječke u slovu, ilustraciji i štogod što sliči na film. Ljubitelji životinja svijeta saopćuju tu svoju ljubav prikazujući u filmu spasavanje i neznatnih životinja. To se prikazuje bez aluzije na to da u blizini ima možda ljudi koji stradaju ne manje nego one životinje. Jedan pogled na skupa groblja pasa i mačaka u blizini djece i ljudi u bijedi — pruža obilje građe za snažnu umjetničku obradu, i za satiru. To se međutim prikazuje na platnu samo kao zanimljivost, a ne kao primjer čovječjih zastranjivanja.

Ključ za »čitanje« života. Dozna li i prihvati li mlado stvorenje istinu da je ispred njega istim putem pred 2 tisuće godina išao kao čovjek utjelovljeni Spasitelj želeći sam glavom ljudima pokazati da se tim putem može sigurno ići, i da je On to zajamčio svojom riječju: »Ja sam Put, Istina i Život!« — mlado stvorenje znade što mu treba. Tada će saznati da se u životu sve mora iskupiti, zaraditi: zdravlje, mir i mjesto pod Suncem i da ti darovi dobivaju punu životnu vrijednost i ljepotu tek zasluženi. Ta škola života je nepogrešiva. Zato suštinski dio vrijednosti koju smo dobili s novim izdanjem Biblije, leži u Evanđelju i Poslanicama, tj. u životu i nauci Kristovoj i Crkve.

---

2 »... Ti moraš shvatiti da nam starci ne mogu ništa pružiti, i da je sve što znaju stupidna odbrana postojećeg stanja. Oni nam podmeću veronal prošlosti koji je i njih uspavao ...« (D. Kekanović: »Književnost i društvo«, Polet br. 23—68, izv.) Od riječi koje bilo kako povlađuju mladeži, kod koje se u minuloj godini po svijetu istaknula buntovnost, više nade u trajan uspjeh ulijevaju riječi onih koji — uz potrebno razumijevanje — mladom svijetu nastoje staviti pred oči punu istinu i zajedničku odgovornost. Takve riječi čuli smo prošle godine od Pavla VI i od de Gaullea. U Veritasu br. 1, str. 2—3/69 glavni urednik kaže: »Ja poričem da se mi stari i mladi, ne razumijemo. Mi samo nećemo jedni druge slušati. A onda mi vičemo na vas da ste bezobrazni, a vi na nas da smo sklerotični i gluhi. Zapravo, nije istina ni jedno ni drugo. Istina je samo da se na ovakav način ne možemo jedni drugima približiti ... Nismo mi zagovornici starih vremena, nego starih i vječnih vrlina... Ostaje samo jedan put da se spasimo: razumijevanje i ujedinjeni napori, a ne predbacivanja i omalovažavanja. Nije sve ludo što je staro, kao što nije sve pametno što je novo. Sve je u tom da se složimo u kriterijima istine i dobrote.«

Ljiljana MATKOVIĆ

BILJEŠKA IZ AMERIKE

Troje mladih Amerikanaca, koji su živo sudjelovali u diskusijama, što ih nije sprečavalo da budu katkada i vodiči, ponudilo se da nam pokažu nešto od New Yorka. Tako je nas petero, šestero, vrlo kozmopolitsko društvo, krenulo u potragu za dojmovima kojih nikada nije dosta, pogotovo na drugom kontinentu gdje se očekuje sve novo i drugačije.

Bilo je toplo veče i ušli smo u metro. Uvijek sam taj metro doživljavala kao neki simbol. Ovo prilično prljavo vozilo sa svojim drvenim peronima podsjeća na stare vlakove iz cowboyskih filmova. No kad krene, čovjeku postaje jasno da živi u planetarno doba. Brzina je strahovita a buka paklenska. Imala sam dojam da to šištanje i kloparanje prelazi broj decibela podnošljivih za ljudsko uho. Razgovarati je nemoguće. Ljudi svih rasa koji sjede, jedni sučelice drugima, leđima okrenuti prozoru, promatraju se hladno i bezlično. Dotle se kao na nekom pokvarenom televizoru izmjenjuju u prozorskim okvirima svakojaka svjetla i trake. Sredinom šeta policajac, igra se pendrekom bacajući ga u zrak i loveći ga vještim trzajem ruke. Čuli smo da su ove sigurnosne mjere poduzete nakon jednog zločina. U toj smo atmosferi svi izgledali krotko i poniženo. U svakom slučaju sumorno mjesto. Kao što se to već događa na sličnim mjestima, u metrou se upravo nameću misli o ljudskoj sudbini koje u pratnji infernalne buke točkova dobivaju svoju pravu težinu.

Pošto smo napustili metro, prošli smo kroz niz prolaza i izlaza gdje je trebalo ubaciti žetone da bi se mogla pokrenuti letva koja brani izlaženje. Nju treba naprosto gurnuti tijelom uz rizik da letvom koja nadolazi, jer one se vrte u krugu, udarimo nekoga tko žuri iza nas. U zadnji smo čas prošli kroz vrata koja su se polako, rekla bih stravično, zatvarala gurajući svakoga tko bi se našao na putu. Čini mi se da su čovječje kretnje nekako tragično-groteskne u svom nastojanju da sustignu automate. Napokon smo se ukrcali na ferry, brod koji saobraća između Manhattana i Richmonda. Na njemu se obično voze radnici koji rade u Richmondu, industrijskom dijelu New Yorka, a i svi oni koji žele vidjeti Kip slobode iz blizine i baciti pogled na najtipičniju panoramu grada. Stajali smo vani, udarani toplim vjetrom s Atlantika. Zadivljeno smo zurili u nebodere. Nekima je zastao dah. Ovako u noći, osvijetljeni treperavim svjetlima, bili su još dostojanstveniji, elegantniji i raznolikiji nego obično. Njihova golemost nije ni zastrašujuća ni monstruozna. Izbušeni tisućama prozora, nalik nekom jedinstvenom apstraktnom spomeniku, dizali su se prema nebu ispunjavajući svoje gledaoce tajanstvenom gordošću. Prisjetih se jedne Murtićeve slike. Bez starih pročelja i bez patine, arhitektura ovoga grada ipak privlači umjetnike kao što ih privlači svako izvorno tlo iz kojeg izrasta nešto svojstveno što može biti samo ovdje i nigdje drugdje. Polako smo se udaljivali. Prizor se mijenjao. Bivao je pitomiji. Eto nas već uz Kip slobode. Nisu svi znali da se taj kip uzdiže na otočiću. Zdepasta figura Slobode, bez obzira na svoju umjetničku vrijednost, puna je dinamičnosti koja možda proizlazi iz njene simbolike. Okamenjena sloboda! — uzdahnuo je jedan crni suputnik iz Dahomeya. Trenutno smo gledali u kip kao da slušamo neku himnu. Glasovi se više nisu čuli. Zamišljenost je prostrujala licima.

Vratili smo se istim putem bez zadržavanja. Naši su vodiči smatrali, makar je vrijeme odmaklo, da treba još nešto vidjeti. Poveli su nas u Greenwich-Villag čuvenu četvrt hipija. Sada ćemo dakle vlastitim očima vidjeti »nove idealiste« kako je hipije nazvao profesor Clark Kerr. Njima se bave, kao što je poznato, sociolozi, psiholozi, filozofi i ostali, stavljajući ih pod lupu svojih istraživanja kao neke rijetke kukce.

I tako smo se bez ikakva prelaza, koji bi ublažio naš susret s hipijima, našli u ulicama koje su vrvjele neobičnim ljudima. Išli smo polako, ogledavajući se na sve strane. Odsvakud su izvirali sa svojim dugim kosama, bizarnim nakitom, značkama, praporcima, resama, podsjećajući na stilove počam od Luja XIV. Tragičan karneval! Bez smijeha i suza. Zaleđena ozbiljnost. Tako dakle izgleda protest protiv društva gdje je proizvodnja i potrošnja glavno mjerilo vrijednosti. No da ironija bude veća, to se isto društvo pobrinulo da iskoristi njihovu atraktivnost u svoje prozaične svrhe: tu je dućan do dućana gdje se prodaje roba za potrebe

hipija ali naravno i za potrebe turista. Simboli jednog pokreta postaju na kraju ukrasi malograđanskih stanova. Ušli smo u jedan dućan. Tu ima toliko čudnih predmeta i stvarčica da se čovjek pita čemu sve to služi, ako uopće i treba da služi. Hipiji izgleda pate na detaljima. Kao da cijeli svijet žele razdrobiti u hiljade detalja. Pošli smo malo dublje u drugu prostoriju gdje su izložena djela psihedelične umjetnosti. Geometrijski ornamentalni oblici živih boja koji se miču i trepere pod reflektorom. Osvjetljenje reflektora mijenja boju od žute do crvene, od ljubičaste do plave. Zamorno za oči. Kao da ta svjetla žele razbuditi čovjeka iz letargije ravnodušnosti. Uspjeh je, naravno, problematičan. Malo podalje svaki pedalj zida pokriven plakatima, u stvari vrlo spretnim fotomontažama gdje se mogu razabrati lica poznatih ličnosti. Promatram ljude koji se ovdje kreću. Kao da su došli iz nekog drugačijeg svijeta gdje vladaju druga pravila i druge konvencije. Princip radosti, koji hipiji proklamiraju, nisam mogla primijetiti na ovim drogiranim bezizražajnim licima. Htjela sam što više toga vizuelno registrirati ali neprestano su mi se nametala neka pitanja. Odgovora nije bilo. Ni tumačenja. Jer upravo ono što je ovdje prikriveno za promatrače predstavlja srž.

Bilo je nečeg stravičnog u tom našem razgledavanju. Tko smo mi? Što nam daje pravo da hodamo ovuda uvjereni u svoju ispravnost? U čemu je razlika između njih i nas, ako je uopće moralno postavljati razliku mi-oni? Zar »uravnoteženi« malograđani koji svaki dan uredno idu na svoj posao nisu još više »drogirani« u svojoj ravnodušnosti nego ovi ovdje koji se prividnim nehajem, otuđeni više nego ikada, bore protiv otuđenosti u društvu obilja? Glupa su i naivna sva ta pitanja u vrtlogu trofeja, starinskih pohabanih odijela i suhog cvijeća.

Ušli smo u jednu knjižaru koja je otvorena čitavu noć. Mnoge knjižare Evrope mogle bi pozavidjeti ovoj. Knjige su sortirane po vrstama s jasnom naznakom: filozofija, umjetnost, povijest, teologija . . . Neobično obučeni ljudi mirno razgledavaju. Jedan je zastao s otvorenom knjigom i pilji nekamo u daljinu kao da ga je pročitana rečenica odvela u neke predjele vlastitih neistraženih misli. Oko vrata mu visi ogrlica. Malo podalje mladić i djevojka šutke i netremice gledaju jedno drugo.

Izašli smo iz tih ulica izmoreni i potišteni na neki čudan način. Netko je gotovo posrnuo ne vidjevši čovjeka kako leži na pločniku. Noga mu je bila povijena prljavim zavojem i ležeći na leđima ukočeno je zurio u nebo. Široka limuzina prohujala je pored nas. Iz luksuzne kuće poletjela je prazna boca tik uz naše glave. Ušli smo ponovo u metro. Policajac je šetkao sredinom s dva pištolja koja su mu visjela na bokovima. Igrao se pendrekom. Sklopila sam oči što od umora što od želje da se potpuno prepustim buci metroa. Voljela sam tu gotovo nesnosnu buku. Suštine ponekad postaju jasne a da ne znamo kako. Jednostavno i u trenutku.

Tomislav ANTUNOVIĆ

OTOK

Kad bi otok bio samo komad kamenitog kopna koje plače more sa svih strana, ali otok je kao i dijete udavljeno podno majčina skuta, kao prostrijeljeni galeb, kao odbačeno nahoče. Da! Otok je komad odsječenoga tijela tople obale, a naš otok? Naš je otok komad odsječenoga glada dalmatinskoga krša-domaja galebova i nas samih.

I sunce zimuje u njegovim uvalama, po liticama i u našim njedrima, a ljeti ispija i uvale i litice i naša njedra, a mi njega. Srčemo to sunce i vino ujedno i na dušak ispijamo dok se ne opijemo. Otrijezni nas večer i mjesečina koja se skriva u krošnjama maslina, u krošnjama rogača i pod krilima galebova. A onda izvlačimo utovljene mreže ne bi li sa dna izvukli kruh, onaj naš, sa sedam kora prepečen. Jer, na otoku je polja malo, a i zemlja plitka. I vode je malo i ona slana, a uvale su pretijesne za toliko more, za toliko sunce i za otočki dan.

Otočki dan je daleko dulji i otočki trud je daleko trudniji, a i otočke zmije su ljuće. Zato je i otočko vino, kažu, suza Isusova i krv Isusova, pa oni iz pakla uzdišu za tim, otočkim vinom, jer opija i samo opijeno suncem, jer siti zasićeno trudom, jer gasi zagasnuto kamenom i mukotrpljem. A otočko ulje je ulje za pomazanje.

Oblaci nad otokom su djevojački uzdasi za mladošću i daljinama, a morske utihe izravnati putovi kojima muška snaga odlazi i više se ne vraća. Odvajkada. Na otoku ostaju galebovi i uvale iščekivanja kojima se opasuje otok. Djevojačka ljubav, ona otočka, utaplja se u more, gnječi kao glava zmiji, skriva u duplja i škrape, ljubav na otoku je Kleopatrina zmija u njedrima. Otočki je život otočki i na kojugod stranu ne krene pučina presijeca sve putove u odlasku i guši u svojim dubinama navrele želje, koje kad izbace struje, sunce strvinasto ispija u samotnim uvalama i na oštrim grebenima. A more je umiljato na otočkim obalama pa ljubi i čkaklje noge i stegna, lepršavo u doželjenoj igri, dok se dubine ne prednu i kao polip potegne žrtvu, žrtava nikada zasitno. To more, koje je naša oranica, nepregledna ravnica, plodno i jalovo, ljubljeno i proklinjano, ali nikada omraženo. More, zbog kojeg su otoci oduvijek puni bijelih zastava i crnih marama.

A otočani... to smo mi, pripaljeni otokom i otočki. To smo mi vinogradari, uljari, mornari i ribari, prognanici — sunca i mora robovi. Slani i žedni, pripečeni i sirovi. Drugujemo s trudom koji nam dere hlače i nabija stegna dok se ne ukrute; drugujemo s kamenom kojeg glođemo i meljemo kao i on nas; drugujemo morem čije dubine prevrćemo kao utrobu, nekad u milovanju nekad u bijesu. Proklinjemo i kamen i more i ujedno ih ljubimo zaljubljeni u oboje do ušiju, jer bez njih ne možemo. Kamenom i morem smo othranjeni, ali nismo kameni, more nas je omekšalo u svojoj pjeni i svojim dubinama, a pučina i daljina nam udahnule životne sokove. Sjene rogača i zborovi cvrčaka udahnjuju nam dušu otoka. Plovimo uvalama, pučinama i dubinama, ukorijenjujemo ih u plitkim vrtačama i ogradama, penjemo se vlačicama, tim stepenicama koje smo ukopali u otočkoj izbočini i sa vrha gledamo preko zavale na kopno od kojega smo otrgnuti i govorimo: »Tamo preko...

Zato se ne čudite što napuštamo otok mi otočani, sunca robovi, i ne čudite se da za otokom čeznemo mi otočani odmetnici.

Moj otok, rodni otok je mal-maleno zrno u kolajni s tisuću bisera o vratu majke, čujte Hrvatska se zove, i najbliži je skutu njenom. I mostom su ga spojili, ali i s mostom svejedno je naš otok i dalje otok, a mi i dalje otočani.

Na tom mojem rodnom otoku je pet seoceta, kao pet prstiju na ruci, kao pet hrpica, kao pet gomila kamenja, od kojih je moje selo najmanje, i malobrojno. Većinom ženskinjad, starci i nejačad. Muževi šalju pisma iz svih luka svijeta, a mladost nečujno, reklo bi se, lupeški odbjegla u noć. Zavila se mrakom kao ogrtačem, da stid skriju i odmetništvo, da im tama pred suznim očima skrije tu hrpu nagomilanog kamenja, to seoce pločama popločeno, te kamene kućice s nakrivljenim otvorima koje kriju jedan mukotrpni seljački život iako je zemlje malo, tvrdi ribarski život iako je mora previše, jedan otočki život koji se razlikuje od sviju života na svijetu.

Zagrnuli su se mrakom u noći bez mjesečine, da ih ljubav ne svlada kad se još jednom okrenu od Duba za tom rodnom hrpom kamenja, da ne osjete stid, sram i bol ujedno; da psi ne zalaju za njima, da se magarci revanjem ne uzbude i pijetli ne zakukuriču prije zornice - djeca bi u kolijevkama probuđena zaplakala; i da se Žedno odjednom usred noći ne uzbudi.

Žedno, tako je imenovano moje mjestance na našem otoku. Žedno zato, jer smo uvijek žedni svega osim sunca i mora. U žeđi i sa žeđom je i utemeljeno kao mjesto gusarsko, kao gnijezdo uskočko, kao leglo osvetničko, koje se s Glavice pod brdom spustilo na obalu da opere raspucane noge i spere krv s nogavice. Kuće zbijene, kao da se podupiru jedna o drugu, ogledaju se u moru s kojim u mjesečnim noćima šaputaju o vječnoj ljubavi. Zakićene kamenim stepeništima, balaturama i kamenim klupama, a prozori im prepuni karanfila i bosiljka, koji žive od žeđi kao i djevojački pogledi.

Od rive odmah je strmasta strmina i kuće tamo podignute čine da je Žedno piramidasto. A na uskoj ravnini rive odvija se sav život Žednjana, onaj seljački i onaj ribarski, i onaj nedjeljni uz buće, uz stara mornarska pričanja, bolnu djevojačku pjesmu, koja je od svih otočkih bolova najbolnija. Na malom rtu bio je nekada samostan pustinjaka s crkvom. Danas je to crkva Svetog Križa u kojoj se pobožno mole Bogu Žednjani Gornji i Žednjani Donji. Uz crkvu su najljepši čempresi na otoku, a kažu i najstariji, koji se visoko dižu i svojom vitkošću kao da probijaju visine u nastojanju da zadrže oblake bremenite blagorodnom kišom — koja je blagodat za nas otočane. I da mjesečinu zakriju, koja ribu otjeruje, vječno u borbi s vjetrovima ne bi li sačuvali ustaloženi mir na otoku.

Borova šumica, iako kržljava i burama kljaštrena, najbolja je na otoku, i zato puna cvrčaka i zadržanih pogleda. Dva kamena stola, grubo otesana da se vrijeme utuče i želji udovolji, ni zimi nisu kameno hladni. Kažu, grije ih i ledena bura, takav je otočki kamen, takva je otočka bura i otočko more. A takvi smo i mi otočani koji spuštamo glavu kad se oglasi večernji zvon — zdravomarija — sa zvonika pustinjske crkve Svetoga Križa, s uzdahom da nam noćašnji mrak napuni mreže ribom.

Borova šumica — sastajalište otočana, nakon mise, za razgovor, za dogovor, nekada u danima ljetne pripeke, a danas? U crkvi sve više mjesta, a kroz šumicu se samo prođe. Kažu: nema onog što je nekad bilo. Pa ni onog truda više nema, koji je blagoslovom rađao. Od onog nekad ničega više nema. Nema,
Zaboga, da ne bi moj otok zbog toga opustio i potonuo.

MATEŠA ANTUN KUHAČEVIĆ
(1697 — 1772)

U I knjizi SENJSKOGA ZBORNIKA za 1965. godinu štampan je moj pregledni esej o zaslužnom Senjaninu, pjesniku, borcu i mučeniku za senjska municipalna i narodna prava, Mateši Antunu Kuhačeviću. U 1967. godini na dan 21. studenoga s puno odanosti i poštovanja sjećam se i ovom zgodom 270-godišnjice njegova rođenja. Kako je Kuhačević u svome vremenu od godine rođenja 1697. pa do godine smrti 1772. proveo u austrijskim tamnicama (istražni zatvor u Karlovcu, zatim u tamnici Spielberga i Schlossberga) nešto preko 25 godina, stoga se po pretrpljenim mukama i patnjama svrstao među narodne mučenike i po tom zaslužio vidno mjesto u burnoj historiji rodnoga grada Senja kao i u galeriji brojnih hrvatskih mučenika koji su i svoj život žrtvovali za izvojštenje prava svoga naroda. Za ono doba je bio Mateša Kuhačević neobičan čovjek, a u XVIII st. i jedini hrvatski pjesnik u regiji Hrvatskoga primorja kao i u hrvatskoj vojnoj Granici.

*

Mateša Kuhačević rođen je u Senju 21. studenoga 1697. godine u senjskoj patricijskoj obitelji. Po svršenom fakultetskom školovanju u Grazu i Beču posvetio se vojničkom zvanju i vršio je dužnost vojnoga suca. Službovao je na moru i kopnu, a bio je i zastupnik grada Senja i branitelj gradskih sloboština pred tuđinskim nasrtajima vojnih i civilnih lica. Energično se odupirao radikalnim vojnim reformama princa Hildburgshausena o uređenju hrvatske vojne Granice iz 1746. godine i provođenju nasilne germanizacije naših krajeva od njemačke vojske i nabusite tuđinske soldateske. Opći interesi grada Senja i njegovih građana pred zaštitom vojničke gradske i granične posade smatrao je svojom svetom patriotskom dužnošću i sinovskom odanošću, pa je tako i doveden u užu uzročnu vezu s poznatom historijskom brinjsko-ličkom bunom iz 1746. godine. To je navodno prouzrokovao njegov latinski spis »SYNOPTICA INFORMATIO...« o osudi novoga vojničkog ustrojstva primorske i karlovačke Granice što je imao biti predan samoj carici Mariii Tereziji. Zbog toga memorijala proveo je u tamnici 25 godina i u vremenu svoga tamnovanja, ako ne već i prije, postao je hrvatskim pjesnikom iznoseći subjektivno-intimne preokupacije načinom ugodne pjesničke naracije. Njegovu pjesničku ostavštinu izdao je 1878. godine, dakle skoro nakon 130 godina od godine nastanka Kuhačevićevih stihova, historik grada Senja i neumorni istraživač senjske prošlosti prof. Mile Magdić u jednoj omanjoj zbirci pjesama, uz popratne bilješke i o pjesniku Mateši Kuhačeviću. Tek poslije izdanja te posthumne zbirke pjesama nastao je življi interes književnih kritika i literarnih historika za tu izuzetnu historijsku ličnost, o kojoj se dotad znalo samo nešto malo iz Kukuljevićeva uzgrednog osvrta na pjesnika, borca i narodnoga mučenika Matešu Kuhačevića. Novije generacije svestranije ulaze u kritičku analizu Kuhačevićeva književnoga djela i u patriotska nastojanja toga vrloga Senjanina koji je smiono branio duh i smisao narodnoga jezika, samosvjesno prkosio vojničkoj silovitosti a svojim ustrajnim mučeništvom svrstao se u oduži niz nepoćudnih znanih i neznanih rebelijanata u rušenju moćnog austrijskog carstva.

Po svoj prilici, Mateša Kuhačević je postao pjesnikom u vremenu svog utamničenja od 1746—1772. godine. Ispjevao je 8 poslanica, po ondašnjem običaju hrvatske književnosti, i nekoliko drugih raznovrsnih pjesama u kojima se ističu sentencije moralna sadržaja, zatim češće parafraze iz Svetoga pisma i pogotovo pje-

sma »NARIKOVANJE ...« s izrazitom socijalnom aktualnosti i političko-etičkom problematikom. Istina, Kuhačevićev pjesnički opus nije tako opsežan, a možda niti toliko pjesnički vrijedan, ali on je bio osim toga i centralna ličnost svoga vremena i sredine u kojoj je živio i djelovao. Osim obrazovanih ljudi svoga vremena i zapaženih književnika dotad, kao što su bili Petar Zrinjski i Franjo Krsto Frankopan te Filip Grabovac koji su mučeništvom i osobnom žrtvom iskupili svoju smionu patriotsku svijest i time potvrdili vjernu odanost svome narodu, u taj krug poznatih i slavnih pjesnika-mučenika uvrstio se i Senjanin Mateša Antun Kuhačević. Njegove pjesničke poslanice ispjevane su hrvatskim jezikom prema formi starijih naših pjesama te vrste i ispunjene su zanimljivim subjektivnim refleksijama što je u onom vremenu nadilazilo ondašnju pjesničku konvencionalnu maniru. Kada se s toga stanovišta osvrćemo na njegovo pjesničko djelo, onda Kuhačević zaslužuje našu punu pažnju i time izazivlje naš neprestani i živi interes.

Svijest o značenju, važnosti i slavi rodnoga grada Senja, o čemu sve poetski govori u pjesmi »NARIKOVANJE ...« kao u nekoj zasebnoj poemi, pjesnik Mateša Kuhačević mogao je steći u samome gradu Senju. Drevna starost toga grada historijski je značajna i Senj se svrstava među najstarije naše hrvatske gradove. Nadalje, dominacija Senja u trgovinskoj razmjeni i učvršćivanju ekonomske politike u pomorskome pogledu bila je utjecajna ne samo za mletačko-senjskih ili uskočkih sukoba, već i ranije, i to u doba moćnih senjskih knezova Frankopana. Grad Senj je u vojničkome pogledu kao senjska kapetanija u doba kralja Matije Korvina, kao i nešto ranije, začetak hrvatske vojne Granice što je stoljećima pružala žilavi otpor najezdi i prodiranju silnih Turaka. Poslije Mletaka i ličkoga Kosinja, senjska se štamparija glagoljskih knjiga počasno smjestila i u svjetskoj i u hrvatskoj literarnoj historiografiji. Pavla Rittera Vitezovića pjesnik Mateša Kuhačević vrlo je dobro znao i njegova latinska i hrvatska djela poznavao. Zar Kuhačeviću, konačno, ponosna i prkosna Lenkovićeva Nehaj-gradina iz 1558. godine danomice nije nijemo pričala i zanosno šaputala o svoj vojničkoj slavi i dičnoj veličini njegova rodnoga grada Senja? Ako gledamo s tog aspekta, onda nam istinski Kuhačevićev patriotski osjećaj postaje razumljiv i opravdan, kad je s izvjesnom nevjericom u svojoj poemi »NARIKOVANJE ...« korio mlađu senjsku generaciju koja se više odala trgovini i pomodarstvu a zanemarivala vojničke vrline, pa u skladu s time kaže:

Kâ su od poštenja svemu gradu bila.«

ili malo dalje nastavlja u istome tonu:

»Ah! plače Senj na Senj da teže ne more,
Skroz Senj senjska slava poleti u more.
Bubnji se ne čuju, barjak se ne vije,
Zastave prez boje, dušmanin se smije.
Vojvode odoše, glavari pomriše,
Od Senja se drugo 'zvan ime ne piše.«

Zato im i poručuje da »Ta put, kî držite, jest put kî nij' pravi« pa ih dosljedno tome upućuje svojom pjesničkom intonacijom:

»Da prime stari put kot stari Senjani,
i pelje svoj žitak kot pravi kršćani.
S otim će građanom osvanut danica,
Pristupit će srića, uskrsnut pravica.
Grad će bit u prvoj od pohvale cini,
I pivat da se zlo u dobro promini.«
»Na mestu je Senj grad, gdi su njeg'va dila?

Po tim dvanaesteračkim stihovima stare hrvatske metrike Senjanin Mateša Kuhačević svrstava se u red patriotskih pjesnika, kakvi su ranije bili, prema duhu i potrebama vremena. On je u isto vrijeme i narodni mučenik jer je bit i Horacijevu parafraziranu pjesničku misao svojih stihova:

»Viteško je umrit dilo
Za pridragu domovinu
Je i takaj živit milo
Za nje branit slobošćinu.
Jedno i drugo dilo slavno,
Zberi ko ćeš, bit će hvalno.«

potvrdio tamničkim patnjama i žarkom domovinskom ljubavi. Njegova smiona obrana narodnoga jezika u doba sistematske germanizacije grada Senja i ostalih hrvatskih krajeva smatrana je tada buntovničkim aktom i bečka vlada ga je stoga uklonila iz njegove sredine i doživotno ga egzemplarno kaznila difamacijom i nepoštednim zatvorskim kaznama.

Mateša Kuhačević je duhom i jezikom hrvatski pjesnik i to jedini pjesnik grada Senja i šire okolice u XVIII stoljeću. Njegova je poezija očit primjer kontinuirane povezanosti hrvatskoga pjesništva u skopu pojedinih regionalnih lirika prema nacionalnoj literarno-poetskoj kompleksnosti. Skoro konstantno upotrebljava dvanaesterac, taj stih stare hrvatske metrike, i rimuje ga samo na kraju stiha. Isto tako upotrebljava i osmerački stih. Pjesnički jezik mu je pučki jezik pjesnika starije hrvatske književnosti uz čakavske karakteristike senjskoga žargona, što poetski biva ponekad prilično neusklađeno. U svojim pjesničkim formama Kuhačević je subjektivan i intiman, i za razliku od naše starije ljubavne lirike, on tadašnjom pjesničkom dikcijom iznosi s v o j e intimne životne doživljaje, što bi bilo za ono vrijeme nešto n o v o i primjerno, nešto kao samonikli i izuzetni pjesnički izraz individualnosti i romantičkoga subjektivizma u periodu literarnoga racionalizma.

Kada se s ovog kritičkog aspekta osvrćemo na pjesnika Matešu Kuhačevića, onda nam on postaje zanimljiviji, bliži i neposredniji te mu ne zamjeramo toliko zbog mjestimične neskladnosti u pjesničkoj dikciji, pokatkad u pomanjkanju poetske inventivnosti i intenzivnosti lirske emocije, te raznolikosti pjesničkoga sadržaja. Mateša Kuhačević je za svoje vrjeme i u svojoj sredini kao pjesnik svoj, subjektivan, intiman i neposredan u iznošenju socijalne i društvene problematike svoga grada i užega zavičaja, a to je za drugu polovinu XVIII st. bilo ne samo dostatno, nego je po tome i odskakao iznad ostalih hrvatskih pjesnika toga razdoblja.

Svoje slobodoumlje platio je dragocjenom osobnom žrtvom i po tom ušao u krug pjesnika-mučenika, kao što su bili: Silvio Pellico, Theodor Körner, Aleksandar Pötefi i dr., čija je umjetnička vrijednost poznata u svjetskoj književnosti.

Ovome članku svrha je samo podsjetiti na 270-godišnjicu rođenja pjesnika Mateše Antuna Kuhačevića. Po svojoj životnoj žrtvi i pjesničkom nastojanju treba da nam bude poznat, a po tom i pjesnički blizak, što je najmanje čime mu se i danas za sve njegove napore možemo bar donekle odužiti.

bk

Josip NAGY

ISTRA U NOVIJE DOBA

(Božo MILANOVIĆ: Hrvatski narodni preporod u Istri. Knjiga prva (1797—1882). Izdalo Istarsko društvo sv. Ćirila i Metoda, Pazin 1967.)

I

Istra, veliki poluotok trouglastog oblika, između Kvarnera i Tršćanskog zaljeva, pruža brojne mogućnosti naučnom istraživanju u različitom smjeru. Njezino je primorje gušće naseljeno od unutrašnjosti; na Ćićariji i Učkoj stanovništvo je najrjeđe. Od geološkog sastava znatno su ovisni oblici zemljišta. Istri i Liburni, vjerojatno ilirskog podrijetla, pa Japodi, ilirsko-keltska mješavina, poznata su plemena prethistorijskog doba. Brda, u kojima su stanovali prethistorijski stanovnici, narod zove *gradišće, gradine, gomile.* Jasnija postaje povijest Istre u 3. vijeku prije Kr., nakon dolaska Rimljana. U svom prodiranju na istok Rimljani su izgradili Akvileju. Istrani su to htjeli spriječiti i odatle se 177—178. g. razvila borba, koja se završila rimskim pokorenjem istarskih plemena, a Istra s Venecijom postala je tada rimska provincija. Iz jezika rimskih naseljenika u Istri razvila su se posebna romanska narječja, poznata pod imenom *istriotski* ili *istroromanski* jezik; neke njegove osobine održale su se u govorima pojedinih gradova, a nestale pod uplivom Slavena i Mlečana. Diobom rimskog carstva u zapadno i istočno Istra je pripala zapadnom, neko doba bila je dio Odoakrove države, zatim u vlasti istočnih Gota, pa za punih 200 godina u vlasti Bizanta. Već u 1. vijeku počelo se u Istri širiti Kršćanstvo, a doskora su, pod metropolitima u Akvileji i Gradežu, bile osnovane biskupije u Trstu, Kopru, Poreču i Puli. Hrvati s istoka a Slovenci sa sjevera prodirali su u Istru potkraj 6. i na početku 7. vijeka. Konstantin Porfirogenet u 10. v, označuje Istru kao bizantski temat s primjedbom, da je hrvatska država u polovici ovog vijeka sezala na krajnjem zapadu do granice Istre, do Albone (Labina). Privremeno u vlasti Langobarda, pa opet Bizanta, za Karla Velikoga priznaje franačku vlast, postaje franačka grofovija, kasnije dio furlanske markgrofovije i, skupa s ovom markgrofovijom, sjedinjuje se s Bavarskom. Odijeljena od nje postaje, u svom daljem historijskom razvoju, lenski posjed vojvoda od raznih kuća pa i akvilejskih patrijarha. Dok su njezini gospodari ratovali po Njemačkoj, primorski su gradovi Istre razvijali svoju trgovinu, sklapali ugovore s gradovima na jednoj i drugoj obali Jadrana, tako s Trogirom, Splitom i Dubrovnikom. Savez primorskih gradova, koji se, u nastavku toga, imao obrazovati, dao je povod sukoba s Venecijom. Ona je najprije pokorila mnoge evropske gradove, a početkom 15. privukla pod svoju vlast čitavu markgrofoviju Istru. Sredinom 15. vijeka akvilejski je patrijarhat izgubio svoju vlast nad Istrom, a do kraja 18. ona je, osim onog dijela, koji su držali Habsburgovci, dospjela pod vlast Venecije. Kad je ova mirom u Campoformiju od 17. X 1797. prestala postojati kao republika, Napoleon je mletačke posjede u Istri ustupio Austriji.

Do riječi dolazi sada Msgr. Božo Milanović.

Rođen u selu Kringi blizu Pazina 10. X 1890. od seljačkih roditelja, nakon mature položene s odlikom na prvoj hrvatskoj gimnaziji u Pazinu, Milanović studira bogoslovlje u centralnom sjemeništu u Gorici, kasnije ga upotpunjava na teološkom fakultetu u Beču. Zaređen za svećenika 1914. g. u Trstu, postaje kapelan u Pićnu, sjedištu bivše pićanske biskupije, zatim upravitelj župe u svom rodnom mjestu, kapelan župe sv. Ivana u Trstu, pa slovenski kapelan kod sv. Antuna Novog u Trstu. U Pazinu, kamo se 1946. g. preselio iz Trsta, djeluje kao ravnatelj malog i velikog sjemeništa, sjemenišne gimnazije i kao rektor Visoke teološke škole. G. 1947. imenovan je začasnim kanonikom porečko-puljske biskupije, a g. 1958. prelatom Njegove Svetosti pape Pija XII.

Istakao se kao književni, filozofski i teološki radnik, odličan borac za katolička načela, pobornik katoličke akcije i promicatelj odgojnog i prosvjetnog rada u narodu, kao skrbnik, propagator i odgojitelj svećeničkog podmlatka, kao neustrašivi nacionalni borac za prava hrvatskog naroda u Istri.

Kao bogoslov objavio je u »Hrvatskoj straži« 1913. g. raspravu »Gibanje materije i opstojnost Boga«, kao student bečkog teološkog fakulteta napisao doktorsku disertaciju »De vitiis caritati oppositis« prema nauci sv. Tome i Alfonza Liguorija, kao predavač na pazinskoj gimnaziji i bogosloviji sastavio filozofske

udžbenike: Logika i noetika, Ontologija, Kozmologija, Eksperimentalna psihologija, Metafizička psihologija, Teodiceja, Etika i Povijest filozofije i socijalna filozofija. Nakon smrti biskupa Jurja Dobrile (1882. g.) priredio je sva kasnija izdanja njegova popularnog molitvenika »Oče budi volja Tvoja«. G. 1924. osnovao je Milanović »Društvo sv. Mohora za Istru«, koje je kasnije promijenilo svoje ime u »Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda« a on mu je predsjednik. U svom radu za vjeru i dom odlučno je pošao stopama biskupa Dobrile, najidealnijeg i najpožrtvovanijeg pobornika za prava hrvatskoga naroda u Istri.

Za ove zasluge bogoslovni fakultet u Zagrebu podijelio je Msgru Boži Milanoviću 25. IV 1962., prilikom navršene 70. godine, čast doktora bogoslovlja »honoris causa«.

II

Jedan od razloga za ovu plemenitu odluku Bogoslovskog fakulteta bilo je Milanovićevo djelo »Istra u osvitu narodnog preporoda. 1797—1860.«. koje je izdalo Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu 1960. g. Iako u skromnoj opremi, umnoženo ciklostilom, pobudilo je mnogo pažnje kod svih onih, koji se zanimaju za Istru, za njezinu ulogu u državi, u kojoj se je nalazila u 19. vijeku, pa za njezinu povezanost s nekim svjetskim zbivanjima. Knjiga, o kojoj je sada riječ, dotjerano je izdanje spomenutog djela s dodatkom »Biskup Dobrila i njegovo doba (1861—1882)« u drugom dijelu.

Prije Milanovića uvid u prošlost Istre pružala su djela na talijanskom jeziku Amatija i Lucianija, Benussija, Franchettija i Combija, na njemačkom 10. svezak skupnog djela »Die Osterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild«, a na hrvatskom »Povijest Istre« Dane Grubera, koju je s dodatkom Vjekoslava Spinčića »Narodni preporod u Istri«, izdalo 1924. g. društvo »Braća hrvatskoga zmaja«. Pored ove i slične literature, članaka i priloga u časopisima i novinama autor je upotrijebio i kritički proučio ono što su u novije doba donijeli Jadranski zbornik, Historijski zbornik, Riječka revija, Istarski zbornik (Kopar), Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci i dr., a nije pustio s vida ni odgovarajući arhivski i ostali pisani materijal.

U prvom dijelu svoje knjige Milanović opisuje događaje i prilike u Istri nakon 1797. g., kad je Austrija svom dijelu Istre priključila mletački, nakon mira u Požunu (Bratislavi) 1805. g., kad je Istra bila ustupljena Napoleonu I. a on je priključio »Kraljevini Italiji«. 1808. g. imenovao je Napoleon maršala Bessièresa vojvodom Istre, a nakon rata 1809. g. spojio čitavu Istru s Trstom i Goricom pod nazivom »Intendenza d'Istria«, jednu od sedam »Ilirskih pokrajina francuskog carstva«. Čitavu Istru zauzela je Austrija 1813. g. i ona je od Bečkog kongresa 1815. do kraja Prvog svjetskog rata 1918. g. bila sastavni dio Austrijske monarhije.

U vezi s događajima 1797. g. podsjeća Milanović (kao i Gruber na str. 250) da je već pred stotinu godina austrijski car dokazivao mletačkoj vladi da on ima pravo i na zapadnu Istru, jer da ona pripada kraljevini Hrvatskoj, koja da ju je izgubila samo silom oružja, a Hrvatska da spada među zemlje njegove krune. Mlečani su, nastavlja, teško žalili za Istrom, dok Hrvati i Slovenci u bivšoj mletačkoj Istri nijesu imali što žaliti za Venecijom. Zbog narodnosti nije Venecija nikoga progonila, dapače, štitila je trećorece glagoljaše i staroslavenski (»ilirski«) jezik u službi Božjoj. Sami talijanski historičari, pa i istarski iredentisti, kažu da se nije brinula za napredak svojih državljana. Za to navodi Milanović nekoliko potvrda. Francuzi su u Iliriji uvodili francuske zakone; u školi se pored narodnog jezika učio i francuski. Kako je redovita valuta bio francuski franak, tako se u Istri još i danas umjesto »platiti porez« kaže kadšto »platiti franjke«. U borbama austrijskih četa protiv Francuza u Iliriji 1813. g. istakao se istarski Hrvat Josip Lazarić, rodom iz Mošćenica, nastanjen u Trstu. U stvari u Istri se nisu borili Austrijanci protiv Francuza, nego Hrvati iz Hrvatske i Istre protiv Talijana pod francuskim vodstvom. Iako su se borili za Austriju, hrvatski su seljaci shvatili tu borbu kao svoju narodnu i o njoj s ponosom sačuvali uspomenu kroz sto i više godina. Austrijska je vlada kasnije zaboravila tu uslugu, a talijanski su pisci i povjesničari prelazili šutke preko te činjenice.

God. 1814. bilo je uspostavljeno »Ilirsko primorje«, 1816. austrijsko »Ilirsko kraljevstvo«, koje se, iako je ostalo samo na papiru, službeno spominjalo još god. 1848. Zanimljive su tadanje crkvene prilike, koje Milanović potanko, vrlo savjesno

i poučno opisuje u drugom poglavlju. Tršćanski biskup Matej Ravnihar (1832—1845) po svojim vezama sa slavistima svog doba: Bartolomejem Kopitarom, unijatskim svećenikom Mihajlom Bobrovskim, s kojim se upoznao u Ljubljani, i s drugima, spominje se u povijesti slavenske filozofije. Tadanji svećenici (str. 72—74) isticali su se u književnom radu ili u drugom djelovanju za dobro naroda. Prikazom borbe za glagoljicu u Velom Lošinju i propasti glagoljice u Istri (79—83) upotpunjuje članak Marije Murka o slavenskoj liturgiji na Jadranu u časopisu »Österreichische Rundschau« II, 1905. g., koji je u svoje doba izazvao mnogo pažnje. Danas postoje za to pitanje novi vidici, noviji podaci i opširnija literatura.

S obzirom na škole i prosvjetu napominje Milanović da je za vrijeme Ilirije general Marmont nastojao obnoviti čitav školski sistem. Uspjeha nije bilo, pa se poslije propasti Ilirije moralo školstvo iznova osnovati i polako dizati. Za otvaranje hrvatskih i slovenskih osnovnih škola posebnih je zasluga stekao tršćanski namjesnik grof Stadion. Hrvatske, slovenske i talijanske školske knjige, većinom prevedene iz njemačkih ili priređene po njima, tiskale su se u Trstu. Među njima »Mali Katekizam« 1845, a 1852. i 1854. »Ilirska slovnica za početne učionice«, Ilirca, krčkog svećenika Franje Volarića, za koje je bio upotrijebljen Gajev pravopis. U tadanjim listovima »L'Istria«, »Popolano« i »L'Eco di Fiume« protiv hrvatskih škola oštro su pisali dr Giuseppe Constantini iz Rovinja i Carlo De Franceschi iz Gologorice, a odlučno su ih branili biskup Dobrila i Frano Volarić. Borba za hrvatske škole u Istri potrajala je i u prvoj polovici 20. stoljeća.

Da hrvatsko i slovensko pučanstvo Istre znatno nadilazi talijansko, opazili su već stariji poznavaoci Istre, među njima Francuz Charles Yriarte (1832—1898), putopisac, slikar, raznolik pisac, čovjek pustolovne naravi, koga privlače ratovi i pobune. O Istri je riječ u njegovu krasno opremljenom djelu *»Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro« (1878)*, u kome su sabrani njegovi članci o Istri i Dalmaciji, objavljeni u *»Tour du Monde«* 1875. i 1867. g. pošto je ove zemlje proputovao 1874. g. Neki od ovih članaka objavljeni su u talijanskom prijevodu već 1875. g. Yriarte tvrdi da Hrvati i Slovenci predstavljaju više od dvije trećine istarskog pučanstva i za to se poziva na austrijskog državnika i statističara baruna Karla Czoerniga (1804—1889), koji je od 1841. g. izdavao svoje »Tafeln der Statistik der österreichischen Monarchie«, a 1855—1857. g. veliku etnografsku kartu austrijske monarhije. Za Czoerniga kaže Yriarte da etnografiju austrijske monarhije obrađuje onako kao što je glasoviti francuski historik, isusovac Jean-Nicolas Loriqust (1767—1845) ocrtao francusku povijest u djelu *»Histoire de France«*. U opaskama u talijanskim prijevodima Czoernigu, s obzirom na odnos pučanstva u Istri, stavlja se nasuprot iredentistu Combija, a Yriartu se zamjera što je izrazito naklonjen Slavenima.

Ne samo filozofi nego i drugi, koji su se susreli sa šarenilom govora u Istri, bit će zahvalni Milanoviću za njegovu sažetu karakteristiku tog govora. On kaže: »Po narječju je Istra od starine čakavska pokrajina ... Uglavnom možemo po govoru razdijeliti hrvatsko istarsko pučanstvo na tri dijela: na čiste čakavce, štokavske čakavce i kajkavce. Čisto čakavski govori se u srednoj i istočnoj Istri, na Labinštini i istarskim otocima. Staro čakavsko narječje u Kastavštini, kao i na istarskim kvarnerskim otocima, prilično je različito od onog u srednjoj Istri. Štokavska čakovština, i to ikavska, raširena je na Poreštini i Puljštini, a donekle i u Bujštini. Najsličnije hrvatskom književnom jeziku govori se u Peroju, Premanturi i Valturi. Kajkavsko je narječje rašireno u sjevernom dijelu Istre, u buzetskoj općini i u jednom dijelu Ćićarije. Njihovo je narječje ipak takvo da očigledno ide u hrvatski, a ne u slovenski jezik«. U tome je sadržana jezgra brojnih, zanimljivih problema koji stoje pred dijalektologijom, kao vremenski dodir čakavaca s kajkavcima, zatim sa štokavcima, riječi iz tzv. dalmatskog jezika u čakavskom, romanizmi koji su u nj dospjeli u doba mletačke okupacije područja na kome se njime govori itd.

Isto su tako zanimljivi podaci o životu i običajima istarskog pučanstva, o domu i obitelji, ženidbenim običajima, običajima kod pogreba i prigodom različitih blagdana, o pobratimstvu, pjesmama i pričama. Nazivi kao »baladur«, u Rječniku Jugoslav. akad. »balador« i »balatura«, zidom ograđen i često cvijećem ukrašen prostor iznad kamenitih vrata po kojima se ulazi u kuću, »fanat«, općinski sluga, »gograna«, »kamižolina«, u akad. rječniku »kamižola«, prsluk, »nagažati«, vesti, »patronat«, crkveni god, »škafun«, rub čarapa, u akad. rječniku cijev u trublje, i drugi — dobro će doći upotpunjenju ovog rječnika.

Opširno, vrlo detaljno i zanimljivo opisuje Milanović političke borbe, razvoj talijanskog nacionalizma i iredentizma, doba revolucije i buđenje narodne svijesti

kod Hrvata, Sjećanje na Veneciju, na Napoleonovu »Kraljevinu Italiju« bilo je kod istarskih Talijana živo za više decenija kasnije, ali »pjesnički« osjećaji bili su često slabiji od gospodarskih razloga. Iredentizmu u Trstu nisu se lako priklanjali tamošnji Talijani. »Od onih intelektualaca koji su prvi počeli među njima širiti talijanski nacionalizam, niti jedan nije bio Tršćanin, nego su svi bili doseljenici iz Italije« (str. 140). U talijanski iredentizam nije zapao ni tršćanski odvjetnik dr Petar Kandler (1804—1872), marljivi istraživač istarske povijesti, koji je, poput većine Tršćana a ponajviše iz gospodarskih razloga, ostao uvijek vjeran Austriji. Iako ne uvijek, bio je prilično objektivan prema Slavenima, spominjao da treba poštivati svačiju narodnost i zagovarao autonomiju Trsta. Ograničenje slovenske škole, težnje nedosljedne austrijske vlade za ponjemčivanjem Trsta, koje nije imalo izgled na uspjeh, na jednoj strani, a na drugoj mnogobrojne talijanske škole, koje je dozvoljavala Talijanima, s čime se, na mahove, nije slagao namjesnik u Trstu grof Franjo Sladion, bile su voda na mlin iredentizmu da nakon 1866. g. zasjeni tršćanski autonomizam.

A prije toga talijanski državnik, realista Camillo Benso Cavour (1810—1861) govoreći 20. X 1848. u sardinskoj komori u Austriji, spomenuo je da u njoj postoji brojna, energična i odvažna, ali potištena slavenska rasa (»razza«); u nedalekoj budućnosti ona će održati pobjedu. Velik slavenski pokret nadahnuo je prvi pjesnik ovog vijeka Adam Mickiewicz, a to treba da potakne Talijane da polažu sve svoje nade u sudbinu ovih naroda. Osvrnuo se na Jelačićev pothvat i dodao da hrvatski stijeg nije, kako bi neki htjeli, stijeg reakcije i despotizma. Glavnu točku svog programa, oslobođenje i ujedinjenje Italije, Cavour nije smatrao da bi mogla provesti sama Italija, pa nije ni prihvaćao lozinku oslobodilačkih boraca 1848. g. »L'Italia farà da se«; tražio je naklonost i pomoć zapadnih država, Sardiniju uputio u Krimski rat i na Pariskom kongresu 1856., usprkos protivljenju Austrije, iznio talijansko pitanje i ocrtao nepovoljne prilike, koje postojahu u zaposjednutim talijanskim državama, i slabe strane vlada tih država. Uspio je: Francuska je oduzela Austriji Lombardiju i predala je Sardiniji; 1861. g. Viktor Emanuel bio je proglašen za talijanskog kralja. Izvan kraljevine ostadoše Venecija i Rim. Ta su pitanja imali riješiti Cavourovi nasljednici I pored poraza kod Custozze i Visa pobjeda Prusije nad Austrijom 1866. g. i Napoleon III pripojili su Veneciju Italiji, a 1870., kad se, za prusko-francuskog rata, francuska vojska povukla iz Rima, Italija je stekla Rim s ostacima papinske države.

Nekako pet godina nakon Cavourove smrti talijanski iredentizam unosi u svoj program da Italija stekne Trentin i cijele oblasti Julijske Venecije, naime austrijskog primorja s Istrom, da ga kasnije proširi na Rijeku i Dalmaciju. Idealističnim duhom talijanskog *Risorgimenta* više je zadojen dalmatinski pokret šezdesetih godina za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom nego oni istarski talijanski zastupnici u bečkom parlamentu kad su zapodjeli borbu protiv službenog priznanja hrvatskog i slovenskog jezika u Istri i suzbijali narodnu svijest i hrvatsku misao koja je prodirala u Istru. Ali, hoćeš-nećeš, i pored svakojakih zapreka i u zemlji i izvan nje, narodni se preporod razvijao u prvom redu javnim djelovanjem biskupa dra Jurja Dobrile, kome Milanović posvećuje vrlo zanimljiv i poučan drugi dio svoje knjige.

III

Sin siromašnih seljačkih roditelja, školovan kod franjevaca u Pazinu i Karlovcu, nakon dovršene filozofije i bogoslovlja u goričkom sjemeništu Juraj Dobrila (1812—1882) zaređen je 11. IX 1837. Na višim bogoslovskim naukama u bečkom Augustineumu, gdje je stekao čast doktora teologije, upoznaje se sa Strossmayerom, s kim se sastaje na Vatikanskom saboru — Dobrilina povijest toga sabora ostala je u rukopisu — i na liječenju u Rogaškoj Slatini. Kapelan, vjeroučitelj i upravitelj djevojačke pučke škole, profesor i ravnatelj biskupskog sjemeništa, kanonik i župnik stolne crkve sv. Justa u Trstu, g. 1858. postaje biskup porečko-puljske biskupije, a nakon 17 godina tršćansko-koparske. Vjerski potpuno prožet, plemenit, skroman, požrtvovan, obilno načitan i radin, svestrano djeluje na pastoralnom i dobrotvornom polju. S ovim je radom harmonički spojen onaj koji je razvio kao član istarskoga pokrajinskog sabora u Kopru (1861—1868) i carevinskog vijeća u Beču (1861—1873). »Naša sloga«, koju je osnovao 1870. g., bila je, kako kaže Milanović, »prekretnica između sna i buđenja« istarskih Hrvata. Mogao je biti oduševljen Slaven kad je bio svjestan Hrvat, pa prirodno prijatelj glagoljice i zagovaratelj hrvatskog jezika u bogoslužju. Iako je u više navrata isticao svoju ljubav prema Talijanima, podjedno je napominjao da Hrvate podupire, jer njima u Istri treba više njegove pomoći nego Talijanima.

Dobrili u Istri i u Beču, a i drugima koji su se isticali u radu za prava i interese istarskih Hrvata, protivnici su rado zamjerali da su »panslavisti«, a da se nijesu sjetili da tzv. panslavizam polazi od pretpostavke da etnička cjelina slavenskih naroda stoji nasuprot drugim etničkim skupinama, germanskoj i romanskoj. Kad iz suradnje na književnom i kulturnom polju prelazi na političko i zalaže se za obrazovanje velike slavenske države, u kojoj bi se našli na okupu svi Slaveni, obično ne zaboravlja njihovu autonomiju. Kako bi se s tim slagao talijanski program o »autonomiji« Dalmacije i drugih krajeva na istočnoj obali Jadrana i rečenica u tom programu: *Slavi sempre, Croati giammai?* Zar talijansko-slavenske autonomije bez Hrvata? Jamačno, za ovakvo maglovito maštanje, ako nije bila smišljena namjera, nisu bili ni Juraj Dobrila ni Dinko Vitezić u Istri, a ni Miho Klaić, Miho Pavlinović, Natko Nodilo, Gajo Bulat, Kosta Vojnović u Dalmaciji.

Malo iza Dobriline smrti (13. I. 1882) pisao je Fr. Rački Strossmayeru 4. II: »Poslije smrti biskupa Dobrile list »Sloga« je u čestoj neprilici, pa on je ipak neophodno nuždan, da se narodna svijest u Istri budi . . . Siromah Dobrila radio je koliko je mogao.« Te godine izdao je Cvjetko Rubetić knjižicu: Vjekopis dra Jurja Dobrile, biskupa tršćansko-koparskog, prije porečko-puljskoga. (Pučka knjižnica izdana Društvom Svetojeronimskim. Knjiga XLVII. Zagreb 1882) »Narodne Novine« pisale su o njemu 23. i 24. siječnja 1882. Biskupov životopis sa slikom nalazimo u »Albumu zaslužnih Hrvata XIX stoljeća« Milana Grlovića sv. 1. Zagreb 1898—1900. Mnogo nova i zanimljiva daje knjiga A. Kalca, Biskup dr Juraj Dobrila. — Spomenknjiga stogodišnjice njegova rođenja. Pazin 1912. S jednog sastanka biskupovih znanaca i poštovalaca u Zagrebu povodom četrdesetgodišnjice njegove smrti niknuo je podlistak u »Obzoru« od 13. siječnja 1922. i moj članak u »Jugoslavenskoj Njivi« god. VI (1922) 141—143. Vrlo poučan je članak N. Žica »Biskup Dobrila u istarskom saboru« u Hrvatskoj straži 1936. g. (posebni otisak). Sve ovo, a i ostalo što je napisano o Dobrili, Milanović je upotrijebio na vrlo zgodan način tako da u broju onih zaslužnih svećenika, bez kojih se ne može zamisliti političko i kulturno stremljenje Hrvata u 19. vijeku, uz Miju Pavlinovića, Franju Račkoga, Petra Studenca, Josipa Jurja Strossmayera, Ivana Krstitelja Tkalčića pa sve do don Frane Bulića, biskup Dobrila zauzimlje vrlo uvaženo mjesto.

Hrvatski narodni preporod u Istri ima, prirodno, u prvom redu onaj značaj koji mu daju prilike sredine u kojoj je nastao i razvijao se. Njegova ga obilježja povezuju s pokretom u Dalmaciji. Jedan od glavnih istarskih narodnih radnika dr Dinko Vitezić, rođen u Vrbniku na otoku Krku (1822—1904), proživio je više godina u Zadru, surađivao s Klaićem i Pavlinovićem, bio jedan od prvih osnivača zadarskog »Narodnog lista« (u početku »Nazionala«), niz godina predsjednik »Družbe sv. Ćirila i Metoda«. Zastupnik Istre u bečkom parlamentu punih 18 godina odlučno se zalagao za prava Hrvata u Istri i za unapređenje njezinih gospodarskih interesa. Na nj nije zaboravio »Jubilarni broj Narodnog lista 1862—1912« (str. 62).

Jadranski smještaj Istre i Dalmacije nije mogao, prirodno, da ne zasjeni raspoloženje i težnje naroda kad je prestalo vladanje Mletačke republike. Nekadašnja Mletačka Dalmacija izjavila se jednodušno za sjedinjenje s Hrvatskom. Takvo, ili slično raspoloženje, u Istri se imalo tek izgraditi. Kojekakve diplomatske kombinacije o stvaranju posrednih država na Jadranu ostale su mrtvo slovo na papiru. Za habsburških vladara Franje I, Ferdinanda V i Franje Josipa I pomanjkanje nutarnjeg jedinstva, otuđivanje naroda, težnja k samoodređenju i, s tim u vezi, nepovjerenje u centralnu vladu i centrifugalno strujanje bilo je jače od svakog carskog apsolutizma i Metternichovih policijskih sistema. Ustavne i državnopravne neizvjesnosti pa i nejasnoća o zajedničkoj državnoj prošlosti kao i onoj, koja se tek imala obrazovati, položaj sabora u jednoj i drugoj pokrajini, onemogućenje veza između samih sabora, prednost sad njemačkog, sad talijanskog, sad madžarskog jezika nad drugima i još koješta tome slično, bilo je, i prije 1914. godine, u više navrata, označeno kao opasno i besmisleno. A za posljednjih pedeset godina, nauka se time bavi kao elementima u procesu raspadanja habsburške monarhije.

Obrađivanje narodnih pokreta u krugu ove monarhije vrlo je dragocjeno. Knjiga Msgra Milanovića vrlo je lijep prilog. Priželjkujemo njezin drugi dio.

Mijo ŠKVORC

»PERSONA« INGMARA BERGMANA

Filmsko ogledalo obezboženog svijeta

»Da nisam raskinuo s religijom, mnogo bih lakše živio ... Doživio sam nešto slično (kao Sartre). Kad su se teški religiozni zastori uklonili ispred mene, nestalo je i smetnji za pisanje. Oslobodio sam se prije svega straha da budem suvremen i moderan ...«

Ispovijest režisera *Ingmara Bergmana*, pedesetogodišnjeg pastorova sina, ne probija toliko iz polarne švedske noći, koliko iz umjetnikove izmučene duše. Pred tom su se dušom često njihali zlokobni zastori — već u djetinjstvu. »Bio je to neki crni zastor najobičnijeg tipa (priznaje u Cahiers du cinéma) i nalazio se u mojoj dječjoj sobi. Promatrao sam ga u zoru i predvečer, kad sve oživljuje i postaje pomalo stravično ... Na samoj toj površini nalazile su se stvari: ni ljudi ni životinje, ni glave ni lica, nego stvari za koje nemamo imena ... One su bile nemilosrdne, neumoljive, stravične ...«

Bergmanov veliki film »*Persona*«, djelo zrele i logične inspiracije, kao da je ispred režiserove duše strgnuo posljednji zastor. Uklonivši iz svijeta i srca religiju, ugledao je tamni bezdan. Osjetio je da propada sa svime i svakim u ponor bezimen i sulud, kome glumica Elizabeta pronalazi ime i značenje: »Ništa!«

Ovaj crnobijeli film treba studirati kao i apokaliptičke filmove Antonionija i Fellinija, Godarda i Leloucha, Bunuela i Bardema, Bressona i Dreyera ... Sve su to zorne snimke koje demaskiraju naše vrijeme; krikovi koji probijaju iz suvremene savjesti što se guši u prostoru bez milosti; analize povijesti koja se gubi na bespuću bez orijentacije.

Bergman je heideggerovski tjeskobno doživio sunovraćanje svijeta u ateizam. Gleda gotovo prestrašen kako je povijesni trenutak obezbožen. Ne hrani se više hedonističkim ni oniričkim iluzijama bezboštva. Udaljavanje Boga sa svijeta nije za Bergmana oslobođenje, piše Guido Aristarco. To je smrtonosno napuštanje svijeta sa strane Boga. To je trijumf očaja nad životom i jasan dokaz da su svi napori čovjekovi besmisleni. »Više ne vjerujemo u Boga«, govori jedna ličnost u nekom starijem Bergmanovu filmu. »U tom slučaju, nastavlja, nema više izlaza!«

Film »Persona« dovršava umjetnikove strašne misli o čovjeku i njegovu usudu. Na »burzi umjetnosti« ovo djelo kotira prilično visoko. Kao poruka iskrene duše koja shvaća obezboženi i raščovječeni svijet oko sebe, »Persona« je »filmsko vjerno ogledalo« našeg trenutka. Kao posljednja karika u lancu »bergmanovske apokalipse« ovaj film šutljivije od »Šutnje« prešućuje Boga i besmislom pečati tragiku opstanka.

Treba ići redom.

Sadržaj

Dvadeset i sedmi Bergmanov film, rađen kao i svi pređašnji u crnobijeloj tehnici, nosi kao vlastito ime klasičnu riječ *Persona*. U dobrom latinskom (pa i kazališnom) rječniku ta riječ znači — maska. Nije li doista sav splet i dekor drame, nisu li sve scene između dvije žene isprepletene sudbinom, nije li sav bjelodani tekst i sav podtekst, koji se javlja iz monologa, šutnje, suvremeno utkanih predmeta i simbola, naznaka i poruka, samo — maska? Što je Bergman htio izreći najmodernijim govorom, jezikom »ikonografske« civilizacije, simbolima hermetične i psihoanalitične metodike, svim ljudima koji su i sebi i drugima »persone«, ali ne u značenju »osobe i ličnosti« (persona znači i to!) nego u začetnom smislu slikovite riječi — maske?!

Film počinje tminom, naglašava Suzana Sonntag (u Sight and Sound). Razabiru se dvije svijetle točke i rasprskavaju kao dva vatrena ugljena fotokamere. Trzavo promiču scene iz jedne nijeme slapstick komedije, penis u erekciji, zabijanje čavla u ruku (grčevitu, Kristovu?), glumica na osvijetljenoj rampi, spaljivanje budističkog monaha u Vijetnamu, a kasnije i luđačko klanje u nacističkim logorima. Sve to skače naoko bezvezno i prebrzo, baš kao ludovanje vremena koje ne da dogledati kraj i dno svoga poroka.

Zatim se mirnije, i fatalnije, javlja lik dječaka na bijelom krevetu uza zid. Dječak nije mrtav. Uzima očale, knjigu, i čita. Nad njim se nejasna razlivena i staklasto zahukana mrlja pretvara u lik žene. Dječak rukom hvata sliku, pa je miluje ko na površini ogledala ... Slika djeteta (Elizabetina?) javit će se i pod kraj filma. Bit će to tužna, gotovo neuspjela završnica, koju prati opetovani sjaj usijana ugljenog luka. Tako je Bergman uokvirio dramu, i ljudsku i nečovječnu u isti mah, besmislenim poskočnim slikama na početku i »gašenjem«, zamiranjem i nestankom svega na kraju. A što je drugo i mogao reći o sudbini Elizabete, glumice, i Alme, bolničarke ...?

Ovo je, naime, djelo »bergmanski Kammerspiel«, u strindbergovskoj neprozračenoj atmosferi. Bergman ga je okrstio kao »sonatu u dvoje«. Zajednička drama dviju duša.

Lijepa Bibi Andersson kreira lik bolničarke Alme (i riječ i uloga označuju dušu!) Dadoše joj na brigu glumicu Elizabetu Vogler, šutljivu, zanijemjelu. Tu će ulogu rječitim i stravičnim mutizmom ispuniti Liv Ullman. Film ne govori pomoću flash-backova, osvrta na prošlost kroz dočarane odživljene scene. Tim će trikom režiser objasniti jedino prizor one večeri, kad je glumica Elizabeta igrajući ulogu Elektre upala u muk, otišla smiješeći se s pozornice, zatvorila se u svoj svijet iza šutljive »maske-persone«. Počela se smijati igrajući Elektru, sestru Orestovu, osvetnicu svoga oca. Zašto? Zar je život smiješan kad je uzvišen kao Elektrin, ili kad je jalovo lud i komičan ... kao toliki? Liječnici su ustanovili da je Elizabeta Vogler tjelesno i duševno zdrava. Ali iza te predstave ne progovara više ništa, osim tri kratke uzrečice od kojih je posljednja: »Ništa!«

Alma se stvarno divi svojoj štićenici, smatra je jakom, želi je shvatiti. Kuša se snaći u tjeskobnom osjećaju pred tim slučajem. Alma je zdrava, zna što je ljubav, pričat će o njoj (to su najlascivnije minute filma!) Elizabeta šuti ko ukleta bezglasna tvrđava. Alma je svakako kani osvojiti. Režiser je dovodi na sklisku stazu: dok izgara od želje da Elizabetu shvati i da joj pomogne, sve joj se više približava, kao da usvaja njenu narav, unosi njenu ranjenu »dušu« u sebe, nekim psiho-dubinskim transferom ili tajnim nutarnjim osjetilom dohvaća njenu osobnost, s njom se gotovo poistovjećuje, zamjenjuje sebe njome i nju sobom (pa dolazi do scene kad odlazi u krevet s Elizabetinim mužem, kao da je Elizabeta!) Slušamo je kako proživljava Elizabetine erotske momente i njoj predaje svoje. Lica im se potresno približuju, stapaju, pola jednog i pola drugog stvara novu osobnost — masku, Personu! Više zapravo (filmski) i ne znamo što je jedna a što druga.

Elizabeta govori svojim licem, jer sve savršeno razumije. Pokazuje koliko je na mahove sretna u Alminim rukama. Zato će kriknuti: »Ne!« kad je Alma želi politi vrelom vodom. Egzistencija se kierkegaardovski otvara u posljednjoj stisci, prisiljena da se objavi u kriku. I nad ništavilom opstanka, uprkos propasti, Trotzdem, ispod maske (Persona!) odzvanja strah pred propašću i želja za opstankom. Ali film bez Boga i bez nade »nema izlaza«. Zaključna riječ, koju će Alma iza dugog napora i svađe izmamiti iz Elizabete, bit će ponuđena od Alme i prihvaćena od Elizabete. »Ništa«, veli Alma. »Ništa«, opetuje Elizabeta. »Tako, dobro je«, završava Alma. Dvije se ljudske osobe — persone, stapaju u istoznačnu masku — personu, preko istoga besmisla — Ništa! Možda baš ta posljednja riječ koju mogu zajednički progovoriti i Alma i Elizabeta baca masku tako, da pred nama ne preostaje više ni — maska života. Objavljeno je — Ništa!

Pitanja

U ovom filmu odjekuje raščovječena i obezbožena evropska savjest. O tome govori kritika filma gotovo unisono. Iznimno plodan broj »Filmskih vesti« (svibanj 1968) donio je sedam prikaza iz najboljih cineastičkih pera o filmu »Persona«. Pronašli smo odlične kritike L. Binija u »Letture« (veljača 1968) i X. Tilliettea u »Etudes« (prosinac 1967). Austrijski »Filmschau« (10. II 1968) ocjenjuje ovaj film ocjenom »besonders wertvoll«, osobito vrijednim, s dvije zvjezdice! To ne smanjuje broj pitanja, što ih s ozbiljnim dijagnostičarima filma možemo iznijeti. Javno ih je ispisao Jean Paillart pod naslovom: Postavljam pitanja! Mogli bismo ih i bez njega izvući iz ovog problematičnog djela i mi sami.

Paillart je sjajno uočio da je i zagonetka i odgonetka filma u njegovoj nutrini. Tu se kovitla dosta tame da čovjeka zbuni, ali je tu montirano i sprovodno svjetlo da može naprijed. Sve je zapravo u nutrini dviju žena. Maske se i ne skidaju izvana. Obje se žene proniču i mijenjaju iznutra.

Kad pitanja poteku, teško ih je zaustaviti. Zašto? Zašto dolazi do tako dubokih kriza i promjena u dušama ovih žena? Zašto se Alma i Elizabeta ujedinjuju u nešto novo, navlačeći uzajamno tuđu »duhovnu kožu«? Je li to prirodni razvoj čovjekove osobe? Ili imperativ bezdušne okoline? Posljedica određenog tipa života?

Plod tehnizirane civilizacije, koja nije u stanju zadovoljiti srce? Igra li tu zamašnu ulogu moderna psihologija? Psihoanaliza? Nov tip antropologije? Frustracija životne funkcije i duševnih potencija? Potpuna areligioznost?

Možda je najteže pitanje postavljeno filmom samim: Tko zapravo i što progovara nizom svih ovih slika? Bog ili čovjek ili nitko? Može li se film nazvati porukom umjetnosti ili uvjerenja ili poigravanja našim živcima ili savršene nevjere? I napokon — da li je na sva takva pitanja uopće moguće odgovoriti?

Odgovor

Početak filma, s nekim scenama unesenim kasnije kao usječcima radnje, računa s ljudima, kojima treba »isprati mozak«. Slike kao vađene iz mučnog sna žele pripraviti duh za svijet monologa i šutnje. Bergman vodi ljude u »zemlju velike šutnje«. U posljednjoj sceni filma »Sasom i en spegel — Kao u ogledalu«, na kraju razgovora o Bogu, Minus mrmlja: »Otac mi je progovorio!« U filmu »Šutnja« opći muk je pao na sve. Bog se povukao bez glasa. Ipak je donekle ostao čovjek. Da li je i od čovjeka ostalo još nešto u ovom filmu? Od čovjekova duha, od samostalnosti, od ljudske smione projekcije i uspjeha? Bergman je (u Zmijskj koži) ustvrdio da je nebo »hladno i prazno«. »... kad sam se otresao religioznih opterećenja, dogledao sam svijet i doživio ga strašno!« priznaje Ingmar u jednom razgovoru sa svojim kritičarima. Veli da se »plaši svega što se događa na svijetu«. Možda se tu krije dobar dio nepoznanica i zapleta, neobičnih psihozaokreta, mračnih slutnji, negacija i tvrdnji?

Paillart misli, i nama se tako čini, da film slika stvarno obezboženi svijet, ali nosi »na jedan diskretan i potpuno realan način latentnu religioznu harmoniju«. Upravo ta »stanovita religiozna problematika daje filmu snagu i mnogostruku vrijednost«. Treba naime znati da je religiozna muka, pa i religiozna strava, i tjeskoba — govor čovjekove prirode, koja se traži ili se gubi.

Ovaj film je satkan od teatralnih elemenata, kojima se Bergman vješto služi. Kazališna je vještina ujedno i zid preko kojega se teško preskače. U »Personi« igra samo nekoliko glumaca. Dekor se svodi na sobe i najbližu morsku okolicu. Osvjetljenje je uglavnom električno. Ne znači to da je »tehnika« škrta. Treba priznati da se je Bergman poigrao svim vrstama montaže, miksture i elipse; da je posegnuo za posljednjim izdancima svjetla i sjene; da je promjerio sve pokrete i grimase lica, upotrijebio sve ugodne i neugodne muzičke intervente, zapletenu vjerodostojnost ljudskoga glasa i najokrutnije, neprobojne šutnje.

No ova umjetnička bravura, ostanemo li samo kod nje, može čak i oneraspoložiti. To se doživljava kod same projekcije filma, jer mnogi ne shvaćaju čemu na početku vrtoglave i naoko bezvezne slike, čemu onaj forte fortissimo neugodnih šokova, što smo ih već spomenuli. Često hvatanje zraka, ako smijemo tako reći, pomoću blanko-bijele površine ekrana bez teksta, bez glasa, bez slike treba opravdati »neumjetničkim« motivima.

»Persona« je slojevit, višeznačan, refleksivno dubok film. Zadatak mu je ispod površine, ispod osjetnog svijeta. Film se odigrava na granici jedva dohvatljivog, na rubu samog apsurda, na pozadini gorke, možda i ironične šutnje, u zaleđu jednog vrelog, možda potpuno nemoćnog monologa. Upravo nedoumica, što se to zbiva u antiromantičnom dekoru filma, da li je to prošlost (Almine reminiscencije na oba njihova prvašnja života!), da li je to sadašnjost (jer se sve odigrava pred nama u polutami soba i na kamenitoj obali), da li možda budućnost ili općenitost (jer je film uokviren pogledom i gestom dječaka, koji kao da traži svoju majku ...) — ta eto nedoumica, kaže Suzana Sonntag, sili nas da radnju smjestimo »u jedan skoro ili sasvim duhovni univerzum«. Tilliette misli da se autor namučio hoteći tjelesnom biću pripisati neistraživu tajnu, koja pripada samo Bogu.

Da film ide putem »nove naracije«, možda bi bio lakši i prozračniji. Ovako je srodan filmovima »Prošle godine u Marienbadu« i »Avanturi«. Autor pripovijeda nedorečeno. Što se ne može izreći, mora ostati neizrečeno. Zbivanje se kuša »dedramatizirati«, iščahuriti iz umjetnih povoja i romantizma, na mahove i dehumanizirati, možda ispravnije rečeno — čovjeka prikazati strukturalistički, makar autor toga svjesno i ne želio. Na taj način umjetnik pokušava opisati, snagom umjetnosti, »đavolski prijatnog posla«, sve ovo suvedro i sumračno što se zove »teškim zanatom življenja«.

Ovaj film treba analizirati pomoću osebujne psihoanalize. »Sonata u dvoje« toliko je izvana suočila, iznutra ispreplela dvije egzistencije, toliko ih razjedinila

i ujedinila, toliko jednu prebacila u drugu čudnim transferima i komentarima, da je to lekcija teške refleksije. Na kraju doduše nema klasične »katarze«, otvorenog puta u puniji esse humanum, u bogatije čovještvo. Ali to ne mora biti najtragičnije. Završna, agonična, nedorečena pat-situacija (Sonntag) samo potvrđuje sve dotadanje neuspjele napore i opću bezizlaznost života. Osnova filma kao da je neumitni nepisani neosobni zakon, jači od čovjeka. Na njemu se potkom akcije i govora satkiva drama ličnosti gotovo bez odgovornosti. Ni Alma ni Elizabeta ne doživljavaju rascjepa u sebi, nego neku misterioznu izmjenu jedne s drugom. To je nekud okrutnija tema, jer čovjek prestaje opstojati u sebi makar i udvojen, a postaje drugi — besciljno, besperspektivno, uzaludno.

Ton je tragike pojačan time, što amnezija i afazija, mjestimična zaborav i nemoć govora blokira glumicu, koja od pamćenja i riječi živi. Njezin je život, znači, poništen. S druge strane Alma, koja bolesnike pridiže vedrinom i šarmom, pričanjem i uvjeravanjem, ovdje ne postizava ništa. Ni prijetnjama, ni tučnjavom, ni dobrotom ne može izmamiti na svjetlo dušu svoje štićenice. Jedna drugu sve jače ranjava. Fotografija ih doduše zbližava. Ipak se razočarane rastaju.

Film je preskočio ogradu psihologije. Glumičina šutnja, prema izjavi liječnice, nije toliko bolest, koliko vlastita osuda, osobna osuda, da iza maske i paravana šutnje sakrije tajnu odluku, nepoznatu i neobjašnjenu. Iza toga bi, valjda, došla perioda ozdravljenja. No o tim procesima i zagonetkama film je dalje nijem.

Kušajmo ovo mračno djelo uokviriti suvremenim obezboženim svijetom. Mila Romagnoli (u »Città Nuova«, 10 listopada 1968., str. 24—25) stavlja slično kao i X. Tilliette Bergmanovu »Personu« u »praznu« umjetnikovu zonu. Bergman je u svojih tridesetak djela opisao više duševnih stanja, ali samo jedno ontičko-kulturno. To je status današnjeg svijeta, koji pokušava posljednjim trzajima pronaći čovjeka kroz seks i nasilje, kroz istociljne akcije zbližavanja, preko samoljudskih napora da se čovjek posve ne izgubi. Sve je to — naročito iza glasovite »trilogije« koja završava »Šutnjom« otpisano i prekriženo. Bergman je u filmu »Kao u ogledalu« rekao: »Bog je ljubav i ljubav je Bog!« I toga Boga i tu ljubav potražio je u čovjeku, raskapajući ga do dna. U »Šutnji« je Boga nestalo. Preostala je »gužva koja preostaje u duši i tijelu kad nestane Boga«. Mali Tohan sluša nekoliko riječi koje bi mu morale pomoći da pronađe put iz šutnje — k Bogu. Bergman je donekle sačuvao »čovjeka« u toj »pustoj otsutnosti«, kako je zove Tilliette. Aristarco dobro primjećuje, da ovaj naš film »podržava tezu da udaljivanje Boga iz svijeta ljudi znači napuštanje svijeta sa strane Boga, triumf očajanja u životu.« Oblaci i mrak, što se sklopiše nad povijesnim trenutkom, padoše i na protagonistkinje ovog filma. Jedina mogućnost, koja je bila preostala u prijašnjim filmovima, da se pojedinac »odgonetne i spasi« stupajući u dodir sa Svevišnjim, dokinuta je. »Tako je i umjetnost sada nijema, nepokretna, nemoćna da nam pomogne u teškom zanatu življenja.« Aristarco stoji s Heideggerom i »teolozima bez Boga« na rubu samoga ponora, u koji se ruši svijet otkako ga »napustiše bogovi«. Gasi se posljednji sjaj, što ga je Dostojevski gledao kao zapad sunca na slici Claude Lorrainea. Gubi se temeljni smisao egzistiranja, jer pred čovjekom nema više Očekivanja, Nade, Obećanja. Ovo je trenutak opće nemoći, da se bilo što spasi. Alma izjavljuje, kao kakva proročica obezboženog ljudstva: »Hladna sam, pokvarena, neosjetljiva. U meni nema ničega osim laži i prijevare.« Njezina ispovijest o seksualnom iskustvu, puna tamne lascivnosti, neće popraviti ništa. Njezina prijetnja užarenom vodom, nalik na prizore ratnih strahota, neće uvjeriti nikoga. I za nju i za Elizabetu »prazno nebo kao predmet žalosti nije ništa drugo nego projekcija svijeta koji je izgubio svaku nadu u obnovu«, rekao bi Lukacs.

Teški iskaz što ga Alma čita potvrđuje da je sve uzaludno. »Nemir što se u nama nalazi, neostvareni sni, okrutnosti što ih činimo, užas radi toga jer nas mora nestati, svijest o uvjetima našeg zemaljskog života — sve je to sledilo i uništilo našu nadu u onozemno spasenje. Krikovi naše vjere i naše sumnje u tami i u tišini predstavljaju najstrašnije dokaze naše neoporecive samoće i neprekidnog straha koji nama vlada.«

Ako je tako, ko što tvrdi bogoubilačka misao, neće li onda zbilja život biti »skrivanje gnusobe«, kako reče Bergman Strindbergovim riječima? A sama maska »Persona« — jedina stvarnost koja prekriva ništavilo? Može li čovjek »bez nade i očekivanja« pronaći ijednu drugu misao i izjavu, koja bi ga »opravdala« u svijetu nacističkih, vijetnamskih, ostalih zvjerskih strahota — osim riječi »Ništa«? Richard Corlys (u Film Quarterly) suočava dva Bergmanova iskaza o ništavilu. Iz filma

»Sedmi pečat« i iz »Persone«. U »Sedmom pečatu« gledali smo viteza-povratnika kako dolazi na ispovijed najstrašnijem od svih ispovjednika — samoj Smrti. »Želim da mi Bog pruži ruku, da mi se otkrije, da mi progovori.« A Smrt, ledeno-blijedi ispovjednik, odgovara hladno: »Ali on šuti!« Kad je vitez došao slijedeći puta i zamolio da mu rekne što zna o Bogu i svijetu, Smrt mu dobacuje sa svoje granice jezivo praznu riječ: Ništa! Istu riječ sugerira Alma na kraju filma šutljivoj Elizabeti. Glumica baca krinku, barem na čas, i opetuje izreku, koja odzvanja prazninom za svu vječnost. »Reci nešto, pa bilo to i laž« — navaljuje Alma. »Ništa!« odzvanja prazninom Elizabetine duše — kao i prazninom svijeta bez Boga.

Ovaj film podnosi i druga tumačenja. Nijedno od njih ne može uništiti osjećaja mučnine i teretnog mraka, koji se spušta na gledaoce. Mnogi će priznati da je Bergmanova vivisekcija vremena iskrena, ali njegova poruka nije utjeha. Nju treba potražiti drugdje.

POLITIČKO VJENČANJE

(Kazalište »Komedija«)

Napisao Fadil Hadžić. Redatelj: Georgij Paro. Suradnik redatelja: Richard Simonelli. Scenograf: Aleksandar Augustinčić.

Fabula ove komedije (zapreke koje guše romantičnu ljubav dvoje mladih) smatrala se dosadnom već u »Turopoljskom topu«. Mogu joj se staviti sve one zamjerke što ih mlada hrvatska intelektualka u razgovoru sa Šenoom (vidi uvodni dio »Prijana Lovre«) stavlja književnosti svoga vremena: stereotipnost, izvještačenost, neinventivnost. Izuzevši kronološko transponiranje Hadžić je originalan samo u jednome: umjesto da slavi idealizam, uzvisuje kompromis, predstavljajući ga jedinim modusom vivendi u suvremenom društvu. Doduše, svih šest lica Hadžićeva komada lebde u sasvim određenom ideološkom nimbusu, svaki u svome. Ali kad se dođe do djela, do akcije, jedini im je pokretač goli egoizam! Ne žele li dakle pribjeći govoru pesnica i noževa, nema im druge nego tražiti nagodbu stavljajući na tezulju stoljetne tradicionalne principe i običaje, ali i nove, najnaprednije idejne zasade.

To je prva, najjasnija teza našeg autora, a u drugom se planu razabiru još dvije: superiornost muškarca nad ženom i bezobzirnost mlade generacije prema starijoj. Nijedan od tri ženska lika nema ni trunka smisla za stvarnost i muškim su partnerima samo na smetnju. Rastače ih primitivna zavist oko namještaja, kuharske vještine i kojekakvih trica koje za malograđanke znače poen na ljestvici ugleda. Sva tri muškarca mudri su i komunikativni, a »ideološke razlike« nepremostive su samo onda kad ih zatruju žene.

Najuspjelija su mjesta diskusije između konzervativnoga zagrebačkoga purgera Krajšeka i profesionalnoga političkog radnika Janjića, koji je od ličkoga čobanina nakon četiri godine NOB-e došao u Zagreb na važan položaj i tu se zaljubio u djevojku iz »bolje« stare obitelji, koja ga prezirno naziva »dotepencem« i tjera na staze gruboga karijerizma.

Ali teško isukano tkivo delikatna sporazuma komuniste i »reakcionara« oko političkoga vjenčanja njihove djece bezobzirno kidaju mlada i mladoženja, kojima ni na jeziku ni na djelu ništa nije »sveto«.

Igra dijapozitiva i čudna scenografija (svaki protagonist cijelo vrijeme ostaje u vlastitu »kavezu« na šesterodjelnoj bini) — po sebi zanimljiva i svježa — nema organsku vezu s ovom čisto komornom komikom.

Ali stvarno osvježenje bio je dijalekt kojim su izvođači dosljedno govorili, Janjić ličkim, ostali zagrebačkim kajkavskim. Jezičnu obradu teksta izvanredno je uspješno obavio prof. Mihovil Zlatko Dulčić.

Vrijednost komada nije velika. Ima varnica u kojima blistaju životne istine, ali i dima tautologije i fraze. Glumci su, koliko im je komad dopuštao, utjelovili svoje tipove mimikom, riječju, tempom (Pavlenić, Stipančić, Jelić, Orlović, Franjković i Strmac). Najrazrađeniji lik bio je gospodin Krajšek (Mato Jelić).

Svevlad Slamnig

LIJEČNIK PROTIV VOLJE

(Hrvatsko narodno kazalište)

Napisao Jean-Baptiste Molière. Preveo Vladimir Gerić. Redatelj: Mladen Škiljan. Scenograf: Aleksandar Augustinčić. Kostimograf: Inga Kostinčer. Uloge tumače: Drach, Dugandžić, Švec, Kapural, Galic, Strmac, Hercigonja, Hrs, Bogdanović, Dobrić i Knapić.

U krajnje jednostavnu scenografskom okviru (kakav pristaje klasici) i povijesno vjernim kostimima (osim kod seljaka Thibauta i njegova sina, čija je nošnja podsjećala na zagorsku) redatelj Mladen Škiljan i njegova ekipa ostvarili su solidnu, pomalo bezličnu predstavu ove bezbroj puta izvođene farse, poznate širom svijeta. Time je gotovo sve rečeno. Lakrdijašilo se naveliko, ali farsa je farsa. Ipak, previše je išlo na živce kad Sganarelle (Drach) i Martina (Melanija Dugandžić) uz svaku drugu riječ obilno potegnu iz vrča, a i ono stokratno Lucasovo (Galic) »Sunce mu smrznuto!« Vulgaran flert između Lucasove žene (Ana Hercigonja) i Sganarellea podsjećao je na najgore šjor-Marinkove skečeve iz varijetea, ali — Bože moj — sve je i bilo u tome stilu, a farse se i zovu farse što su takve.

A kad bi se, za promjenu, i kod farse ipak uvela neka decentnost, neka mjera, kad bi se postavila, makar i široka granica lakrdijanju? Comédie Française, sudeći po rijetkim televizijskim snimkama njezinih izvedaba, radi tako. Mnogi sadašnji nezadovoljnici bili bi zadovoljni, ali bi se jamačno zbilo i obratno!

Ovo nipošto ne iznosim kao zamjerku Škiljanovoj režiji (kad je lakrdija, nek je lakrdija) nego kao refleksije.

Nitko iz ekipe glumaca nije svoj posao izveo loše (možda je Melanija Dugandžić prelijepa i premlada za Martinu), a najrazigraniji je bio protagonist Vanja Drach (Sganarelle), dok je vizuelno najsugestivnija bila njemkinja Lucinda (Koraljka Hrs).

Svevlad Slammig

ŽIVOT GALILEIJEV

(Zagrebačko dramsko kazalište)

Napisao Bertolt Brecht. Preveo Slavko Goldstein. Redatelj Dino Radivojević. Scenograf: Zvonimir Lončarić. Kostimograf: Inge Kostinčer

Život Brechtova Galileija poglavlje je povijesti svijeta. Učenjakova vjera u svemoć razuma, prezir preživjelih znanstvenih autoriteta, fanatično inzistiranje na neposrednom, po mogućnosti organoleptičkome promatranju prije svakoga zaključivanja — ugrađuje Firentinčevu pojavu u impozantnu pagodu ljudskoga naučnoga i civilizacijskoga progresa. Ali Galileo Galilei bio je istodobno i običan mali Talijan, sklon bučnome raspravljanju i svađanju, ljubitelj malenih, nježan otac, prezirač etikete, sklon dobru jelu i piću, podložan porocima, — i velik i sitan! Treća mu je komponenta (po Brechtu) paničan strah od nedostatka vremena. Okružen kronofazima u vidu kolegâ, nedarovitih gospodskih privatnih đaka, svećenikâ i farizejâ, — suočen s potrebom da namakne novaca za obiteljske izdatke, Galileo vapi: »Vremena! Vremena!« Ni ne sluti čega je sve taj vapaj odjek! Prije svega, naše ograničenosti: nesposobnosti pojedinačnoga ljudskoga uma da sâm sve shvati, da samostalno otkrije svu istinu.

Ove su tri komponente Galileijeve duše po epizodama dosta razgraničene, ali su, na žalost, i redatelj i kreator glavnoga lika o tome slabo vodili računa.

U sjeni toga i takvoga Brechtova Galileija migolje premnogi tipski likovi Italije 17. stoljeća, počam od pape Urbana VIII (na kojega se doslovno dade, što se tiče Galileija, primijeniti sentencija »Honores mutant mores«), preko mudrih, ali nepobožnih predstavnika Crkve što staru astronomsku koncepciju ne brane zato što bi bila istinita, nego što je najpogodnija za misaonu spokojnost malih ljudi, — preko plemića koji dostojanstvo meću iznad istine, — do ženâ čiji je sav smisao života služiti muškarcu (ako ne muškarcu mužu, onda muškarcu ocu)!

Režija Dina Radivojevića je režija efekata, isprekidanih patetičnih numera. Nedostaje jedinstvenost procesa, jer je povezivanje epizoda antinojskom pojavom Ante Dulčića i promjenom plakata ipak dekorativno i izvanjsko i, što je veći prigovor, upravljeno samo na jednu, herojsku komponentu Galileijeva lika.

Evo nekoliko dokaza za taj logički diskonuitet režije: paroksizam boli, razočaranja i prezira koje do neukusnosti gromoglasno izražava Andrea (Vinko Viskić) kad sazna da je najdražeg učitelja, na žalost,ipak mimoišla sudbina Giordana Bruna — pokazuje perverznu nehumanost tog milog učenika i oduzima mu svaki trag identiteta s Andreom iz prvih epizoda. Lodovico koji s familijarnošću »otmjenih« mladića, materinih maza, sjeda na hrpu knjiga na učenjakovu stolu, maloumno pričajući kako je znanost smiješna, jedva je psihološki istovetan s Marsilijem iz nastavka komada.

Samo je u uvjetima logičnoga diskontinuiteta režije moglo doći do propuštanja onako iskonstruiranih ili krivo postavljenih epizoda kao što su ove: razgovor Galileija i kuratora (Krča, Ferenčić), — fratarsko ruganje Zemljinoj vrtnji (Šerment, Rogulja, Krnjajić, Utješinović), — karneval (Dulčić, Subotić, Fici, Anušić, Kovačević, Rogulja, Krnjaić), — prvi susret Galileija i Marsilija (Krča, Miholjević), — zadnji razgovor Galileija i Sartija (Krča, Viskić). Što se tiče već spomenutoga trenutka kad učenici saznaju da je učitelja mimoišla lomača, on bi bio najgori u cijeloj predstavi (kreacija Viskićeva tu se može mjeriti jedino sa scenom kad Ljubica Mikuličić — gđa Jackson — u komadu »Živjeti kao svinje« traži rublje), da se u njemu ne pojavljuje i Krčin iznijansirani, ostarjeli i utučeno smireni Galileo. I tako dalje.

Ali ovaj je propust redatelj nadoknadio cizeliranjem drugih epizoda, od kojih su antologijske slijedeće: raspra pred malim Medicijem (Rajčić, Mitrović, Ergović, Krča), razgovor između Barberinija, Bellarmina i Galileija (Glad, Marotti, Krča), nastup staroga kardinala (Rogoz), »Plutajuća tijela« (Meštrović, Lepetić, Rajčić, Viskić, Krča, Žagar-Nardelli, Buljan) te očekivanje inkvizicijske presude (Buljan, Viskić, Lepetić, Rajčić), ali samo do momenta kad Andrea (Viskić) epileptičnim trzajima i vulgarnim uvredama počinje davati na znanje da je razočaran učiteljevim spasenjem, o čemu je već bilo govora.

Protagonist komada je poznati karakterni glumac Drago Krča. Kreacija je stilski donekle nečista. Njegov je Galilei doduše (kao što i treba) sad nervozan i napet, sad opušten, ironičan, podsmješljiv. Znade koliko vrijedi, ali je i svjestan svojih slabosti. Znade što neće, ali ne zna uvijek šta hoće. Iz njega izbija veličina izabrana pojedinca, tragična osamljenost genija, ali i zbunjenost maloga, običnog čovjeka. Prezirač je etikete, ali umije i duboko sagnuti kičmu. Voli svoju kćer, ali raskida njene zaruke samo zbog kaprica svoje gordosti. Sve je to Krča lijepo dao. Sve mu to izvire iz modulacija glasa, iz mimike, a navlastito iz očiju, dujšinovskih očiju. Ali bilo je i grdna pretjerivanja! Onakva Krčina eksplozivnost, ona stalna sklonost kavzi, ono grubo, prostačko reagiranje i na mirne, neutralno-uljudne nagovore nekoga iz okoline — nije ni realistično, ni simbolično, ni brechtovsko nego naprosto neukusno i neestetsko.

Najbolja je bila Helena Buljan. Njezina je Virginia (Virđinia) oživjeli i individualizirani lik žene iz 17. vijeka u tri životne faze: u prpošnoj mladosti kad s djetinjskim ponosom kliktavo priča kako je u frizerskoj radnji zbog očeve slave imala prednost i nije morala čekati, u nešto zrelijoj mladosti kad sanjari o životu u braku vezući djevojačku opremu, u starijoj dobi kad prezire znanost koja ocu prijeti lomačom i nenadmašivom uživljenošću moli »Salve regina« dok Galilejevi učenici priželjkuju nešto sasvim suprotno. Ta je scena najplemenitija, i najdublja u cijelome komadu. Vidi se tko voli Galileija od krvi i mesa, a tko njegov nimbus. Vidi se koliko je vredniji čovjek nego ideja. Izbija iz nje neusporediva prevlast ljubavi nad divljenjem. Ganutljivo je uživljena Helena Buljan i u razgovoru s inkvizitorom, a suzdržano i diskretno kreiranje stare djevojke potkraj drame, koja se prema ocu odnosi više s dužnošću i strpljivošću nego s djetinjskim divljenjem iz mladih dana doseglo je majstorstvo glumačkoga umijeća. Onako je valjda Lucija Stipančić njegovala bolesna oca. (Novak, Posljednji Stipančići). Jedino slabo mjesto Helene Buljan je replika: »Dakle si ga otjerao!« koju upućuje ocu nakon što je Lodovico napustio kuću. Mržnja i grubost intonacije kojom izgovara tu rečenicu u psihološkome je neskladu s tadašnjom Virginijom, a i dikcija je nesigurna.

Nezaboravan je Pjevač Ante Dulčić, koji kao da svojom neobično sugestivnom mladićkom pojavom i iskreno patetičkom dikcijom, svojstvenom mladima i sposobnima za entuzijazam, simbolizira vječnu mladost znanosti i progresa.

Ostale su bolje interpretacije Sagredo (Kvrgić), Federzoni (Lepetić), dužd (Vojković), debeli prelat (Šerment), mali fratar (Meštrović), inkvizitor (Smiljanić), Barberini (Marotti), Stari kardinal i I senator (Rogoz), Bellarmini (Glad), Medici (Boban), gospođa Sarti (Žagar-Nardelli), te Pjevačeva žena (Subotić).

Reperkusije na tadašnje socijalne prilike u Italiji nisu umjetnički uklopljene u dramu, zato se onako neugodno i promašeno doima, na primjer, scena karnevala. To je, prije svega, slabost Brechta, a tek onda zagrebačke izvedbe. Ovaj komad vrijedi samo ako se u njemu gleda čovjek Galileo Galilei!

Scenografija i kostimografija imaju dobrih rješenja i — krupnih propusta. Vrijedi, na primjer, generalna scenografska (»šekspirska«) postavka, tehnika smjene rekvizita, plakati i iskorištenost orkestralnoga prostora. Loši su premnogi detalji: srednjovjekovni lavor, ako sam dobro vidio iz gledališta, od plastike, nekakva studentska skripta kao rukopis djela »Discorsi«, opasači JNA, — naročito, odveć hipijevski kostim Galileija, koji je ipak i u svoje vrijeme bio profesor velike reputacije, te nije mogao cijeloga života nositi jednu (prljavu) košulju. Od franjevačkog habita nećemo učiniti dominikanski samo dodavanjem još jednog naprsnika. Bijela papina reverenda nije kirurški mantil sa zakopčavanjem straga, a štola se ne meće na pluvijal nego ispod njega. Plemićke hlače 17. vijeka nisu bile crne hula-hup-čarape, a teleskop je i onda bio malo složenija sprava. Mato Ergović je imao isti kostim i kao maršal dvora i kao rektor sveučilišta. Kapica Soli Deo na nekim je biskupskim glavama bila današnjih dimenzija, a na drugima ondašnjih. I tako dalje.

Ipak, unatoč velikom broju neophodnih zamjerki, predstava plijeni pozornost, ulijeva zanos, razvija čuvstva ponosa što smo ljudi, doima se kao dosta značajan datum u radu Zagrebačkoga dramskog kazališta.

Svevlad Slammig

SALON MLADIH

Dobro zamišljeno

Udruženje likovnih umjetnika i Savez omladine Hrvatske, uz pomoć Republičkog fonda za financiranje kulturnih djelatnosti i Jugoslavenske banke za vanjsku trgovinu, zaključili su da se svake godine priredi izložba najmlađih likovnih stvaralaca u okviru Salona mladih. U protekloj godini to je ostvareno u listopadu. Iako je od tog ugodno kulturnog događaja prošlo nekoliko mjeseci, vrijedno je obazreti se i zabilježiti.

Cilj ovog pothvata je obrazložio u Katalogu, koji je štampan uz ovu izložbu, Nikica Petrak: »Salon mladih je dokaz da ne slikaju samo oni čija smo imena i slike popamtili kroz zadnjih deset godina i koji su već ušli u funduse ili stalne postave galerija. Međutim,do slika tih drugih prilično je teško doći i rasijane su im po cijeloj zemlji, po mjestima boravka, po skromnim improviziranim radionicama, po stanovima prijatelja.«

Ovim je jasno rečeno na koga sve računa Salon mladih. Na one koji rade, odnosno stvaraju, a daleko su još od afirmacije u umjetničko stvaralačkom pogledu i od ekonomskih mogućnosti da mogu sami priređivati i istupati. Zato je ovaj pothvat spomenutih ustanova i udruženja posebno vrijedan i značajan. Bit će to poticaj za mnoge mlade umjetnike kad znaju da svake jeseni mogu izlagati, odnosno predstaviti se poštovaocima umjetnosti kao i stručnom oku likovnih ocjenjivača.

Broj izlagača je bio impozantan, ravno 98 slikara i kipara. Ovaj veliki broj mladih umjetnika ulijeva nam nadu da će se razviti i lijep broj snažnih umjetnika, koji će dostojno predstavljati našu umjetnost. Sve su to uglavnom učenici Umjetničke akademije u Zagrebu.

Rado sam pošao na ovu izložbu zato što me zanimao svijet interpretiran maštom, čuvstvima i spoznajom naših najmlađih likovnih stvaralaca. Plakat Nikole Koydla, kojim su Zagrepčani obaviješteni o izložbi mladih, moderno je koncipiran, zapravo u stilu njegova izražavanja. On studira boje kao slikar i psiholog te traga za unutarnjim zakonitostima na kojima se osnivaju odnosi skladnosti, odnosno odbojnosti. On postiže i uočljive uspjehe o čemu svjedoče kompozicije izložene na lijevom pročelju Paviljona, koje sugestivno djeluju i zaustavljaju pogled promatračev. Na ulazu iz predvorja u izložbeni prostor posjetioce je dočekala nadprosječno velika ženska figura Ervina Hotka, komponirana od većih i manjih automobilskih guma i drugih rekvizita. Nekome to može biti duhovito, ali sumnjam da ikome može biti lijepo. Izložbeni prostor je bio prenatrpan kao nikad, gotovo zagušen. Bilo je tu nekoliko stotina izložaka i Boris Dogan, slikar, koji je raspoređivao ovaj ogromni materijal, imao je nezavidan zadatak. Ne bih pristao niti

savjetovao da se Paviljon pretvara u buduće u skladište jer, tvrdo sam uvjeren, mnogi eksponati izgubili su svoju ljepotu zato što nisu imali zraka, svjetla, a naročito ne prostora.

Mi, koji desetljećima redovito posjećujemo ove prostore i u kojima smo susretali svijet u bojama majstora Becića, Babića, Šulentića, Šeferova, Bulića, Miše, Veže, Režeka, Tartaglie, Joba, Crnoborija, Filakovca, Kokotovića, Likana, Mezdjića, Mijića, Mujadžića, Trepšea, Varlaja, Šohaja, Glihe itd. moramo se začuditi koliko se svijet mijenja tijekom dva desetljeća. Nismo svjesni kako život teče brzo i koliko novog donosi, a koliko toga vrijeme odnosi. Nova je tematika, zapravo, nov način zahvata i obrade svijeta i njegova tumačenja. Dobro je što se ide naprijed, što se istražuje i otkriva novi svijet boja, oblika i dimenzija. Samo, nameće nam se pitanje hoće li ovaj razlomljeni svijet, atomiziran u svojim oblicima kao i atomizirana materija u koju prodire nauka oplemeniti, obogatiti čovjeka i njegovo vrijeme duhom i dobrotom.

Stvaralac je dio društva u sociološkom, psihološkom, misaonom i etičkom značenju. On je funkcija vremena, odnosno života u vremenu i prostoru. On u svojoj maštи, čuvstvu i spoznaji hvata komponente života i stvara sintezu, a to je ostvareno djelo. Zato ostvarena djela smatramo svjedocima ili bolje reći tumačima svijeta u kome stvaralac živi i koji oblikuje. Ako je tako, onda je ova izložba odraz svijesti koja je još u traganju, u nemiru, u bojazni, u zaletima i povlačenju u sebe, uzburkana iznutra, jednom riječju razlomljena i razgrađena. Ne krivimo mlade umjetnike, žalimo što smo u takovu vremenu koje je nemirno, nesigurno i nedograđeno. Gdje je unutrašnja sreća i sigurnost? Bolje je pitati gdje su duhovne vrednote: istina, pravda, dobrota... ? Kad bi oni drukčije oblikovali svijet, krivotvorili bi sebe i vrijeme u kome žive i stvaraju. Ali koliko god ta činjenica u nama izaziva bojazan, daje nam i utjehu jer sve novo stvoreno je iz nemira traženjem i krčenjem dotrajalog i planiranjem novog, kao što se nadamo da će suvremeni svijet naći svoj zajednički i bratski zamah do novih, mirnijih i blagorodnijih obala.

Zanimljivo je da je slikara daleko više nego kipara. Isto tako da se portretom bavi samo mali postotak mladih umjetnika iako je ljudska duša stoljećima otkrivana, ali nikad dovoljno proučena i dokučena. Portretom su zastupljeni: Barić, Branka Kurbel, Anica Vranković, Kruno Bošnjak, Luka Ilić, Stanko Vukadin, i to je sve. Ako je ikad trebalo baviti se čovjekom, to je potrebno danas kada je nastao duboki jaz između etike i tehnike. Tehnika sablasno prijeti i, ako ne bude snažne etičke svijesti čovječanstva, ono će pokopat samo sebe. Budući da nam je daleko čovjek, daleko nam je i Bog, pa su s ove izložbe sakralni motivi potpuno odsutni. Jedina Helena Šipek u tišini svodova stare rapske katedrale studira njene tišine, atmosferu i lukove, i dubinu boli Bogomajke koja na krilu drži razapetu ljubav i istinu.

Izražajna sredstva mladih su različita: ulje, tempera, akvarel, tuš, kolaž, pastel. Isto tako su tu našli odraza i razni umjenički pravci: ekspresionizam, nadrealizam ili apstrakcija, impresionizam kao i realističko oblikovanje pojava sa smislom da se podvuče detalj i sama natura (Malešević). Hruškovec je našao svoj svijet i svoj put do biti patine, starine i bršljivih ploha. Zdravko Ćosić voli jake naslage boja i oštre obrise. Njegov »Kanjon« je dobro i uspješno svladan i prostor i nametnuta atmosfera. Mile Skračić i Josip Škerlj privlače pažnju svijetom svoje mašte koja ih je odnijela na rub irealnosti. Miša Pengov i Janez Logar su profinjeni liričari boje s posebnim smislom za melankolična raspoloženja. Dok Zlatko Šimunović studira prostor u odnosu obojenih krugova i ploha, dotle Ante Škaričić nježnim obrisima i formama sugerira svoj svijet. Prvom nagradom je nagrađena Biserka Baretić, koja to i zaslužuje, te Nives Kavurić-Kurtović, koja polazi od infantilnog svijeta prepunog lirskih žica krećući se prema nadstvarnom ili irealnom. Nije promašila svoj svijet boja i kompozicija (Triptih) Marija Pecarić-Jug, a Stipe Dizdar ima smisla da psihološki protumači dušu mladenačkog doba (Mic-mac klipani). Simboli Mile Skračića privlače i potiču na traganje za onim što on poručuje dok je djelo Marike Šafran-Berberović čista apstrakcija (Mozart). Skulpturu zastupaju Aleksandar Rukavina, Stanko Vukadin i Mile Grgas, koji se posvetio studiju vitalnosti i životnosti kozoroga. Sjajno oblikuje vitkoću linije i nagon za životom ove hitre i žilave životinje. Uz Branislava Deškovića dobro bi bilo da se razvije još koji animalist, a Grgas je pokazao za to

smisao. Mirko Vuco u detaljima je dobar, ali u cjelini svojih figura nije se oteo utjecaju egzaltiranosti heroja nekih spomenika podignutih poslije rata. Nagrađena je Marija Ujević za gipsane portrete »U slučaju sporazuma«. Figura bez naziva Stjepana Gračana stilizirana je u grubim ali uspjelim potezima.

Namjeru s kojom je osnovan Salon mladih treba pozdraviti, pohvaliti i u svakom pogledu pomoći.

Smiljan Velebit

KOLAŽI I SKULPTURE VANJE RADAUŠA. — Kipara i crtača Vanju Radauša do sada smo poznavali kao vrlo plodnog stvaraoca s tematikom iz života, iz društva, iz dalje i bliže prošlosti našega naroda. Bio je član udruženja »Zemlja«, pa je odatle i usmjeren prema studiju naše stvarnosti i njenim socijalnim problemima, ljudima i pojavama. Krivo bi bilo ustvrditi da je Radauš bio samo truba nekog programa stranke ili filozofije, ali ne možemo zatvoriti oči ni pred činjenicom koja nas upućuje na radove pod imenom: Skitnice, Prosjak, Bludnice, Danse macabre, Krvnik, Tifusari, Mi pamtimo, Panopticum croaticum i Listovi iz NOB-e, pa toliki spomenici borcima diljem naše zemlje. Ipak ove teme svojom unutrašnjom zakonitošću sugerirale su umjetniku određeno rješenje i tako sputavale stvaralački zamah i maštu umjetnikovu. Sreća je što je Radauš talenat i što se uklopio u vrijeme i gibanje, pa je kao talenat svojim djelima dao svoje lično obilježje, odnosno svoje tumačenje i tako se oteo sudbini socijalnog i političkog kroničara à la Gerasimov i Vera Muhina, a kao čovjek vremena u kome se našao kao aktivan član, nije dopustio da mu se daju sugestije i nameće rješenje izvana.

Međutim to je jedan dio Radauševa rada. Prošlog studenog susretosmo se u Modernoj galeriji s Radaušem-majstorom kolaža i nefiguralnih skulptura. U isti mah se začudih i zadivih. Zar stvaralac, koji za sobom ima ogromno i skoro zaokruženo djelo, ima još toliko zanosa i energije da i dalje traga za novim svijetom boja i volumena, daleko od neke određene forme što nam je sugerira dio određenog svijeta oblika. Sam majstor je u prigodnom katalogu naglasio: »Umjetnost je slobodna kao i ljudska misao, kao i snovi što ih sanjamo u snu i na javi, i samo tako želim da se protumače ovi moji eksperimenti koji su izrasli iz jednog nemira koji prati, valjda, sve umjetnike koji stvaraju iz nužde stvaranja.« Ovako se umjetnik ogradio od eventualnih ličnih tumačenja njegova traganja za čistom bojom i čistim volumenom. On priznaje da nije prvi koji je dao oduška svom umjetničkom nemiru a neće biti ni posljednji. Promatrajući kolaže čovjek se ne može oteti predodžbi tkanja i kvadriranja ploha boja koje se obogaćuju svojom harmonijom ili kontrastom u djelima Kleea i Mondriana, Kandinskog i Maljeviča, ali isto tako ne mogu a da ne priznam da su me i ove Radauševe studije zaokupile vizuelno i osjećajno. Ta igra crnih, žutih, crvenih, zelenih i modrih kvadratića probudila je unutarnju draž i raspoloženje, ali i spoznaju koliko boja čini boju plemenitijom, toplijom i mekšom. Nije zato čudo da se tim studijem boja stoljećima bave slikari, a u našem vremenu fizičari i psiholozi. Pa što možemo drugo nego pozdraviti stvaralački nemir majstora Radauša i zaželjeti da nastavi traganjem za iskonskim i bitnim, početnim i vječnim, jer iz nemira i traženja su nastale najdublje spoznaje svijeta i života. I on će se, siguran sam, složiti da mornari nisu pravi mornari ako svoj brod vežu samo u jednoj luci na jednoj obali.

S. V.

ULJA I AKVARELI VLADIMIRA VARLAJA. — Moderna galerija, iz svoga vlasništva, izložila je od 10. do 30. siječnja dvadeset ulja i akvarela slikara Vladimira Varlaja. On je pripadao naraštaju hrvatskih slikara koji su tragali za novim izražajnim mogućnostima i novim načinom govora u bojama (Uzelac, Trepše, Gecan) u prvim desetljećima našeg stoljeća. Varlaj je izlagao na mnogim izložbama u zemlji i inozemstvu. Umro je 1962. godine u Zagrebu, a kažu da je proživio teške dane kao i mnogi naši ljudi koji su služili ljepoti, pravdi i istini. Živjeti za navedene vrednote nije nikad bio unosan posao gledajući ekonomskim očima, ali s druge strane poznato je da su se mnoga velika djela rodila u patnjama i prkosu sredini i vremenu u kojima se živi. Tako je i sa slikarom Varlajem.

I kad posjetilac izložbe ne bi ništa znao o životu i završetku Varlajevom, iz sumorne atmosfere i teških boja

njegovih pejzaža, može lagano zaključiti da u njegovu životu nije bilo puno sunca i zvijezda. Umjetnikovo djelo je zapravo dio njegova unutarnjeg svijeta, a oblici i pojave vanjskog svijeta samo su ga potakli da nam progovori bojom, stihom ili skulpturom. Varlaja je osobito zanimao pejzaž, i to pejzaž ove naše zemlje, a u njemu ljudi koji nose neizbrisiv pečat što ga krajolik utiskuje u mentalitet svojih stanovnika. Privukao ga je Klek i okolica, Vrbnik i Primorje, Sljeme i Gornji grad, a zaletio se i do drevnog Kotora, u kome se uskim i pustim uličicama prokrada koja sjena dok žarko sunce prži fasade i zatvorene žaluzine starinskih i opustjelih palacuna.

Atmosfera Varlajevih pejzaža je puna sivila i smrknutosti jer oblaci pritiskuju kao mora. Tek tu i tamo uspije sunce poslati snopić zraka da pomiluju kubistički formulirane bregove, stijene i fasade nagomilanih vrbničkih kuća. Kad promatramo njegovu poznatu sliku Klek iz 1926. i onu pod istim imenom iz 1929., onda vidimo kako je umjetnik mijenjao svoj način izražavanja. U prvoj se očituje forsiranje plana i dogradnja oblika, a u drugoj se hvata impresija. Boju je studirao i tragao za njenom snagom ekspresivnosti, što zaustavlja promatračevo oko bez obzira na unutarnji ugođaj. O tome govore slike: Motiv iz Kotora, Crvena kuća i Baška plaža.

Izražajna sredstva ulje i akvarel ne ponašaju se pod Varlajevom kičicom jednako. Čini mi se da je u akvarelu spretniji, vedriji i nježniji. Doimlju se izvanredno: Jesenski pejzaž, Ulica sa stepenicama, Vrbnik 1923. i Ulica.

Kad se opraštamo s izložbom, nameće se misao da zahvalimo upravi Moderne galerije što nam omogućava da dobijemo, iako ne potpun, a ono ipak cjelovit pogled na djela naših majstora kojih više nema.

S. V.

SLIKAR IVO DULČIĆ

Jedan Hrvat — izražajni stvaralac

O umjetnosti u današnjoj Jugoslaviji zna se na Zapadu općenito vrlo malo. Naravno, postoji čitav niz umjetnika te balkanske zemlje, koji su nastanjeni u Parizu ili Americi. Ali njihovo se umjetničko stvaranje manje ili više rasplinulo u umjetničkom životu nove im domovine. U nas su više poznati neki slikari-naivci iz Jugoslavije ili takvi čija umjetnost ima pretežno folklorne aspekte. Jedan od jugoslavenskih slikara koji zastupa smjer umjetnosti svjetskih relacija, jest Ivo Dulčić.

Kad Ivu Dulčića obilježimo kao jugoslavenskog slikara, onda je time jedino označena njegova »nacionalnost« u geopolitičkom smislu. Točnije rečeno, Dulčić pripada jednoj grupi hrvatskih slikara, i on je vodeći u toj grupi, koja je suvremeno slikarstvo toga naroda uzdigla do visina svjetske umjetnosti našeg doba. Ti slikari nisu samo svoj umjetnički izraz uzdigli na razinu internacionalne umjetnosti, nego su ga dapače obogatili fluidom mediteranskog osjećanja svijeta i života. U sklopu cjelokupnog umjetničkog stvaralaštva našeg vremena njihova djela zauzimaju značajno mjesto.

Rođen godine 1916. u Dubrovniku, Ivo Dulčić, apsolviravši potpuno studij prava, daje svome životu jedan novi smjer. Pošto je od 1941. do 1946. studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, oslobodio se uskoro školskih uzora. Bijahu dva slikara prema kojima se on orijentirao i čija su djela na njega utjecala: Francuz Bonnard i Litvanac Soutine, koji je živio u Francuskoj. Od Bonnarda kao da je primio umjetničku disciplinu, osjećaj za čistu boju i izvjesnu životnu radost, Soutine ga je naprotiv privlačio romantičnim nemirom, koji u osnovi sadrži etički aspekt — problem života i smrti, osamljenosti čovjeka u svijetu i suočenja s vječnošću. Dulčić, koji je od 1948. na mnogim izložbama bio zastupan, vrlo je rano u umjetnosti našao svoj vlastiti put i na tom putu proslijedio. On je, istina, svoja oba uzora ostavio iza sebe, ali je ponešto od njih zauvijek ostalo i kod njega. U njegovim slikama — iako one neprijeporno imaju svoju vlastitu stvarnost — još je uvijek vidljiv trag te dvojice slikara.

Slikar Dulčić je odveć skeptičan i kao čovjek i kao umjetnik, a da ne bi uvidio problematičnost nekih modernih umjetničkih formi. Ali je on uvijek ujedno dovoljno budan i senzibilan da shvati kako jučerašnji svijet nije današnji svijet. Njegovo je slikarstvo sinteza opreznog promatranja i analize. To ipak ne znači da on ne bi poznavao izlete u nepoznato i nadstvarno. Da bi stekao iskustva, i kao čovjek i kao slikar, Dulčić se okušao u mnogim formama i tehnikama. Jedno je od njegovih najznačajnijih djela velika freska u splitskoj crkvi, od 200 m² površine. To je ne samo jedna od najvećih nego je posve sigurno najljepša i najproduhovljenija crkvena freska u Hrvatskoj. Dulčić je tu, doduše, pošao iz tradicije, ali je pri tome ipak pronašao nove putove izraza.

Usporedo s umjetničkim razvojem raslo je i priznanje Dulčićeva slikarstva, pažnja javnosti i vanjski uspjesi. Godine 1950. mogao je Dulčić po prvi put prirediti samostalnu izložbu u Zagrebu, slijedile su od 1954. do 1965. daljnje izložbe, među kojima treba spomenuti veliku izložbu u Beogradu 1954.

Domovina je odala priznanje njegovu stvaralačkom radu odlikovanjima, i to nagradama gradova Zagreba i Dubrovnika. Šezdesetih godina Dulčić je uspio prodrijeti u internacionalni umjetnički svijet: sudjeluje na reprezentativnoj izložbi suvremene umjetnosti u Firenci, a kasnije na izložbama u Parizu, Stockholmu i Aleksandriji. Godine 1967. sudjeluje i na svjetskoj izložbi u Montrealu.

U djelima Ive Dulčića dolazi jasno do izražaja da velika umjetnost ne poznaje ni nacionalne ovisnosti, ni društvenih odnosa, ni ikakvih granica

Stojan Lesitschkoff

Ovaj članak o Ivi Dulčiću, istaknutom hrvatskom slikaru, priznatom i u inozemstvu, suradniku i našeg Društva, izašao je u jednoj od najpoznatijih umjetničkih revija, u reviji Die Kunst, November 1968. Heft 11 B 4357 E, Verlag Karl Thiemig KG, München. Na 6 stranica reproducirano je 5 slika: 2 u boji, veličine 33×27 cm, Interrier iz 1953, ulje na platnu i Trg republike, ulje na platnu; i 3 u crno-bijeloj tehnici: Portret slikara A. Masle i dva detalja freske u Franjevačkoj crkvi u Splitu (2×10 m).

Knjige

Đuro KOKŠA

HRVATSKA DUHOVNA LIRIKA

U Rimu je u Nakladnoj knjižari *Alma Roma* izdao 1968. godine Đuro Kokša antologiju umjetne poezije s s naslovom *Hrvatska duhovna lirika.* U knjizi predstoji ponajprije opširni predgovor, a na kraju, uz Opće napomene i Bio-bibliografske podatke s bilješkama o pjesnicima i pjesmama, nalaze se još *rječnik*, zatim *kazala* (Abecedni popis pjesnika, Kazalo pjesama po naslovima, Kazalo pjesama po prvom retku) i *Sadržaj*, — sve na 413 folija normalnoga formata knjige. U antologijskom poetskom kontekstu obuhvaćeni su pjesnici od Marka Marulića pa do danas, ili ukupno 131 pjesnik; kako vidimo, jedna impozantna galerija raznolikih ljudi koji su u historijskom razdoblju od četiri i po stoljeća uz raznovrsne kulturne, političke i ekonomske prilike konstantno i kontinuirano izgrađivali duhovnu kulturu hrvatskoga naroda kao kvintesenciju njegove etničke bitnosti. U taj antologijski izbor uvršteni su od hrvatskih pjesnika, bez obzira na njihov raniji politički i ideološki stav što je kod nekih pokatkad bio protivan općenarodnim pretenzijama, samo oni koji su se tematski uključivali u intencije sastavljača ove antologije. Pri tom posvećenost zvanja ili profanost života kao uvjet za uvrštenje u antologiju duhovne lirike, nije odlučivala, već samo pjesnički senzibilitet kao produkt umjetničke proživljenosti i afinitet duhovnim preokupacijama individualiteta istovremeno i kao neki eksponentni i personificirani odjek subjektivnosti narodnoga kolektiva. Po svemu tome, antologija *Hrvatske duhovne lirike* interesantna je, stilski opremljena i zapažena na knjižarskom tržištu pa stoga zaslužuje našu pažnju, našu preporuku i ovaj naš prikaz.

Sastavljač antologije Đuro Kokša dosta se intelektualno i filološki lomio u svome dugom, napornom, odgovornom i uspješnom radu ponajprije oko traženja najprikladnijega značenja samog epitetskog izraza d u h o v n a lirika, a zatim i oko selektivnosti pozicije. Iako je u hrvatskoj književnoj prošlosti postojalo nekoliko značajnih antologija hrvatskoga pjesništva ili lirike (Šenoa, Badalić, Rešetar, Žanko, zatim nespomenuta Delorko-Tadijanović i dr.), ipak je Đuro Kokša izabrao najshodniji naslov, i izbor je njime sintetizirao sve duhovne poetske vrednote različitih pjesničkih generacija u osvrtu na određenu tematsku nijansiranost. U tome je potpuno uspio. Sam naziv ili izraz d u h o v n a lirika najbolje i najpodudarnije odgovara stranim sinonimnim riječima s p i r i t u e l ili g e i s t i g za razliku od religiozan, a

u značenju pobožan ili nabožan. Sve pjesme u antologiji konačno nisu samo religiozne ili pobožne nego i d u h o v n e, za razliku od Žankove Marijanske lirike, ili pak nekih drugih funkcionalnih antologija. Takav izbor poezije diktirao je antologičaru općeniti duh vremena današnjice, koji je i ranije u mnogim povijesnim mijenama i životnim kataklizmima bio istovjetan, nadalje društveni ambijent, zatim alijenacija spiritualnosti i dehumanizacija ljudskosti uz neprestani prizvuk zveckanja oružjem i uz rezonantni šum raketnih motora nebeskim plavilom. U takvoj atmosferi isforsiranoga kulta, zatim nepovjerenja, malodušnosti i nenazočnosti nečega višeg, uzvišenijeg, produhovljenijeg, antologija je nadošla kao nužnost, okrepa i potreba uz kontemplativno osvježenje i karitativnu utjehu.

Kad malo bolje i temeljitije listamo antologijom *Hrvatske duhovne lirike*, onda osjetimo i s ponosom proćutimo da je ona grandiozan rezervoar duhovnoga stvaralaštva hrvatskoga naroda, gdje su kod valoriziranja duhovnih dobara sudjelovale brojne pjesničke generacije. To je u isto vrijeme kontinuitet i predaja naše kulturne prošlosti kao i dokaz vrijednosti naše duhovne baštine. U tome se isto tako očituje i organska vitalnost samorodnosti, rast životnog i narodnog egzistencijalizma, pa je stoga ova Kokšina antologija zapravo revelacija višestoljetnoga pjesništva hrvatskoga duha i snažnoga stvaralačkog impulsa. U ranim počecima duhovnoga pjesništva odjekuje lamentaciono-psalmodijski način jer je to odraz naših ondašnjih prilika. Postepeno se provlače religiozno-patriotske niti naše stare poezije i ona tako postaje svojstvena crta naše nacionalne bitnosti. Što se pojavljuju čestı eshatološkı motivi u čitavome našem duhovnom pjesništvu, dokaz je tome duboka vjera puka u različitim narodnim fazama društvenog i kulturnoga života kao i u periodizaciji stvaralačkoga daha i variranju religiozno-patriotskih tema bogatijim izrazima suptilnije osjećajnosti kroz vjekove.

U antologiji su obuhvaćeni svi naši krajevi i svi krugovi pjesnika u lokalnom i regionalnome smislu kao i pjesnički stilovi: barok, romantizam i moderna, k tome još s idejama slovinstva i motivima Mediteranaca (Bonifačić, Ljubičić, Nikolić, Balota, Alfirević, Cettineo) uz obradu pejsažno-maritimnih karakteristika (more, obredi, crkve, lokalna pobožnost). Ti motivi nametnuli su isto tako i socijalne motive što su se ogledali u lirici grude, tvornice, predgrađa i seoskoga proletarijata koji propada dolaskom u grad. Ta priopćena lirika zemlje, sela i rada donesena je u antologiji bez stranačke obojenosti, ali zato povezana tradicionalnim kršćanskim doživljajima i pjesničkim vrednotama. Prema tome je u toj lirici religiozni osjećaj spojen s rodoljubnim osjećajem i sadrži u sebi puno socijalnih i ljudskih naglasaka, zatim pobožne osjećajnosti, svojstvene humanosti, topline, usrdnosti i odanosti, a što je najvažnije, to osjećanje nije pretjerano, niti ekstremno, a pogotovo ne ekskluzivno.

Antologijske pjesme što se nalaze u integralnome sklopu duhovne lirike čini se da su tako smještene u neki širi literarni okvir nego što bi bio da je selekcija izvršena prema naslovu — hrvatska katolička lirika. Ovaj pojam duhovnosti pjesnički obuhvaća od religioznog osjećaja preko ortodoksnih biblijsko-dogmatsko-moralnih tema do patriotskih komponenata što su inkorporirane — prema stihovima Harambašićeve poezije — u duhu tradicionalnoga građanskoga katolicizma a protežu se sve do pjesnika individualne istančanosti modernoga lirskog izraza. Takav postupak po kronološkome principu bio bi zapravo jedinstven prosjek kroz cijelo literarno stvaranje brojnih pjesničkih generacija.

U antologiji se Đuro Kokša striktno orijentirao na umjetnu liriku, a potpuno je eliminirao narodnu ili tradicionalnu, u kojoj se iscrpno i vehementno izražava i stvaralački akt narodnog genija. Da li je takav postupak opravdan, to bi moglo biti posebno pitanje našega razgovora? Ovaj se puta narodna lirika nalazi izvan dometa kompleksnosti hrvatske duhovne lirike kao poetske samostalne jedinice i nju bi trebalo prezentirati kako je to učinjeno umjetnom duhovnom lirikom.

Neke sitnije zamjerke u *Prilozima* antologije odnosile bi se na zastarjelu, Magdićevu konstataciju da je senjski pjesnik Kuhačević umro u Zagrebu a ne u Grazu, gdje je u siromaštvu i pokopan. Bio-bibliografske bilješke o pjesnicima trebale su sadržavati više književnih elemenata i biti informativnije, poput kraćih literarno-kritičkih ekspertiza, kako bi se stekao dojam jedne literarne cjeline, a ne samo navesti mjesto i godinu rođenja

i smrti. Par ovih navoda ni u čemu ne umanjuju integralni dojam što se stiče pri čitanju i subjektivnome meditiranju antologijskih pjesama.

Predgovor Đure Kokše na 44 stranice što se nalazi u antologiji mogao bi biti otisnut i kao zasebna književna studija hrvatske duhovne lirike. Napisan je studiozno, s naučnim poznavanjem književne građe i problematike, preciznom ocjenom s naglaskom na razvojne mogućnosti lirike i iznošenjem svih njenih bitnih društvenih i književnih elemenata kao i njena periodizacija. To je ujedno uzgredni osvrt i na dosadašnja antologijska ostvarenja kod nas. Osim toga navedena je i brojna literatura o duhovnom pjesništvu pa sve to zajedno čini jednu zaokruženu skladnu cjelinu estetsko-literarne mozaičnosti hrvatske duhovne poezije u njenu dugogodišnjem povijesnom slijedu.

bk.

DR FRA MIRKO ČOVIĆ:
FRA IVAN DESPOT

Opsežna monografija — studija Mirka Čovića obuhvaća život i književno djelo dalmatinskog franjevca Ivana Despota, koji je danas malo poznat ne samo širim hrvatskim čitalačkim krugovima, nego i samim književnim historičarima. Despot je živio, kratko stvarao i prebrzo umro u drugoj polovini 19 st. (1851—1866). Njegov književni talenat došao je do svog prvog i jedinog plamsanja u kratkom vremenu od samih 10 godina (1876—1886). Pojavio se u trenutku, kad je u dalmatinskom dijelu naše Domovine bila neobična književna praznina, zasjao kroz svoje desetljeće poput atraktivnog meteora, zanio svojom posebnom nadarenošću tadanje životne suputnike, »dao sve od sebe« i naglo uvenuo u cvijetu života. Oplakan je bio od svih ortodoksnih književnika i rodoljuba svoga vremena i brzo zaboravljen. Njegovo djelo ostalo je kao mrtva baština, koju će pokoljenja ostaviti u trajnom miru spokojstva. Zaborav će biti Despotu trajan drug.

To bi se u cijelosti obistinilo da nije Čović nakon 75 godina od Despotove smrti objavio dokumentiranu monografiju-studiju i tako zauvijek spasio od totalnog zaborava jednu interesantnu književnu ličnost s obala Jadrana iz druge polovine prošlog stoljeća, kad se zrelo kristalizirao autohtoni književni izražaj u Hrvatskoj s jedne i s druge strane Velebita. Već ta činjenica obilno naglašuje povijesno-književnu vrijednost Čovićeva djela.

Pisac se najprije zadržao na kratkom prikazu književnih, kulturnih i političkih prilika u Dalmaciji u vrijeme fra Ivana Despota. Tako je najbolje dao uvid u opću situaciju, a Despota stavio u mjesto i vrijeme, iz kojeg izrasta i u kojem daje svoj prinos hrvatskoj književnosti. Iako je u kratkom rasponu svog intenzivnog stvaralaštva bio gotovo jedini bogodani književni predstavnik hrvatske književnosti u Dalmaciji, ipak je neodvojiv od svojih predšasnika, zadivljenih suvremenika i nastavljača književnih tradicija u Dalmaciji potkraj 19. st.

U prikazu Despotova života Čović se držao kronološkog reda. Opisao je njegovo djetinjstvo u rodnom selu Zaostrogu (Gornje Primorje, ispod Makarske) prve dodire s franjevcima, odluku da stupi u franjevačku zajednicu, pohađanje gimnazije u Sinju, boležljive godine života još kao mladog redovnika, ponešto buran i nesređen život Despota kao misnika u profesorskoj i župskoj službi. Opisao je i Despotovo rodoljublje i njegova nastojanja kao prosvjetnog radnika.

Čović se u prikazivanju Despotova života držao starog načela: Amicus Plato, magis amica veritas! Iako su subraća po pripadništvu istoj redovničkoj zajednici, Čović je nepristrano prikazao ponešto čudno Despotovo vladanje kao franjevca i svećenika.

Najviše se pisac zadržao na analizi i ocjeni Despotova pjesničkog rada. Kad je utvrdio njegov pravi pjesnički poziv, prešao je na prikaz Despota kao pjesnika slobode. Zatim razglaba njegovu rodoljubnu i prigodnu poeziju. Sva ta pjesnička područja očituju Despota, ali samo djelomično. On se u cijelosti izrazio, očitovao svoj duh i srce u intimnoj lirici. Taj dio Despotova stvaralaštva nije obujmom velik, ali je po umjetničkoj vrijednosti najznačajniji. Tu je sva Despotova vrijednost. To i rezultira iz Čovićeva proslijedka o umjetničkoj vrijednosti Despotovih pjesama. A prikaz o pjesničkom djelu nadobudnog franjevca završen je logično o utjecajima stranih i domaćih pisaca na Despota.

Čović je u monografiji obuhvatio i sva ostala područja Despotova književnog izražaja. Prikazao ga je kao kritičara, koji je prvi u Dalmaciji ti-

skao svoje kritičke članke u posebnoj knjizi. Također kao odličnog putopisca, kao pripovjedača i nadarenog prevodioca.

Da bi prikaz o Despotu bio što potpuniji, pisac je obradio posebno njegov stil i jezik. I na kraju dao prikaz o Despotu kroz književnu povijest i kritiku.

Vidljivo je na prvi mah da je Čović monografiju-studiju o Despotu zamislio u cjelovitom okviru i nastojao izvesti što potpunije. Iz nje nam postaje vidljivo, kako je Despot »postao vođom onoga književnoga naraštaja u Dalmaciji, koji je prekinuo s »dalmatizmom« i stupio u zajedničku opću hrvatsku književnost.« (185) Dosljedno tome pisac dalje tvrdi, da »njegov doprinos našoj književnosti nije tako neznatan... Bio je neumoran borac za jedinstveno shvaćanje književnih problema...« (ib.)

Specificirajući Despotova književna ostvarenja Čović piše: »Kao lirski pjesnik stvorio je Despot nekoliko stihova, kitica, pa i pjesama, u kojima je progovorio umjetnik-stvaralac. Ostale je pjesme pjevao s velikim zanosom i poletom, ističući u njima ličnu i narodnu slobodu i narodno jedinstvo... Svakako je imao nešto od istinskoga umjetnika, i kao pjesniku mjesto mu je uz Buzolića, Jorgovanića, Cirakijeva i druge.« (186)

U nastavku Čović veli: »... Despot se neće spominjati kao književni kritik s izgrađenim ukusom i sa stalnim poglednima, ali će se spominjati kao pisac, koji je kod nas prvi izdao knjigu kritičkih članaka (»Malo zrnja«).«

»Putopis je Despotu omiljela književna vrsta... Putopis mu je pružio prigodu, da slobodno piše o svim književnim i prosvjetnim pitanjima... On je čak i prikaz s ocjenom o ondašnjim dalmatinskim piscima napisao u obliku duhovita putopisa...« (ib.)

»Despot kao pripovjedač nije uspio. Ipak je vrijedan pažnje i njegov pokušaj s dvjema pripovjestima... Njegov roman »Kostanića grob«, koji je sam spalio, služit će kao primjer autokritike...«(187)

»Despotovi prijevodi nisu nastali samo iz odgojnih razloga... Prijevodi... otkrivaju nam značajne crte kod Despota i kao čovjeka i kao književnika...« (ib.)

Zaokružujući sliku Despota Čović je na kraju epiloga svoje monografije-studije (odakle su uzeti i svi citirani navodi) istaknuo, da će Despot, iako se nije uspio potpuno umjetnički izraziti ni u kojem dijelu svoga rada, ostati kao živa kulturno-povijesna ličnost...« On je u »ono doba u Dalmaciji... utjecao na mlađe pisce i... imao nasljedovača.« Zato »je potrebno, da bar u povijesti književnosti ostane uspomena na čovjeka koji je živio sav za književnost i koji je pokušavao — i to često s uspjehom — na raznim književnim područjima i ukratko, koji je bio književnik.« (ib.)

Monografija-studija o Despotu očituje pisca, koji je ovladao čitavom građom, poznavaoca književnih prilika druge polovine 19 st. u Hrvatskoj, posebno dalmatinskom dijelu, pisca kritičkog duha i zapažanja s ustaljenim i dosta strogim umjetničkim mjerilom. Sve je napisano jasno, pregledno i određeno.

Možda će koga smetati što se pisac ponekad neznatno ponavlja u svojim osnovnim tvrdnjama. Ili kad strogo kritički omjera umjetnički doseg Despotovih ostvarenja i pronalazi malo vrhunski vrijednog materijala, dok na drugoj strani ističe njegovo posebno značenje. Međutim to je sve shvatljivo, kad se hoće stvar staviti na svoje mjesto.

Najveća je zasluga Čovićeva djela, kako je na početku naglašeno, što je oteo zaboravu jednog hrvatskog književnika koji je bio značajan za svoje vrijeme i time postao punopravni član naše književne zajednice. I još k tome što je analizom njegove književne baštine osvijetlio, i to kritički, što je u Despota umjetnički vrijedno, a što običnog dosega.

Ako bi trebalo nadodati riječ i o eventualnim propustima ove studije, onda bih samo napomenuo, da bi bilo veoma korisno da je pisac razložio tko i koliko se ugledao u Despota. Možda je trebalo nešto opširnije komparirati i analizirati domaće i strane Despotove uzore?

Čovićevo djelo je uspjelo i vrijedno.

Mirko Validžić

ZVONKO MILKOVIĆ, *KRENIMO U RANO JUTRO — putopisi iz vidnog kuta jednog lirika, izd. Kulturno prosvjetno vijeće općine Varaždin, 1968. str. 335.*

Sam je pisac postavio kao motto cijeloj knjizi: *Ovi rukopisi jesu kao stranice moga života.* Može se ipak reći da je knjiga od naslova do kraja protkana vedrinom. Milković umije fabulirati, te u svim poglavljima ove njegove knjige osjećamo zrelost pogleda i osvjetljavanje raznih pitanja i zagonetki života na osebujan način. Poglavljima, u kojima su razna putovanja kroz gotovo sve evropske zemlje, autor je dodao svoju *autobiografiju i bibliografiju.* I te su stranice pisane živo; uglavnom Milković je iznio ono što je najzanimljivije i najpotrebnije znati o njemu i njegovu književnom radu. Budući da je on posljednji *živi Gričanin,* dotaknuo se i ličnosti svog vremena, posebno iz one epohe kad se oblikovao kao pjesnik.

U stvari, u knjizi ima deset opisa putovanja, dok je poglavlje: *Dopisi iz Njemačke* (1922) zasebno, a pisac nastoji prikazati sva ona previranja, koja su se zbivala početkom trećega decenija našeg stoljeća u toj zemlji. Svoja lutanja i lirska razmišljanja Milković počinje s Firencom gdje je boravio 1913. U Parizu je bio 1930., svratio u Grčku 1934., pohodio Poljsku 1938. To bi bila prva etapa Milkovićevih putovanja, kao neka priprema za sjetnija raspoloženja, koje je napisao na svojim putovanjima: *Do Ohrida i Jadrana* (1957), *Ponovo u Italiji* (1958), *Pariz, Nica, Đenova* (1961), *Biseri Italije* (1964), *Konačno Nizozemska* (1965) i putovanje pod naslovom: *I London* (1966).

Raznolike su stilske varijante u ovoj knjizi, ali se može reći da je uglavnom u njoj zastupan lirik koji svojom dobrodušnošću pjeva himnu životu, pa i onda kad se on očituje u svojim tamnijim stranama. Ima stranica, koje se mogu i dva-tri puta pročitati, da bi na nov način osvijetlile stazu za nova doživljavanja. Milković je nadvladao stil feljtona i na stranicama knjige rasuo obilje lirskih i mediteranskih opažanja.

Od prvoga putopisa: *Put u Firencu* osjećamo u knjizi uspon doživljaja i iskustva u opisu. Njegovu će knjigu sa zadovoljstvom pročitati oni koji su kao i on proputovali iste zemlje, jer će u lektiri obnoviti mnoge svoje doživljaje; često će se zapitati, kako da to ili ono nisam vidio? Zatim će prevrtati po knjizi, listati, te na kraju iznova pročitati po koje poglavlje. Možda bi neki čitalac htio da se Milković više dodirnuo nekih podataka, kad je opisivao pojedine gradove Italije, te izazvao dojmove o osobama koje su upravo putujući Italijom, doživjele nove preokrete u svom životu. Tako je opisujući izlete u Napulj (str. 175 id.) nehotice propustio da čitaocima evocira osobu pjesnika G. Leopardija, ali je u opisima Firence iscrpnije nastojao prikazati ličnost pjesnika Michelangela.

Svatko će zaista, kad dočita Milkovićevu knjigu putopisa, moći završiti svoju lektiru njegovim vlastitim riječima: *»U mom srcu pročitah stranicu nostalgije, naše patnje. Rekao sam: Krenimo u rano jutro!«*

Upravo, ova Milkovićeva težnja za svjetlošću, suncem i vedrinom čini mnoge dijelove njegove knjige ne samo privlačnim nego i punim pobude da i sami krenemo u još nepoznate zemlje, među ljude i u život drugačijih navika i dostignuća.

Knjiga je grafički dobro opremljena; šteta da joj izdavač nije dodao poneku ilustraciju, a to baš ne bi mnogo poskupilo samu knjigu putopisa, koja je doživljaj.

T. S.

Riječ je o francuskoj katoličkoj enciklopediji »Je sais — Je crois« — »Znam — Vjerujem«. A njemačku književnost obuhvaćamo u razdoblju između 1715. — 1880 g. Tim razdobljem zapravo i počinju veća i najveća imena njemačke literature. Prije toga kao najvrednije djelo valja napomenuti junački ep Pjesmu o Nibelungima. Lutherov prijevod Biblije imat će svakako velik utjecaj na oblikovanje njemačkog književnog jezika. Književnost velikoga, evropskoga formata u Njemačkoj započinje s Klopstockom (1724.—1803.). Katoličku enciklopediju dakako zanima odnos njemačke književnosti prema kršćanstvu. Ona u njoj traži kršćanske elemente. U tom pogledu Klopstock zaslužuje specijalan studij.

Klopstock

Klopstock označuje u njemačkoj književnosti, osobito poeziji, novo proljeće, početak procvata i novoga života. Po vjeri je bio iskren protestant, a svršio je i teološke studije. Kako je kod protestanata veoma naglašen studij Biblije, ova će postati za Klopstocka glavni izvor inspiracije u njegovoj velikoj biblijskoj epopeji »Der Messias« (Mesija), koju će objavljivati gotovo četvrt stoljeća: od 1748. —1773. Prva je značajka tog djela pravovjerje. Klopstock se u glavnim stvarima drži Biblije. »Licentia poetica« nije bila na štetu pravovjerja. Druga je značajka djela krasan oblik: klasični heksametri po uzoru na grčke i rimske, koji su puni nekog nama danas možda malo hladnog dostojanstva. Iako je u lijepoj književnosti glavnija misao, to ipak ne valja potcijeniti ni oblik i ruho u koje se zaodijeva. Klopstock teše i kleše heksametre kao od mramora:

»Pjevaj, neumrla dušo,
Spasenje čovjeka grješnika,
Koje izvrši Mesija
Uzevši na se ljudsku spodobu.....«

I to mjesto tradicionalnoga zazivanja Muze. Zatim se niže 20 pjevanja, koja pripovijedaju i komentiraju biblijske događaje. Epska opširnost koji put dovodi do monotonije. No unatoč tome mora se priznati, da je Klopstockov ep pun lirskih zanosa. Neki stihovi zvuče kao najljepši kršćanski himni. Klopstock sigurno nije Milton, a još manje Dante, no ipak jest i ostaje velik kršćanski pjesnik. Njegove teološke tvrdnje nisu ni u čemu povrijedile ni katoličku nauku. Jedino je možda bilo manje simpatično za katolike, što je Krist preobličen u epsku ličnost. Da li je to Klopstock svjesno ili nesvjesno radio, ali je ipak Krista veoma humanizirao. To danas nekima može izgledati baš simpatično kao jednome Jean-Claude Barreau, koji se ljuti na one što govore da u pričesti primaju »dragoga Boga, zaboravljajući Kristovo čovještvo, na kojemu se temelji njihova vjera. Euharistija nije direktno dragi Bog; to je Bog obilježen tijelom, krvlju i dušom Isusa Krista, čiju prisutnost i žrtvu djelotvorno označuje . . .«

Klopstockova je velika zasluga, što je u prilično areligioznom svijetu zadržao kršćansku inspiraciju. On svakako ide među bolje genije svoga naroda, a i sam najveći njemački pjesnik Goethe bit će u mnogome njegov sljedbenik. Danas u doba ekumenizma Klopstockov »Messias« opet postaje aktualan. Svaku vrednotu iz drugih kršćanskih, dapače i nekršćanskih religija, valja cijeniti. Protestantski vjerski genij našao je u Klopstocku uistinu velikoga predstavnika.

Goethe

Goethe je najveće ime njemačke, a barem jedno od najvećih imena svjetske književnosti. Ima li on kakve uže veze s kršćanstvom? — Na prvi pogled izgledalo bi, kao da nema. Taj je veliki duh dapače upio većinu predrasuda svoga vremena protiv onoga, što se nakon njega nazivalo opskurantizam i klerikalizam. On je želio stvoriti filozofiju, u kojoj će biti središte čovjek i koja će biti protiv Boga. Takva filozofija može s pravom nositi ime prometejska ako ne baš luciferska. Goethe je u nekom pogledu bio preteča Nietzchea. Ipak je njegova misao složena i nejasna za negermanske duhove; nije posve sigurno, da ne sadrži u sebi veoma velika protuslovlja i prilično naivne sofizme, koje nam krije veličanstvenost riječi i plastičnost njemačkog jezika.

Goetheovo remek-djelo, na kojem je radio punih 60 godina, jest »Faust«. Na početku tog djela glavni junak Dr Faust predstavlja osobu čovjeka koji se buni protiv Boga i sklapa savez s đavlom. A zatim se čini, kao da osobnoga i suverenoga Boga kršćanstva želi nadoknaditi nekim neodređenim, evolutivnim bogom, koji tek nastaje, a koji će biti svemir. Ukratko neki panteizam i monizam, koji nema ništa zajedničko s objavljenom religijom. Goethe se prema mišljenju André Thérivea rado služi tradicionalnim jezikom da označi to Božanstvo, pa lako može zavesti u zabludu naivne kršćane.

Goetheova umjetnost, koja je divna, i filozofija, koja je konfuzna, ne smije nas nipošto zavesti, da u njegovoj ideji »vječnoga ženstva«, koje je stavio u lik Djevice Marije, gledamo nešto više i dublje od literarne umjetnosti. Imajući sve to na pameti ne može se ipak zanijekati, da Goethe na koncu drugog dijela Fausta pjeva o Djevici Mariji tako uzvišenim riječima, kakvih je rijetko naći i kod kršćanskih pjesnika. On slavi Djevičino zalaganje za spasenje siromašnih grješnika i Njezinu najuzvišeniju svetost. Posljednje stranice Fausta izvučene iz konteksta pravo su remek-djelo religiozne poezije.

»O Ti bez grijeha,
O Ti Kraljice milosti!«

I Margareta upravlja divnu molitvu Djevici Mariji. 40 stihova te molitve tvore možda najljepši primjer prave i izrazite poezije, a možda čak i malo patetične teologije:

»Majko od žalosti,
Ti koja gledaš u Oca
i Njemu iznosiš svoju bol.....«

U svakom čovjeku, a osobito u književniku ima više stupnjeva osjećajnosti, mudrosti, vjere. Možemo dakle vjerovati, da se je i Goethe na momente izražavao na način iskrena vjernika i da je vjerovao. Pošto je zamislio oholicu, koji sklapa svetogrdni pakt s Mefistofelesom, Goethe dolazi do toga — i to je zaključak njegova Fausta — da pokaže; kako je Mefistofeles pobijeđen i uništen od anđela. Ljubav je trijumfirala nad mržnjom, red nad neredom, podložnost nad bunom. Veoma ugledan nekršćanski pisac daje oštru lekciju poganstvu i bezboštvu.

Danas u doba dijaloga među svim ljudima dobre volje možda je taj sud francuske katoličke enciklopedije, pisane velikim dijelom prije Koncila, malo preoštar. Sigurno da u Goetheovim djelima ima estetskih, ljudskih, religioznih, pa čak i kršćanskih vrednota. Njih valja priznati ne zatvarajući dakako oči ni pred onim, što je po kršćanskom shvaćanju negativno.

Njemački romantizam

Taj je književni smjer dao nekoliko izrazito katoličkih pisaca, i to velike vrijednosti. Na prvom mjestu valja spomenuti Klementa Brentana. On je u 40. godini doživio potpunu konverziju i stupio u samostan. Bio je veoma oduševljen Srednjim vijekom u kojem je slavio zlatno doba kršćanstva. Njegov pojam Srednjega vijeka bio je nepotpun, pa je u njemu gledao samo dobre strane: vjeru i ljubav. Poniranjem u to doba bio je preteča modernih autora: Pégyja, Huysmansa i Claudela. Prije obraćenja napisao je mnogo profanih, inače divnih djela. Nakon obraćenja malo je publicirao. Znamo da je prevodio glasovite »Vizije Katarine Emmerich«, koje su ga veoma približile mističnom iskustvu, i to dok je još bio u svijetu. Njegove kratke balade i romance imaju neusporediv naglasak istančane i profinjene poezije koja je ujedno i nekako pučka. Ta poezija povezana s pobožnošću daje nam pravi pojam o onoj njemačkoj »Gemütlichkeit« — dobroćudnosti. Brentano je ispjevao i vrlo lijepih čisto religioznih pjesama koje su tako nježne i osjećajne da se donekle mogu mjeriti sa sličnim pjesmama Verlaine-ovima. Bretanov »De Profundis« pravo je remek-djelo katoličke lirike, a neki komadi napisani u počast Svete Djevice postadoše klasični po svem svijetu jer su mnogo prevođeni.

Naročitu vrijednost imaju »Romanzen vom Rosenkranz«, na kojima je radio gotovo čitav život. To je lirsko-epski spjev, u kojem se pjesnik zanosi za mistiku i Srednji vijek. Ti stihovi odaju uistinu velikog pjesnika. Da je njemački katolički romantizam dao samo Brentana, već bi njegova slika bila veoma bogata. No slijede i drugi autori.

Josef von Eichendorf, Brentanov suvremenik, najveći je liričar kasne njemačke romantike. Potječe iz malog ladanjskog plemstva u Šleskoj. Po duši je iskren i otvoren katolik, žestok konzervativac, koji je objavio kritičnu povijest njemačkog romana, u kojoj sve ispituje u svjetlu morala i kršćanske teologije. No autori, o kojima je pisao, pali su danas gotovo sasma u zaborav. Kao pripovijedač (»Iz života dangube«) stvorio je mala duhovna remek-djela. Kao pjesnik pun je nekog neodređenog misticizma koji se miješa s humorom. Kod njega možemo naći svu silu izraza, koji postadoše gotovo poslovice, a pokazuju nam prirodu koja je impregnirana Bogom. Sve ih je glazba već davno popularizirala. Eichendorf koji se je mogao pokvariti u dodiru s »naturizmom« svoga vremena, ostao je uvijek dobar vjernik.

Josef Görres bio je u mladosti strašan revolucionarac i jakobinac, ali ga je temeljit studij francuske revolucije ipak otrijeznio. Postao je gorljiv katolik, slavan novinar i pamfletista. Njegov publicistički utjecaj bio je tako velik, da su ga nazivali šestom evropskom velesilom. Objavio je uz drugo debelu knjigu o »Kršćanskom misticizmu« koja je uzvitlala veliku prašinu i učinila puno dobra. Görres se obara na sumnjivo i štetno šurovanje nekih vjernika sa sektom takozvanih iluminista. Veoma je prijateljevao s redemptoristom sv. Klementom Hoffbauerom koji je vršio prijateljski utjecaj na umjetnike i pisce katolike i protestante.

Među njima su protestanti točno kao i katolici sanjali tada o Srednjem vijeku koji je napučen mističnim monasima, čistim vitezovima i izabranim mladim plemkinjama... Ti literarni mitovi imali su toliko estetske važnosti, da im valja pripisati i neku moralnu važnost. Od protestantskih pjesnika i romanopisaca većega formata Ludwig Tieck i Novalis, kaže jedan od njihovih boljih biografa, bili su srcem i mišlju veoma blizu katolicizmu. Oni su danas doduše nekako ispali iz mode, ali im se ne može zanijekati talenat. Njihova poezija kao i njemačka poezija uopće za razliku od francuske znala je sačuvati dodir s pučkim jezikom i stoga je bila bliska narodu.

S katoličkog stanovišta s obzirom na pravovjerje Novalisu se ipak može spočitnuti u njegovim inače izvanrednim stihovima »Hymnen an die Nacht« neki panteistički izljev. Na sreću njegov himan Isusu i Djevici kršćanski je sasma ispravan.

Hölderlin u svojim pjesmama izgleda kao da obožava prirodu pod imenom Krista ili Krista pod prilikama prirode.

Filozof-romanopisac G. H. von Schubert, premda je bio pastorov sin i teolog, bio je ipak sumnjiv kršćanin: prije bi ga valjalo nazvati teozofom, prema kojemu život objavljuje imanentno Božanstvo, a stvorena se Priroda ne razlikuje od Riječi Stvoritelja. On je objavljivao pobožne knjige ponavljajući izjave o kršćanskoj pravovjernosti. Najveće mu je djelo »Povijest duše« koje je bilo teocentrično.

Sve te romantične protestantske pisce teško je prosuditi ne obazirući se na filozofske sisteme Hegela i Schellinga koji su cvali u njihovo doba. Za Hölderlina na primjer znamo, da je u mladosti drugovao u Tübingenu sa zemljacima Hegelom i Schellingom, što se je dakako moralo odraziti u misaonom značaju njegova pjesništva. Osim toga njemački su pisci uvijek sticali metafizičku kulturu, dok su se francuski zadovoljavali samo s humanističkom. Stoga se njemački pisci znadu služiti apstrakcijom, s često neugodnom lakoćom; skloni su promatrati stvarnost kao igru ideja (idealizam). I zato nauku tih njemačkih pisaca nije uvijek lako klasificirati u registar religioznih disciplina: oni su katkad pravovjerni, katkad krivovjerni, a da toga možda i ne znaju. Dakako da katolička enciklopedija promatra sve te pisce u odnosu prema kršćanstvu. Prema tome to je religiozni aspekt, koji je bitno različan od estetskog. Nešto može imati veliku estetsku ali ne u isto vrijeme i religioznu vrijednost. Spojivo je jedno i drugo, i takva su djela dvostruko vrijedna.

Konvertiti

Kao u svakoj tako i u njemačkoj književnosti i konvertiti imaju svoje mjesto. Jedan takav veoma zanimljiv primjer jest Zaharija Werner. On je postao slavan kao pisac drama. André Thérive kaže za njega, što je sigurno veoma laskavo, »da je bio blagi Prus iz Königsberga«, odgojen u istoj sredini kao i Kant, pobožan luteran, dapače i uvjeren mason. Stupio je u ložu s iskrenim idealizmom i sa željom da se uputi u tajne uzvišene nauke. Nakon raznih sentimentalnih avantura i tri braka, u dodiru s katoličkom Poljskom, a zatim upoznavši i iskusivši Italiju stupio je u katoličku Crkvu u dobi od 40 godina. Dapače je postao svećenik i glasovit propovjednik. Intimno je prijateljevao s Goetheom i Madame de Stäel. U Parizu je pohađao najodličnije salone. I na njega je učinio izvanredan svetački utjecaj sv. Klement Hoffbauer.

Njegova djela uvijek obrađuju religiozne teme: Martin Luther (koga je prikazao kao duha pobijeđena od tijela), Templari, Njemački Vitezovi, Sveta Kunigunda. Već je u mladosti pjevao u čast Presvetoj Djevici te sudjelovao u katoličkim hodočašćima. Protestanti su ga nakon stupanja u katoličku Crkvu smatrali ogavnim otpadnikom, a Goethe vizionarom. Ipak uza svu njegovu ekstravaganciju u izražavanju i vladanju (Stendhal ga je smatrao ludom, ali jednakom — ako ne većom — od Shakespeare-a). Werner je bio velik čovjek i vrijedan katolički apologeta. On je bio »odgovoran« za brojne konverzije. Umro je sveto, a što je bilo kod njega osobito vrijedno, napustio je svoje nekadanje sanje o nekom sinkretističkom i ezoteričnom kršćanstvu te prihvatio jednostavnu i čvrstu vjeru bez ikakva kolebanja i oklijevanja. U protestantskoj Pruskoj, i to u ono doba, ovo je obraćenje i intelektualno i duhovno bilo veoma značajno. Možda bismo previše ustvrdili ako bismo ga usporedili s Newmanom u Engleskoj ili sa Solovjevom u Rusiji. Katolicizam je bio za Wernera kao i za tolike druge utočište i luka smirenja nakon lutanja, traganja, sumnja, moralnih padova i avantura. Katolička karijera tog nekadanjeg čovjeka kazališta, koji je bio okružen ljudima bez vjere, bila je silna pobjeda nad ljudskim obzirom a i nad onim, što je uočio kao zabludu. Stoga zaslužuje da ga upozna i moderni suvremeni vjernik katolik. I Werner je kao i njegov suvremenik Chateaubriand u katolicizmu promatrao i veoma naglašavao estetsku stranu. Katolicizam je za njega naprosto lijep, i on ga kao takva voli i grli. U tome je preteča Huysmansa.

Bilo bi nepravedno među autentično kršćanskim pjesnicima zaobići Eduarda Mörike. Ugled mu je silno porastao tek nakon smrti. Sada ga drže nekom vrsti »provincijskoga Mozarta«, a u Francuskoj ga više uspoređuju s »purgarskim Lamartinom«. Mörike je živio povučeno kao pastor na selu, zatim kao nastavnik književnosti u Stuttgartu te nekim drugim manjim gradovima. Rodom je iz pokrajine Švapske, koja je dala njemačkom narodu mnogo velikana, među njima i Schillera. Po temperamentu, osjećajnosti bio je bliz katolicizmu. Bio je veoma zadojen esteticizmom. To mu se može i mora oprostiti, jer ne možemo tražiti od pjesnika, da nadomjeste teologe. U kući nebeskoga Oca ima mnogo stanova, dakle ne samo za teologe nego i za umjetnike.

Obraćenik s protestantizma **Fridrich von Stolberg** napisao je »Povijest religije Isusa Krista« u 15 svezaka. To je djelo imalo silan uspjeh u čitavoj Evropi, naročito u Francuskoj. Divio mu se je veliki i umni Joseph de Maistre. Stolberg se junački i uspješno borio protiv starih racionalističkih predrasuda koje je njegovo doba baštinilo od 18. stoljeća.

Friedrich Schlegel bijaše učen jezikoslovac. On je prvi napisao komparativnu gramatiku. Prvi je također stručno proučavao indijske jezike i filozofiju. Njegova »Opća povijest literature« velik je spomenik temeljite erudicije, u što su se ugledali svi francuski kritičari iz g. 1815. I on je ispovijedao idealizam svog vremena, ali utemeljen na čvrstoj vjeri u Boga. U 30. godini obraća se na katolicizam.

Primjer pravoga mističnoga života koji je dao u ambijentu profanih i najpozitivnijih znanosti veoma je utjecao i na više generacija, a i njegova apologetika religije, koju brani ljepotom i umjetnostima, dugujući mnogo Chateaubriandu, ali dajući joj savršenost i sistematičnost. I on je ispočetka poput Wernera provodio veoma buran život, što je tada davalo slikovitost njegovoj ličnosti i, značajno, ugled njegovim naukama. U veoma burnom razdoblju, bogatom revolucijama i ratovima više su u cijeni jastrebovi nego kabinetski mudraci. I Fridrich Schlegel mogao je postati romantički deista ili prijatelj prosvjetitelja: njegov ga je katolicizam odijelio od obje te klase. On je mnogo učinio, da dokaže, kako katolicizam nije zastario i kako uvijek može stati uz bok »prosvjetitelja«. U njemu se krije više filozof i učenjak nego autor romana »Lucinde« punog strastvenog romantizma kojemu je on teoretski začetnik.

Bilanca njemačkog romantizma

Slučaj Schlegela kao i Wernera jest osamljen i izoliran. Njemački romantici nisu bili baš stvoreni da primaju norme mišljenja a još manje pravila vjere. Thérive ipak drži ispravnim, što su se Hölderlin, Novalis i Johan-Paul Richter nazivali »geistlich« — duhovnima. Dapače je ovaj posljednji, kojega sigurno ne možemo smjestiti među religiozne pjesnike, često izražavao tjeskobu duše lišene Boga, nevolju svijeta koji je zaboravio na Krista, te gledao jedino utočište u vjeri u Boga i Krista. I zato ga je veoma mučio ateizam, koji je poput more opsjeo moderno čovječanstvo, i nadao se da će se jednoga dana osloboditi od te more. Zasluga je ili rezultat njemačkog romantizma bio taj, što je uzdrmana vjera u apsolutnu nadmoć ljudskog razuma i hladne filozofije. Potrebna je i objava, i milost, i nadnarav. Čovjek nije sam sebi dostatan.

Zaključak

Slijedili smo pomno religioznu misao u novijoj njemačkoj književnosti. Svrha je toga prikaza čisto informativna. Danas nakon II Vatikanskoga sabora možda bismo mogli uočiti nove momente koje André Thérive, surađujući u katoličkoj enciklopediji XX stoljeća prije 10 godina, nije uočio. To bi dakako tražilo dublji studij i koncilskih dokumenata i djela navedenih njemačkih pisaca. Možda je naše pokoncilsko doba sposobnije da pronađe i kod Goethea i kod drugih pisaca ono, što nam danas može biti veoma blizu i simpatično. Kako god postoji uvijek jedna objektivna nepromjenjiva istina, tako isto postoje različiti putevi prilaženja k njoj. Papa Pijo XII sigurno je bio velik duh, a još veći poklonik, propovjednik i branitelj istine. Uza sve to osjećao je i te kako potrebu, da od vremena do vremena posegne za Goetheovim »Faustom«. Sve je ljudsko doduše nesavršeno. Ali unatoč svoj nesavršenosti mnoga ljudska djela imaju trajnu vrijednost, i zato ih je dobro neprestano čitati, proučavati i njima se obogaćivati. Članovi smo jednoga ljudskoga roda. Duhovno i umjetničko blago čovječanstva baština je svih nas, svi na nju imamo pravo. Ovaj je prikaz htio upozoriti na jedan značajan isječak ljudske kulture.

Josip Antolović

Dr JOSIP STADLER
prvi vrhbosanski nadbiskup — za pedesetgodišnjicu smrti

Jedna od najmarkantnijih ličnosti crkvene i nacionalne povijesti hrvatskoga naroda na razmeđu XIX i XX stoljeća jest prvi vrhbosanski nadbiskup dr Josip Stadler, čiju pedesetgodišnjicu smrti slavila je vrhbosanska nadbiskupija, s njom i čitava Bosna, a i sav hrvatski narod.

Stadler se rodio u Slav. Brodu 24. I 1843. u brojnoj zanatlijskoj obitelji.

S jedanaest godina osta bez roditelja, te bi primljen u nadbiskupski orfanatorij najprije u Požegi, a kasnije u Zagrebu.

Nakon VI razreda gimnazije stupi u sjemenište. Poslan je u Rim na bogoslovske nauke koje nakon sedam godina završi doktoratima iz filozofije i teologije. U Rimu je zaređen za svećenika 1868. godine.

Po povratku u domovinu postavljen je najprije za prefekta u zagrebačkom sjemeništu, zatim za katehetu na gimnaziji, a poslije za profesora u sjemeništu.

Kad je 1873. osnovano hrvatsko sveučilište u Zagrebu i bogoslovija ušla u sklop sveučilišta, Stadler je imenovan najprije izvanrednim, a kasnije redovnim sveučilišnim profesorom na Bogoslovskom fakultetu.

Nakon okupacije Bosne sa strane austro-ugarske monarhije 1878. Sv. Otac Leon XIII svojom bulom »Ex hac augusta« od 5. VII 1881. uspostavlja redovnu crkvenu hijerarhiju u Bosni i Hercegovini, te osniva vrhbosansku nadbiskupiju sa sjedištem u Sarajevu.

Za prvog vrhbosanskog nadbiskupa imenovan je dr Josip Stadler.

Upravljao je vrhbosanskom nadbiskupijom nepunih 37 godina, sve do svoje smrti, 8. XII 1918. godine.

Pokopan je u sarajevskoj katedrali, gdje mu kasnije zahvalni bosanski Hrvati-katolici podigoše dostojan spomenik.

Stadler je u svom apostolskom žaru zaorao duboke brazde na svim poljima: crkvenom, kulturnom, nacionalnom.

Bio je u isti mah i graditelj i pisac i učenjak i političar.

Na svim područjima išao je istovremeno i u širinu i u dubinu.

Prigodom pedesetgodišnjice Stadlerove smrti organizirane su u vrhbosanskoj nadbiskupiji brojne proslave. Izašao je iz tiska i kraći Stadlerov životopis u nakladi Nadbiskupskog Ordinarijata u Sarajevu.

Anto Paradžik

Primljene knjige:

Ive Šarin (o Ambroz Lučev): Buketić cvića. (pjesme)

Sinjska spomenica (1715—1965). Uredili o. Josip Soldo i dr. o. Jeronim Šetka.

Kačić-zbornik provincije Presv. Otkupitelja. Uredili o. Josip Soldo i o. Karlo Jurišić

Bujština — 68-književno-povijesni zbornik. Uredili Ivo Balentović, Nikola Đeletović, Josip Mihovilović, Stelio Prodan, dr Franjo Šteka.

Zlatko Vince: Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca. Poseban otisak iz knjige »Rasprave Instituta za jezik«, knjiga I

Valentin Putanec: Pavao Vitezović (1650—1713) kao onomastičar i Antroponomija u »Lexicon Latino — Illyricum« (17—18 st.). Poseban otisak iz knjige »Rasprave Instituta za jezik« knjiga I.

Michel Quoist: Tajna pravog uspjeha. Preveo s francuskog Radovan Grgec.

Zvonko Milković: Krenimo u rano jutro. (putopis)

Mirko Validžić: Govor moje duše (pjesme)

Maks Peloza: La rinascita dell' ordine domenicano nella Dalmazia la Ragusa durante il guiseppinismo in dissoluzine (1827—1852)

Ispravak

Na str. 96 »Marulića« br. 2, na kraju drugog odlomka članka HKD SV. ĆIRILA I METODA izostala je čitava rečenica koja glasi:

Prof. Svevlad Slamnig osvrnuo se, zatim, u svom referatu na dojmove o nekim knjigama koje je Društvo izdavalo prijašnjih godina.

Molimo da se to uvaži.

SADRŽAJ

Papa Pavao VI umjetnicima 1
Dubravko Ivančan: Uspavanka u zimsko veče 2
Ljubomir Maraković: Petar Preradović 3
Hieronimus: Kraljevstvo je Božje u vama 31
Mira Jurkić-Šunjić: Između danas i sutra 38
Zlatko Tomičić: Povratak u postojbinu duha 39
Ante Jakšić: Dok srce sata bdi u kasnom muku 40
Josip Berka: Časovi sreće 40
Nedjeljko Travljanin: Sam kraj rijeke 41
Rajko Kraljev: Janje 42
August Đarmati: Htio bih poći 43
Zvonimir Husić: Pjesma 43
Serafin Mičić: Pjesme 44
Radovan Grgec: Modeli, ideali i idoli 45
Mirko Talajić: Moja krunica 49
Mijo Matić: Daljina 49
I Šukić: Na zgarištu mladosti 49
Anđelo Begonja: Fatamorgana, Etipaf snova 50
Jozo Mršić: Određenje trpnje 50
Jozo Mršić: Butterfly žena od uvijek 51
Zlatko Stančić: Mati, Podne 51
Ante Šimunić: Plava haljina i jedna šala 52
Kuzma Moskatelo: Osude ili pohvale 54
Ljiljana Matković: Bilješka iz Amerike 60
Tomislav Antunović: Otok 62
bk: Mateša Antun Kuhačević 64
Josip Nagy: Istra u novije doba 67
Mijo Škvorc: »Persona« Ingmara Bergmana 72
Svevlad Slamnig: Političko vjenčanje 76
„ „ Liječnik protiv volje 76
„ „ Život Galilejev 77
Smiljan Velebit: Salon mladih 79
S. V. Kolaži i skulpture Vanje Radauša 81
S. V. Ulja i akvareli Vladimira Varlaja 81
Stojan Lesitschkoff: Slikar Ivo Dulčić 82
bk: Đuro Kokša: Hrvatska duhovna lirika 83
Mirko Validžić: Dr fra Mirko Čović: Fra Ivan Despot 85
T. S. Zvonko Milković: Krenimo u rano jutro 86
Josip Antolović: Njemačka literatura u katoličkoj enciklopediji 88
Anto Paradžik: Dr Josip Stadler 93
Ispravak 94

Upravo izašlo, pa možete odmah naručiti:

Joja Ricov: Marabunta (pjesme) . . . . . 8 ND

Stjepan Krčmar: U zrcalu (novele) . . . . . 8 ND

Ante Jakšić: Neugasivi plamen (roman) . . . 15 ND

Georges Bernanos: Dnevnik jednog seoskog župnika (roman) . . . . . 15 ND

HDK sv. Ćirila i Metoda,
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Budući da je 1. broj (iz 1968. g.) revije »Marulić« rasprodan, molimo sve one kojima je taj broj preostao ili ga ne žele zadržati da nam ga vrate.

PRIDRUŽITE SE I VI AKCIJI PRONAĐITE BAR JEDNOG NOVOG PRETPLATNIKA

MOLIMO PRETPLATNIKE KOJI NISU UPLATILI PRETPLATU ZA REVIJU »MARULIĆ« ZA 1968. G. (15.— ND) DA TO ODMAH UČINE.

ISTO TAKO MOLIMO DA NAM SE POŠALJE PRETPLATA I ZA 1969. G. (30.— ND) ILI BAREM ZA POLOVICU GODINE (15.— ND).

U TU SVRHU PRILAŽEMO OVOM BROJU NAŠE ČEKOVNE UPLATNICE.